

RIJEČ
časopis za slavensku filologiju

Hrvatsko filološko društvo - Rijeka

RIJEČ
časopis za slavensku filologiju

Uredništvo:

dr. sc. Estela Banov-Depope (Rijeka)
dr. sc. Dragutin Horvat (Zagreb)
dr. sc. Goran Kalogjera (Rijeka)
dr. sc. Šimun Musa (Mostar)
dr. sc. Milan Nosić (Rijeka)
dr. sc. Francka Premk (Ljubljana)
dr. sc. Agnieszka Spagińska-Pruszk (Gdańsk)

Glavni i odgovorni urednik:
dr. sc. Milan Nosić

RIJEČ izlazi tri puta godišnje

UDK 80 (05)

ISSN 1330-917X

Rijeka	2006.	god. 12.	sv. 3.	200. str

UDK 80 (05)

ISSN 1330-917X

RIJEČ

časopis za slavensku filologiju

HFDR

RIJEKA, 2006.

RIJEČ

РИЈЕЧ

ᠷᠢᠵᠡᠴ

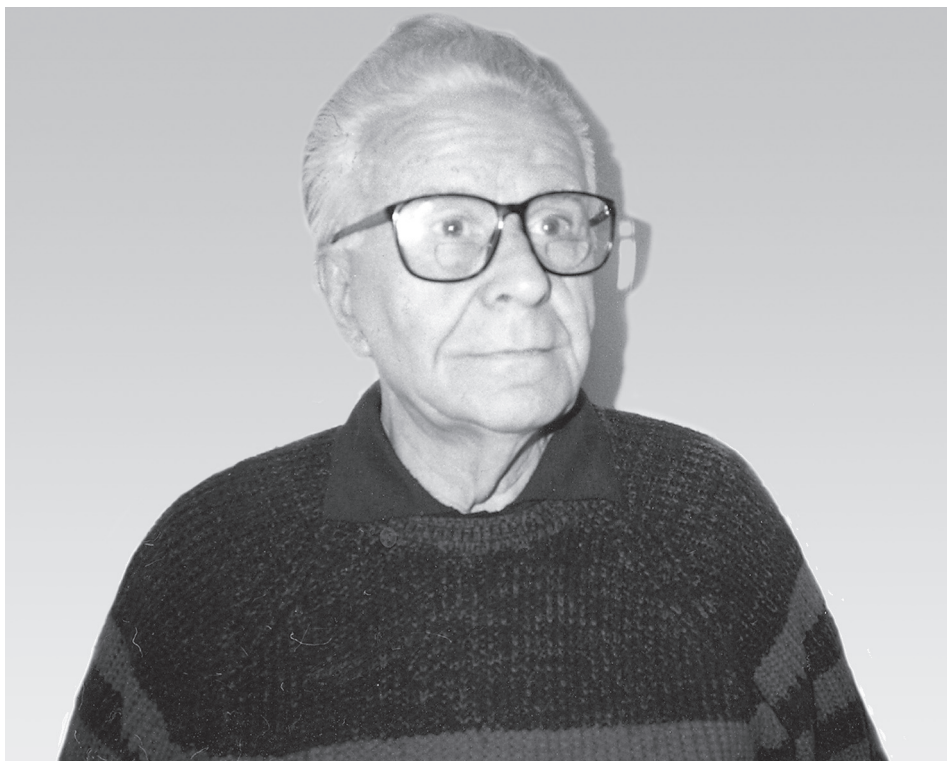
VERBUM

ΛΟΓΟΣ

كَلِمَة

הדבר

U spomen
prof. dr. Ratimiru Kalmeti

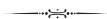

Obrovac, 22. 6. 1916. - Rijeka, 24. 8. 2005.

Milan Nosić

ŽIVOT I DJELO RATIMIRA KALMETE

Ratimir Kalmeta je rođen 22. lipnja 1916. godine u Obrovcu. Njegov otac Petar bio je rodom iz Arbanasa kod Zadra, a majka Katica, rođena Knez, iz Knina. Otac mu je po zanimanju bio financijski inspektor pa je kao državni službenik službovao u mnogim mjestima. U vrijeme boravka u Pljevljima mladi Ratimir je ostao bez oca koji je 1928. god. umro u sarajevskoj bolnici. Nakon očeve smrti obitelj se je odselila u Šibenik gdje im je živio stric. Kad se je stariji brat upisao na fakultet, cijela obitelj je otišla za njim u Zagreb gdje su živjeli skromno, ali su i u takvim uvjetima sva tri brata stekla fakultetsku naobrazbu.

Ratimir je pučku školu pohađao u Splitu, osmogodišnju gimnaziju je započeo pohađati u Pljevljima, nastavio u Šibeniku i završio u Zagrebu gdje je maturirao 1941. god. u 25. godini života. Prije toga odslužio je vojni rok (1939. u Boki), aktivno igrao nogomet na Trešnjevci u amaterskom klubu "Jelačić", kojemu je Kalmeta jedan od osnivača. U tom su klubu igrali nacionalno svjesni srednjoškolci i studenti. Bio je vrstan violinist i karikaturist.

U vrijeme rata radio je u Glavnom ravnateljstvu za javne radove Ministarstva prometa koje mu je omogućilo ne samo da radi nego i da studira uz rad kao redoviti student. Nakon rata nastavio je raditi u preimenovanom Građevinskom odjelu novoga ministarstva za istu djelatnost.

Na bivšem Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu studirao je antropogeografsku grupu znanstvenih disciplina: a) zemljopis (geografiju), b) narodoznanstvo s narodopisom (etnologiju s etnografijom) i c) hrvatsku povijest (historiografiju). Navedene discipline diplomirao je 9. ožujka 1946. god. na istom fakultetu. Geografija je od jeseni te godine bila u programu novoutemeljenoga Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta (PMF), a druge dvije studijske discipline, koje je studirao, ostale su u sastavu Filozofskoga fakulteta.

Na osnovi ministrova dekreta prvo radno mjesto u struci bilo mu je u novogradiškoj gimnaziji u kojoj je kao profesor-pripravnik podučavao gimnazijalce od 1. siječnja do 31. listopada 1947. god. Nakon toga je na poziv profesora Josipa Roglića došao u Zagreb gdje je na Odjelu za geografiju Prirodoslovno-matematičkoga fakul-

teta tri godine proveo u zvanju asistenta, od 1. studenoga 1947. do 10. listopada 1950. god. U tom je razdoblju, 17. srpnja 1948. god., zasnovaio obitelj s Verom Prvulović iz Dubrovnika, budućom profesoricom biologije i geografije, s kojom je imao dvoje djece: Petra (rođ. 1949.) i Mirjanu (rođ. 1957.). Odustao je od znanstveno-nastavne karijere na tom fakultetu i prešao u devetu zagrebačku gimnaziju u kojoj se je zadržao kraće vrijeme, od 11. studenoga 1950. do 16. veljače 1951. god. Nakon toga je zasnovaio radni odnos na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu, kasnije preimenovanoj u Pedagošku akademiju, gdje je desetak godina predavao zemljopis, od 17. veljače 1951. do 31. listopada 1961. god. U povodu odlaska na novo radno mjesto ravnatelj Josip Busija mu je u ime Pedagoške akademije pismeno izrazio zahvalnost za dugogodišnji plodotvoran rad u toj ustanovi. Prilikom osnivanja Ekonomskoga fakulteta u Rijeci (1961.) na temelju javnoga natječaja bio je izabran u nastavno zvanje višega predavača, a nakon doktoriranja u znanstveno-nastavno zvanje izvanrednoga profesora za nastavne predmete: Ekonomska geografija i Turistička geografija. Doktorsku disertaciju na temu "Rijeka - prometna funkcija" obranio je 27. svibnja 1965. god. na Prirodno-matematskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Dugo godina je bio vanjski suradnik Ekonomskoga instituta u Rijeci. Za vrijeme jednoga mandata obavljao je dužnost predsjednika Savjeta Ekonomskoga fakulteta u Rijeci. Na tom je fakultetu proveo desetak godina, od 1. studenoga 1961. pa do 14. travnja 1972. god. Umirovljen je koncem 1972. god. kao invalidski umirovljenik. Njegovo prerano umirovljenje posljedica je političkih prilika u Hrvatskoj te godine kada su mnogi hrvatski intelektualci zbog izgovorene ili napisane riječi morali emigrirati ili su bili zatvarani, micani sa svojih radnih mjesta ili pak slani u prijevremenu mirovinu. Umirovljeničke godine profesor Kalmeta je proveo u Rijeci aktivno se baveći znanstvenim radom. Umro je 24. kolovoza 2005. u Rijeci u svojoj 90. godini života, a sahranjen je na Miroševcu u Zagrebu.

Četvrt stoljeća, od 1947. do 1972. god., brojnim generacijama studenata u Zagrebu i Rijeci R. Kalmeta je nesebično prenosio svoja bogata znanja iz geografije, discipline koja je najviše zaokupljala njegove interese. Tako je npr. za potrebe studenata Više upravne škole u Zagrebu napisao skripta *Opća geografija* i *Geografija Jugoslavije*, za studente Ekonomskoga fakulteta u Rijeci skripta *Uvod u ekonomsku geografiju* i *Ekonomska geografija Jugoslavije* te *Priručnik za studij na Ekonomskom fakultetu u Rijeci*. Za učenike viših razreda gimnazije napisao je *Opću geografiju*, prvi opsežan srednjoškolski udžbenik opće geografije objavljen u Hrvatskoj nakon II. svjetskoga rata. Za potrebe pedagoških akademija u Hrvatskoj napisao je *Idejnu skicu materijalne baze i nacrt nastavnoga programa za nastavu zemljopisa*. Za potrebe "Školske knjige" u Zagrebu recenzirao je više knjiga napisavši opširne recenzije i elaborate za nove izdavačke projekte. Bio je sudionik brojnih stručnih i znanstvenih skupova na kojima je referirao o temama iz geografije. Osim pedagoških aktivnosti u radu sa studentima bio je aktivan i u programima kulturnoga sadržaja pa je tako 1971.

god. u prostorijama Ekonomskoga fakulteta u Rijeci, a u okviru nastavnoga predmeta Turistička geografija, postavio izložbu pod nazivom "Narodna nošnja kao kulturni turistički motiv" što je imalo odjeka u riječkoj javnosti.

Kalmeta je autor dvaju izuma (pronaznaka) koje je patentirao u Beogradu. To su zapravo dva pomagala u nastavi geografije kojima se objašnjava: a) rotacija i revolucija Zemlje i b) postanak Mjesečevih mijena. Zahtjeve za priznavanjem autorstva podnio je Upravi za patente 1957. god. Na rješenja je godinama čekao. Tako mu je rješenje za patent kojim se prikazuju bitne pojave kao posljedica dnevnoga i godišnjega gibanja Zemlje (br. 441/57) izdano tek 31. listopada 1960.god., a patentna isprava (br. 22145) godinu dana kasnije, 12. lipnja 1961. Na osnovi ove patentne isprave stekao je pravo da bude član "Udruženja pronalazača". Zahtjev za priznavanjem autorstva na nastavno pomagalo koje je služilo za prikazivanje Mjesečevih mijena (br. 948/57) podnio je navedenoj Upravi za patente 12. kolovoza 1957. god. Rješenje o patentiranju učila (br. 2159/63) izdano mu je tek 6. ožujka 1963. god. s napomenom da će mu patentna isprava biti tiskana i poslana nakon što na račun Uprave za patente uplati 6000 dinara na ime objave rješenja u "Patentnom glasniku". Budući da je za ondašnje prilike taksa bila prilično visoka, autor je odustao od patenta i patentne isprave za navedeno nastavno pomagalo. Za ilustraciju evo opisa toga patenta: "Učilo za prikazivanje Mjesečevih faza, naznačeno time, što se sastoji od mračne komore (21) u kojoj je za gornju njezinu stijenku prstenom (29) pričvršćena nepotpuna lopta - "Mjesec" (35), koji je u vezi s uređajem za njegovo osvjetljavanje (26, 30, 33, 34, 49), a kroz koju slobodno prolazi os (16) za čiji gornji dio je čvrsto spojena polukružna crna ploča (23), zupčani kotačić (29) povezan prenosnim lancem (45) za zupčani kotačić (43), ovaj čvrsto spojen za os (44) i vrpcom (46), dok je donji dio osi (16) čvrsto spojen za prsten nosač (17), preko njega neprozirna polulopta (18) i zupčani kotačić (14), koji je prenosnim lancem (15) u vezi sa zupčanim kotačićem (13) čiji su zupci u zahvatu sa zupčanicom (12), a zupci ovoga su u zahvatu sa zupčanicom (8), koji je čvrsto spojen za os (1) zajedno s okruglom pločom (11) i postoljem (5) puža-prenosnika (10), koji je u zahvatu sa zupcima zupčanika (9) čvrsto spojenog za cijev (2), koja je također čvrsto spojena s kutijom (20) za čiji prednji gornji dio je učvršćena igla (40)."

Potrebno je istaknuti i Kalmetinu plodnu suradnju s republičkim institucijama u području obrazovanja pa je tako bio dugogodišnji suradnik Savjeta za prosvjetu NR Hrvatske, Zavoda za unapređivanje osnovnoga školstva SR Hrvatske, Zavoda za školstvo Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske. Kao suradnik tih institucija radio je na nastavnim planovima i programima za nastavu zemljopisa u osnovnim i srednjim školama, kao i na pedagoškim akademijama u Hrvatskoj. Po nalogu Savjeta za prosvjetu sudjelovao je u nekim školama na maturalskim ispitima njihovih učenika. Tako je npr. na osnovi dekreta toga Savjeta od 11. lipnja 1959. god. (br. 2111/1-1959) boravio u Gospiću od 23. do 26. lipnja iste godine gdje je sudjelovao u

ispitima zrelosti učenika Učiteljske škole. Ili, na osnovi dekreta istoga Savjeta od 6. lipnja 1960. god. (br. 06-1931/1-1960) bio je član ispitnoga povjerenstva na maturalnim ispitima održanima u Zadru od 18. do 26. lipnja te godine, i to u Učiteljskoj školi i Gimnaziji. Kalmeta je, uz sve svoje aktivnosti, sudjelovao i u izborima nastavnika geografije u nastavna i znanstveno-nastavna zvanja pa je tako npr. 20. veljače 1962. god. od strane uprave Filozofskoga fakulteta u Zadru (br. 01-217/1-1962) bio imenovan u tročlano povjerenstvo za izbor jednoga nastavnika geografije na tamošnjoj Pedagoškoj akademiji.

Ni u mirovini Kalmeta nije mirovao nego je i dalje intenzivno radio na unapređivanju svoje struke pa je tako sve svoje primjedbe na nastavne planove i programe u pismenom obliku slao ovlaštenim republičkim tijelima. Na jedno takvo pismo (br. 349/1-1975) odgovorio mu je ravnatelj Zavoda za unapređivanje osnovnoga obrazovanja Ivica Podgorski 18. travnja 1975. god. Sadržaj toga pisma je sljedeći: "Primili smo Vaš dopis od 6. ožujka 1975. godine s primjedbama na sadržaje iz nastavnog programa zemljopisa u osnovnoj školi. Primjedbe smo razmotrili na sastanku Republičkog stručnog kolegija za nastavu zemljopisa u osnovnoj školi i zaključili da se Vaše primjedbe uzmu u obzir prilikom valorizacije nastavnog plana i programa zemljopisa u osnovnoj školi koja je u toku i vršenja priprema za novu redakciju nastavnog plana i programa. Zahvaljujemo Vam na dobrim namjerama i Vašem doprinosu da nastavni program zemljopisa bude bolji."

Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske pojavili su se novi problemi, čak i jezične naravi, pa je o njima Kalmeta izvješćivao Ministarstvo kulture i prosvjete koje mu je slalo službene odgovore. Sačuvana su tri takva odgovora koje ukratko ovdje donosimo. U odgovoru od 8. prosinca 1992. god. (br. 532-03-01/4-92-02) pomoćnica ministra Daša Bradičić piše sljedeće: "Slažemo se s Vama da ne smijemo tolerirati površnost ili neobrazovanost u javnim medijima, jer oni imaju najveći utjecaj na pučanstvo." Ili, u odgovoru od 7. lipnja 1994. god. (br. 532-08/94-01) ravnatelj Zavoda za školstvo Antun Katunarić piše: "Zahvaljujemo na pismu koje ste nam uputili u svezi s natpisom "mrki medvjed" na kovanici od pet kuna. Dobro je da svi brinemo o hrvatskome jeziku, a pogotovo stručnjaci koji zbog vrste posla ulaze dublje i šire u jezične oblike. Kako stoji u dopisu, isti ste uputili i gosp. dr. Nedjeljku Mihanoviću koji, po dužnosti koju obnaša u Saboru RH, može neposredno utjecati na Vijeće za hrvatski jezik pri Saboru. Mi smo izvijestili i dr. Stjepana Babića o Vašem upozorenju koji će, usput budi rečeno, upozoriti i na službeno pisanje kratica za kunu i lipu. Još jednom Vam zahvaljujemo što i u mirovini zauzeto brinete o čistoći hrvatskoga jezika, a nadamo se da ćete i dalje poticati opće zanimanje za naš jezik." Ili pak, u odgovoru od 13. srpnja 1994. god. (br. 532-08/94-01) isti mu ravnatelj piše: "Zahvaljujemo što pratite događanja u našem javnom životu i što će Vaše bogato radno i životno iskustvo biti na dobrobit mlađim naraštajima. Sve ono što ste nam uputili u pošiljci od 28. 6. 1994. traži drukčiji oblik obrazlaganja. Predlažemo da sva

ova istinski vrijedna upozorenja sustavno navedete, znanstvenim pristupom najkraće obrazložite i takve uputite Odboru za hrvatski jezik i Odboru za naobrazbu, znanost, kulturu i šport pri Saboru Republike Hrvatske. Zavod podržava sva nastojanja kojima se promiče hrvatski jezik.” Bio je dakle osjetljiv za probleme norme hrvatskoga jezika pa je odgovoran odnos prema jeziku zahtijevao i od drugih.

U pedesetak godina bavljenja znanošću glavna područja njegova rada bila su opća, ekonomska i turistička geografija. Autor je srednjoškolskih udžbenika i visokoškolskih skripata, dvaju patentiranih nastavnih pomagala te brojnih znanstvenih i stručnih članaka iz područja geografije, filologije i politologije. Članke i prikaze objavljivao je u raznim zbornicima, časopisima i novinama: “Geografski glasnik”, “Priroda”, “Turizam”, “Ekološki glasnik”, “Dubrovački horizonti”, “Hrvatski planinar”, “Nauta”, “Jezik”, “Hrvatska revija”, “Dometi”, “Novi list”, “Šumarski list”, “Politički zatvorenik”, “Tomislav”, “Školske novine”, “Vjesnik”, “Vijesnik u srijedu”, “Liječničke novine”, “Glasnik HDZ-a”, “Hrvatski književni list”, “Hrvatsko sveučilište”, “Kritika”, “Hrvatsko slovo”, “Krčki zbornik”, “Zemlja i ljudi”, “Moja Hrvatska” i dr.. U dvosveščanoj enciklopediji *Svijet oko nas* nisu navedena imena autora prilogâ što je veliki nedostatak toga djela, namijenjenoga školskoj djeci i mladeži. U toj ediciji Kalmeta je jedan od brojnih suradnika (ukupno ih je 55) i pisac mnogih članaka od kojih, zahvaljujući autorovoj rukopisnoj bibliografiji, znamo za neke (*Koralji, Prašume, Pustinje, Stepe i tundre, Vulkani*). S obzirom na tematiku i stil zasigurno ih ima još što se može ustanoviti samo usporedbom 8. i 9. izdanja. U izdanjima ove enciklopedije nakon 1974. god. nema više Kalmetina imena. Svi su njegovi tekstovi iz nje izbačeni po nalogu dr. Stipe Šuvara, tadašnjega sekretara Sekretarijata za prosvjetu i kulturu SR Hrvatske, na čiji je zahtjev dvije godine ranije udaljen s fakulteta i prisilno prijevremeno umirovijen, čak je zbog mogućega uhićenja kraće vrijeme morao boraviti u inozemstvu. Tako su se, eto, hrvatski komunisti obračunavali s hrvatskim domoljubima nakon 1971. godine.

Iako nije autor *Geografskoga atlasa*, koji je u Beogradu izlazio od 1960. do 1972. god., Kalmeta u njem ima značajan udio. Bio je jedini hrvatski član uredničkoga odbora (ostali članovi uredništva bili su srpski geografi: Nikola Dejanović, Branko Đurđević, Petar Pavlović i Danica Stojanović). Nadalje, bio je transkriptor svih naziva u atlasu, korektor cjelokupnoga geografskoga sadržaja i odgovorni urednik za sadržaje svih karata u tom atlasu što se vidi iz dvaju sačuvanih pisama koje je napisao direktor Zavoda za kartografiju u Beogradu inženjer Dragutin Božić. Sadržaj prvoga pisma od 21. prosinca 1965. god. (br. 8326/2) je sljedeći: “(...) Dr. Ratimir Kalmeta je izvršio transkripciju svih naziva u atlasu (izdanje latinicom) za naše i strano područje. Osim toga izvršio je korekturu geografskog sadržaja pomenutog atlasa, te je svojim stručnim učešćem doprineo kvalitetu geografskog dela atlasa. Ovim svojim radom dr. Ratimir Kalmeta postao je odgovorni redaktor za geografski sadržaj svih karata u atlasu kao član redakcijskog odbora.” U pismu koje je D. Božić 7. lipnja

1968. god. (br. 3833/7) uputio Školskomu servisu, koji je tiskao atlase, također je vidljivo zadovoljstvo obavljenim radom profesora Kalmete: “U vezi dopisa dr. Ratimira Kalmete, profesora iz Rijeke, a radi regulisanja vaših internih odnosa sa njim, izveštavate se: 1) dr. Ratimir Kalmeta je do sada izvršio stručnu saradnju i korekturu na izradi novog geografskog atlasa, izdanje latinicom - za sav poslati materijal od strane ovog Zavoda; 2) ostaje još samo stručna saradnja za nekoliko specijalnih karata, čiji će materijal biti poslat u najskorije vreme. Na osnovi evidencije koju vodi šef Odseka za geografske karte ovog Zavoda potvrđuje se da je dr. Ratimir Kalmeta obavio do 95% od njegovog celokupnog zadatka.” Navedeni *Geografski atlas* imao je dvojna izdanja, ćiriličko i latiničko. Kalmeta je kao član uredništva od početka bio protiv sintagme “latiničko izdanje”. Bio je ugodno iznenađen, s obzirom na mjesto, vrijeme i političke prilike, kad je prihvaćen njegov prijedlog da se umjesto “latiničko izdanje” na prvoj stranici atlasa tiska sljedeći tekst: “Stručni suradnik i korektor za hrvatsko jezično područje dr. Ratimir Kalmeta (v.²1972.). Bilo je to evidentno priznanje samosvojnosti hrvatskoga jezika. Nakon 1972. god. Kalmeta više nije ni suradnik ni urednik toga atlasa zbog već poznatih razloga.

Kalmeta je kao nastavnik i znanstvenik znatnu pozornost pridavao nazivoslovlju u svojoj struci. Borio se je protiv olakoga prihvatanja srpskih zemljopisnih naziva, a za povrat u zaborav gurnutih hrvatskih riječi. U svojim polemičkim člancima zalagao se je za to da se primorje koje pripada Hrvatskoj naziva hrvatskim primorjem, da imenice *okolina*, *okolica* i *okoliš* imaju različita značenja, da parovi riječi *vrh* i *vrhunac*, *uzvisina* i *uzvišenje*, *tijek* i *tok*, *krš* i *kras*, *razvođe* i *razvodnica* imaju u hrvatskom standardnom jeziku različito značenje. Budući da je pisao udžbenike i skripta za učenike i studente, nastojao je da tekst u njima bude gramatički besprijekoran, semantički nedvojben i stilski savršen. Kad je pisao *Opću geografiju*, udžbenik za učenike viših razreda gimnazije, pružila mu se je prilika da na njegove stranice vrati potisnute hrvatske nazive. U granicama svojega jezičnoga znanja, posebno kad je riječ o znanstvenom (zemljopisnom) jeziku, kao grani hrvatskoga standardnoga jezika, takav mar za jezik pokazao je i u svojim člancima koje je objavljivao u različitim časopisima i dnevnim novinama. U to vrijeme nije bio jedini u Hrvatskoj koji se je bavio jezikoslovljem, a da nije bio jezikoslovac po struci. Dakako, bilo je pojedinaca, pa i među jezikoslovcima, koji nisu sa simpatijama gledali na razdvajanje hrvatskoga jezika od srpskoga bez obzira na to kakvo je ime taj jezik imao (srpsko-hrvatsko-slovenački, srpsko-hrvatski, hrvatsko-srpski, hrvatski ili srpski, jugoslavenski, materinji, naš...). Protivnici samosvojnosti hrvatskoga jezika nisu mogli prihvatiti Kalmetina tumačenja zemljopisnih naziva, tomu su se suprotstavljali pobornici koncepcije “zajedničkoga i jedinstvenoga” jezika s dvjema “jezičnim inačicama” ne shvaćajući da inačice (varijante) funkcioniraju kao posebni standardni jezici.

Kalmeta je koncem 1960-ih godina započeo sa serijom članaka o hrvatskom primorju koje se proteže od ušća rijeke Dragonje na sjeveru pa do Boke na jugu, o

Dalmaciji kao dijelu Hrvatske, o regionalnom ustroju Hrvatske i dr. I kasnije je pisao o jezičnim problemima otvoreno, bez dlake na jeziku. Republički komitet za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu koncem 1980. i početkom 1981. izradio je za potrebe Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske studiju (br. 3203) pod nazivom *Kurs partijske lingvistike; jezična problematika u funkciji nacionalističke ideologije u SR Hrvatskoj*. Bio je to strogo povjerljiv materijal za internu uporabu i čitanje na partijskim sastancima. U toj naručenoj političkoj studiji našlo se je mjesta i za Kalmetu što se vidi iz sljedećega navoda: "Novi val nacionalističke euforije vezan uz jezik očituje se u nekoliko ekscesa. Tako se R. Kalmeta obara u "Jeziku" br. 2/1978/79. na rečenicu iz "Školskih novina" u kojoj se tvrdi da je riječ "okolinu" prihvatila većina naših ljudi. Kalmeta cinički pita, kao nekad Bušić u "Hrvatskom tjedniku": "Tko se to krije iza izričaja 'Većina naših ljudi', gdje oni žive i koji im je materinski jezik?" Kalmeta je dvadesetak godina bio onemogućavan u radu sve do osamostaljenja Hrvatske kad je i njegov san postao stvarnost.

Jezična problematika kojom se je sustavno i trajno bavio sadržana je u velikom broju članaka što zavrjeđuje i poseban prikaz njegova zalaganja za hrvatsko zemljopisno nazivlje. U ovom časopisu daje se biografija i bibliografija profesora Ratimira Kalmete i to zahvaljujući njegovim jezikoslovnim radovima.

Bibliografija

- [1] *Međunarodni geografski kongres u Lisabonu*, "Geografski glasnik", sv. 11. - 12., str. 227., Zagreb, 1950.
- [2] *Erupcija Etne*, "Geografski glasnik", sv. 11. - 12., str. 232., Zagreb, 1950.
- [3] *Veliki njemački gradovi*, "Geografski glasnik", sv. 11. - 12., str. 232., Zagreb, 1950.
- [4] *Kanal Dunav - Crno more u Rumunjskoj*, "Geografski glasnik", sv. 11. - 12., str. 232., Zagreb, 1950.
- [5] *Vodeni sistem Ob - Aralo - Kaspijsko jezero*, "Geografski glasnik", sv. 11. - 12., str. 233., Zagreb, 1950.
- [6] *Katastrofalni učinak monsuna u Indiji*, "Geografski glasnik", sv. 11. - 12., str. 237. - 238., Zagreb, 1950.
- [7] *Američka ekspedicija na Antarktiku*, "Geografski glasnik", sv. 11. - 12., str. 240., Zagreb, 1950.
- [8] *Južna Amerika*, Školska knjiga, 55 str., Zagreb, 1951.
- [9] *Opća geografija za više razrede gimnazije*, Školska knjiga, 308. str., Zagreb, 1955. (izmijenjena izdanja: ²1956. (288 str.) i ³1958. (252 str.), (udžbenik).
- [10] *Opća geografija*, Viša upravna škola u Zagrebu, Zagreb, 1957. (skripta).

- [11] *Geografija Jugoslavije*, Viša upravna škola u Zagrebu, Zagreb, 1957. (skripta).
- [12] *Geografski atlas*, Zavod za kartografiju "Geokarta", Beograd, ¹1960. (27 str.), ²1960. (27 str.), ³1961. (31 str.), ⁴1963. (31 str.), ⁵1966. (35 str.), ⁶1966. (35 str.) i ⁷1972. (35 str.) (R. Kalmeta je bio jedan od urednika, te suradnik i korektor latiničkih izdanja za hrvatsko jezično područje).
- [13] *Svijet oko nas, enciklopedija za djecu i omladinu*, 1. - 2., Školska knjiga, Zagreb (neizmijenjena izdanja: ¹1960. - ⁸1974.). R. Kalmeta je autor sljedećih natuknica: *Koralji* (sv. 1., str. 221.), *Prašume* (sv. 2., str. 80. - 81.), *Pustinje* (sv. 2., str. 90.), *Stepe i tundre* (sv. 2., str. 152.), *Vulkani* (sv. 2., str. 210.)...
- [14] *Idejna skica materijalne baze i nacrt Nastavnoga programa za katedre geografije za pedagoške akademije u SR Hrvatskoj*, u: *Pedagoška akademija - Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb, 1962.
- [15] *Obradba klimatskih elemenata i modifikatora u svrhu ocjene mogućnosti razvoja zimskoga turizma u Gorskom kotaru* (rukopisni rad za potrebe Ekonomskoga instituta u Rijeci), Rijeka, 31. ožujka 1963.
- [16] *Privreda Islanda*, u: *Zemlja i ljudi*, zbornik Srpskoga geografskoga društva, sv. 12., str. 86. - 93., Beograd, 1963.
- [17] *Rijeka kao tranzitna luka*, u: *Zemlja i ljudi*, zbornik Srpskoga geografskoga društva, sv. 13., str. 41. - 50., Beograd, 1963.
- [18] *Pregled privrede područja kotara Rijeke*, Ekonomski institut - Rijeka, Rijeka, prosinac 1965.
- [19] *Poznajete li Jadran?*, "Vjesnik u srijedu", str. 1., Zagreb, 12. svibnja 1965.
- [20] *Ekonomsko-geografska osnova teritorija riječkog kotara: (riječko područje), Cestovne saobraćajnice riječkog kotara*, Ekonomski institut - Rijeka, Rijeka, 1966.
- [21] *Kritički osvrt na udžbenik za osnovne škole "Moja domovina" i na pomoćno sredstvo "Moj prvi atlas"* (umnoženo kao rukopis za potrebe Sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SR Hrvatske), Rijeka, 1967.
- [22] *O stručno pogrešnom objašnjavanju pojmova "geografski elementi" i "geografski faktori" u srednjoškolskom udžbeniku* (umnoženo kao rukopis za potrebe Sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SR Hrvatske), Rijeka, 1967.
- [23] *Upute o načinu izgovora nekih glasova u stranim zemljopisnim nazivima* (umnoženo kao rukopis, rad je izrađen za potrebe Zavoda za kartografiju "Geokarta" u Beogradu), Rijeka, 1967.
- [24] *Mogućnost suradnje fakulteta i srednjih škola* (umnoženo kao rukopis za potrebe Ekonomskoga fakulteta u Rijeci i Sveučilišta u Zagrebu), Rijeka, 1968.
- [25] *Uvod u ekonomsku geografiju*, Ekonomski fakultet u Rijeci, 33 str., Rijeka, 1968. (neizmijenjeno izdanje: ²1971.) (skripta).

- [26] *SR Hrvatska ima svoje Hrvatsko primorje*, "Hrvatski književni list", br. 17., str. 11., Zagreb, 1969.
- [27] *Geografski položaj otoka Krka*, u: "Krčki zbornik", sv. 1., str. 19. - 58., izd. Povijesno društvo otoka Krka, podružnica Povijesnoga društva Hrvatske, Krk, 1970.
- [28] *Kamo s Dalmacijom?*, "Vjesnik", str. 4., Zagreb, 13. rujna 1970.
- [29] "Kvarnerski kraj" ili "Hrvatsko primorje", "Vjesnik", str. 12., Zagreb, 19. prosinca 1970.
- [30] *Nazivi Jadranska ili Primorska Hrvatska - suvišni*, "Vjesnik", str. 8., Zagreb, 26. prosinca 1970.
- [31] *Ekonomska geografija SFR Jugoslavije*, 257 str., Rijeka, 1971. (skripta).
- [32] *Priručnik za studij na Ekonomskom fakultetu u Rijeci*, Ekonomski fakultet - Rijeka, 80 str., Rijeka, 1971.
- [33] *O zemljopisnom nazivu za primorje SR Hrvatske*, u: *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Rijeci*, knjiga 1., str. 101. - 108., izd. Sveučilište u Zagrebu - Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka, 1971. (poseban otisak).
- [34] *Neke zamjedbe na nacrt djela: Regionalna geografija Hrvatske*, "Hrvatsko sveučilište", god. 1., br. 12., str. 15., izd. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 3. lipnja 1971.
- [35] *Što su Kvarnerski kraj i Hrvatsko primorje?*, "Kritika", god. 4., sv. 19., str. 696. - 705., izd. Društvo književnika Hrvatske, Zagreb, srpanj - kolovoz 1971.
- [36] *O nazivu Hrvatsko primorje*, "Dometi", god. 4., sv. 9., str. 126. - 127., Rijeka, rujan 1971.
- [37] *O stručnim nedostacima naziva na zemljovidu projekta "Gornji Jadran"*, "Hrvatsko sveučilište", god. 1., br. 24., str. 7., izd. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 27. listopada 1971.
- [38] *U većini udžbenika zemljopisa loše je objašnjen pojam turizma*, "Školske novine", god. 24., br. 41. (776.), str. 9., Zagreb, 11. prosinca 1973.
- [39] *Obrazovno značenje pravilnog pisanja zemljopisnih naziva*, "Školske novine", god. 25., br. 12. (789.), str. 12., Zagreb, 12. ožujka 1974. (nadnaslov: *Kako pisati zemljopisna imena?*) (1.).
- [40] *Izvorno pisanje zemljopisnih naziva ima i klasno-odgovornu vrijednost*, "Školske novine", god. 25., br. 13. (790.), str. 12., Zagreb, 19. ožujka 1974. (nadnaslov: *Kako pisati zemljopisna imena?*) (2.).
- [41] *Pisanje zemljopisnih imena s političkog gledišta*, "Školske novine", god. 25., br. 14. (791.), str. 12., Zagreb, 26. ožujka 1974. (nadnaslov: *Kako pisati zemljopisna imena?*) (3.).
- [42] *Neznanstveno*, "Školske novine", god. 26., br. 5. (824.), str. 11., Zagreb, 28. siječnja 1975.
- [43] *Tradicionalna seoska kultura i turizam*, "Turizam", god. 23., br. 1., str. 19. - 24., Zagreb, siječanj 1975.

- [44] *O našem "inozemnom i domaćem" turizmu*, "Turizam", god. 23., br. 4., str. 22. - 24., Zagreb, travanj 1975.
- [45] *Pojam morske obale*, "Turizam", god. 23., br. 5., str. 20. - 22., Zagreb, svibanj 1975.
- [46] *Je li Evropa kontinent?*, "Školske novine", god. 26., br. 31. (850.), str. 12., Zagreb, 7. listopada 1975.
- [47] *Obala i obalna crta*, "Školske novine", god. 26., br. 34. (853.), str. 10., Zagreb, 28. listopada 1975.
- [48] *Turizam nije grana privrede*, "Novi list", str. 10., Rijeka, 8. - 9. studenoga 1975.
- [49] *Zemljopisni nazivi u našem jeziku: riječje, riječni sustav, poriječje, morski sliv ili slijev, razvođe ili razvodnica*, "Jezik", god. 24., sv. 2., str. 50. - 53., Zagreb, prosinac 1976.
- [50] *Zloporaba naziva fjord*, "Jezik", god. 24., sv. 2., str. 53. - 54., Zagreb, prosinac 1976.
- [51] *Olimpijada u Montréalu*, "Jezik", god. 24., sv. 2., str. 54. - 55., Zagreb, prosinac 1976.
- [52] *Društvena okolina i zagrebačka okolica*, "Vjesnik", ? 9. prosinca 1976.
- [53] *Popularno-znanstvena sinteza o Grčkoj*, "Školske novine", god. 29., br. 18. - 19., str. 22., Zagreb, 25. travnja 1978..
- [54] *Imenica okolina, okolica i okoliš u zemljopisnom znanstvenom jeziku*, "Jezik", god. 26., sv. 2., str. 48. - 53., Zagreb, prosinac 1978.
- [55] *Zdravstveni turizam i turizmologija*, "Liječničke novine", Zagreb, god. 8., br. 30., str. 21., lipanj 1978. (1.); god. 8., br. 31., str. 16., rujan 1978. (2.); god. 8., br. 32., str. 10., prosinac 1978. (3.); god. 9., br. 34., str. 10., travanj 1979. (4.) i god. 9., br. 35., str. 16., lipanj 1979. (5.).
- [56] *Elzas - Elzašanin, Elsas - Elsašanin, Alzas - Alzašanin, ili Alsace - Alsašanin*, "Jezik", god. 27., sv. 1., str. 22. - 23., Zagreb, listopad 1979.
- [57] *Filter 160 i prijedlog iz*, "Jezik", god. 27., sv. 2. - 3., str. 91., Zagreb, prosinac 1979. - veljača 1980.
- [58] *O nazivima za oblike razvedenosti naše obale*, "Priroda", god. 68., sv. 5. - 6., str. 172. - 174., Zagreb, siječanj - veljača 1980.
- [59] *Orografska i hidrografska obilježja Karlovca i okolice*, "Priroda", god. 68., sv. 9. - 10., str. 289. - 290., Zagreb, svibanj - lipanj 1980.
- [60] *Titulomanija*, "Novi list", ? 1. listopada 1980.
- [61] *Pirineji ili Pireneji?*, "Jezik", god. 28., sv. 2., str. 62. - 63., Zagreb, prosinac 1980.
- [62] *Dogovarati (ne)što ili dogovarati se o (ne)čem?*, "Jezik", god. 28., sv. 2., str. 63. - 64., Zagreb, prosinac 1980.
- [63] *Škriljci, škriljevci ili škriljavci*, "Jezik", god. 28., sv. 3., str. 94., Zagreb, veljača 1981.

- [64] *O nazivu planet(a)*, "Jezik", god. 28., sv. 3., str. 94. - 95., Zagreb, veljača 1981.
- [65] *O nazivlju za oblike razvedenosti naše morske obale*, "Jezik", god. 28., sv. 5., str. 156. - 158., Zagreb, lipanj 1981.
- [66] *O nazivima turist, turizam i turizmologija*, "Jezik", god. 29., sv. 2., str. 48. - 52., Zagreb, prosinac 1981.
- [67] *Pješčenik, pješčar, pješčar, pješčenjak ili pješćenjak?*, "Jezik", god. 29., sv. 2., str. 62. - 63., Zagreb, prosinac 1981.
- [68] *Kretanje ili gibanje Zemlje i Sunca?*, "Jezik", god. 29., sv. 4., str. 128., Zagreb, travanj 1982.
- [69] *O moreplovcu i pomorcu*, "Jezik", god. 29., sv. 5., str. 155. - 157., Zagreb, lipanj 1982.
- [70] *Znanstveni nazivi za 21. ožujka i 23. rujna*, "Jezik", god. 30., sv. 1., str. 8. - 11., Zagreb, listopad 1982. (ispravak: 31. god., sv. 1., str. 32.).
- [71] *Nazivi brdo i brijeg u hipsometrijskom sustavu nazivlja za uzvisine*, "Jezik", god. 31., sv. 1., str. 14. - 18., Zagreb, listopad 1983.
- [72] *I kolosjek do 5 kolosjek*, "Jezik", god. 31., sv. 3., str. 94. - 95., Zagreb, veljača 1984.
- [73] *Znanstveni nazivi za 22. lipnja i 22. prosinca*, "Jezik", god. 31., sv. 5., str. 141. - 144., Zagreb, lipanj 1984.
- [74] *O imenima na našim zemljovidima*, "Jezik", god. 32., sv. 3., str. 88. - 89., Zagreb, veljača 1985.
- [75] *Nazivi krš i kras u hrvatskoj znanosti*, "Šumarski list", god. 109., sv. 9. - 10., str. 411. - 418., Zagreb, 1985.
- [76] *O nekim jezičnim nedostacima Zakona o šumama SR Hrvatske*, "Šumarski list", god. 109., sv. 11. - 12., str. 573. - 578., Zagreb, 1985.
- [77] *Nazivi prevlaka (istam) i morski tjesnac nisu istoznačni*, "Jezik", god. 33., sv. 4., str. 122. - 123., Zagreb, travanj 1986.
- [78] *Nazivi vrh i vrhunac u zemljopisnom jeziku*, "Priroda", god. 80., sv. 1., str. 37. - 38., Zagreb, 1990.
- [79] *Zagaditi okolinu ili onečistiti okoliš*, "Ekološki glasnik", god. 1., sv. 5. - 6., str. 45. - 47., Donja Lomnica, 1990.
- [80] *O zemljopisnim nazivima gora i planina*, "Priroda", god. 79., sv. 7., str. 27. - 29., Zagreb, veljača 1990.
- [81] *Toponimija i politika*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 12., str. 63., Zagreb, 11. lipnja 1990.
- [82] *Zemljopisni rječnik*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, Zagreb: sv. 17., str. 16. - 27., 24. kolovoza 1990. (1.); sv. 19., str. 31., 7. rujna 1990. (2.); sv. 20., str. 28. - 29., 14. rujna 1990. (3.); sv. 21., str. 22. - 23., 21. rujna 1990. (4.); sv. 22., str. 45. - 46., 28. rujna 1990. (5.); sv. 23., str. 45. - 46., 5. listopada 1990. (6.) i sv. 24., str. 43. - 44., 12. listopada 1990. (7.) Ispravak: sv. 26., str. 42.).

- [83] *Turistički zemljovid s nepodpunom "osobnom kartom"*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 21., str. 23., Zagreb, 21. rujna 1990.
- [84] *O nazivima "kras" i "krš"*, "Priroda", god. 80., sv. 4. - 5., str. 46. - 47., prosinac 1990.
- [85] *Hoćemo li popisivati domaćinstva ili kućanstva*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 38., str. 31., Zagreb, 18. siječnja 1991.
- [86] *Okolina, okolica i okoliš*, "Novi list", str. 8., Rijeka, 20. siječnja 1991.
- [87] *Popis domaćinstava ili kućanstava*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 45., str. 38., Zagreb, 8. ožujka 1991.
- [88] *Naziv sliv u Zakonu o vodama*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 46., str. 29., Zagreb, 15. ožujka 1991.
- [89] *HSK Jelačić - SK Zrinski (Sisak) 6 : I*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 48., str. 3. - 4., Zagreb, 29. ožujka 1991.
- [90] *Sociološko-politički rječnički sadržaj u Vrančićevu "Dikcionaru"*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 51., str. 34. - 35., Zagreb, 19. travnja 1991.
- [91] *Koji je jezik u Hrvatskoj?*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 56., str. 37., Zagreb, 24. svibnja 1991.
- [92] *Hrvatske ("dalmatinske") riječi iz pomorstva u Vrančićevu "Dikcionaru"*, "Dubrovački horizonti", god. 22., sv. 31., str. 53. - 57., Zagreb, 1991.
- [93] *Kako posrbiti hrvatski jezik?*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, Zagreb: sv. 97., str. 38. - 39., 16. ožujka 1992. (1.) i sv. 98., str. 39., 23. ožujka 1992. (2.).
- [94] *Rasizam u Srbiji*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 102., str. 36. - 37., Zagreb, 20. travnja 1992.
- [95] *Što čeka Hrvatska pošta?*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 108., str. 38. - 39., Zagreb, 1. lipnja 1992.
- [96] *Realistička norma*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 119., str. 2., 17. kolovoza 1992.
- [97] *Zemljopisne (prirodne) značajke*, u: *Moja Hrvatska: zemljom kroz prostor i vrijeme*, str. 111. - 119., DMD, Zagreb, 1992. (prerađeno i dopunjeno izdanje ²1993., str. 104. - 112.); *Geographic and natural characteristics*, in: *My Croatia: the land and its history*, pag. 104. - 112., ³1994. (izdanje na engleskom).
- [98] *Ustavno je prigovarati jeziku Ustava*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, Zagreb: sv. 112., str. 42. - 43., 29. lipnja 1992. (1.) i sv. 113., str. 38., 6. srpnja 1992. (2.).
- [99] *Igre u duhu jugoslavenstva*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 114., str. 42. - 43., Zagreb, 13. srpnja 1992.
- [100] *Rječnik za (ne) obrazovane*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 116., str. 41., Zagreb, 27. srpnja 1992.

- [101] *Hrvatski vani još zovu - srpskohrvatski*, "Glasnik", sv. 121., str. 2., Zagreb, 31. kolovoza 1992.
- [102] *"Moja Hrvatska" ne dezinformira*, "Vjesnik", str. 2., Zagreb, 10. veljače 1993.
- [103] *Da li je Republika Hrvatska - "balkanska država"?*, "Hrvatska revija", god. 43., sv. 2. - 3., str. 256. - 264., Matica hrvatska, Zagreb, 1993.
- [104] *Plod zabluda* (nadnaslov: *Je li Hrvatska "balkanska država"?*), "Vjesnik", str. 37., Zagreb, 23. ožujka 1993. (1.).
- [105] *Zauvijek napušteni* (nadnaslov: *Je li Hrvatska "balkanska država"?*), "Vjesnik", str. 37., Zagreb, 24. ožujka 1993. (2.).
- [106] *Za Hrvate veliko zlo* (nadnaslov: *Je li Hrvatska "balkanska država"?*), "Vjesnik", str. 37., Zagreb, 25. ožujka 1993. (3.).
- [107] *Balkanomani* (nadnaslov: *Je li Hrvatska "balkanska država"?*), "Vjesnik", str. 45., Zagreb, 26. ožujka 1993. (4.).
- [108] *Je li Hrvatska "balkanska država"?*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, Zagreb: sv. 149., str. 42. - 43., 10. prosinca 1993. (1.); sv. 150., str. 42. - 43., 22. prosinca 1993. (2.) i sv. 151., str. 44. - 45., 14. siječnja 1994. (3.).
- [109] *Zemljopisne riječi u Brodnjaka*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, Zagreb: sv. 153., str. 46. - 47., 11. veljače 1994. (1.) i sv. 154., str. 46. - 47., 25. veljače 1994. (2.).
- [110] *Oko primorja i Hrvatskog primorja* (nadnaslov: *Zemljopisno nazivlje*), "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 158., str. 48., Zagreb, 22. travnja 1994. (1.).
- [111] *Hrvatska znanost i regionim Hrvatsko primorje* (nadnaslov: *Zemljopisno nazivlje*), "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 159., str. 48., Zagreb, 6. svibnja 1994. (2.).
- [112] *Toponomastički, zemljopisno i povijesno Hrvatsko primorje* (nadnaslov: *Zemljopisno nazivlje*), "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 160., str. 48., Zagreb, 20. svibnja 1994. (3.).
- [113] *Klaićeve misli u Washingtonskom sporazumu*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 164. - 165., str. 31. - 38., Zagreb, 15. srpnja 1994.
- [114] *Disidenti u "mrkoj stranci"*, "Vjesnik", str. 16., Zagreb, 13. rujna 1994.
- [115] *Zašto srpski naziv "mrki medvjed" na hrvatskoj kuni?*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 171., str. 32. - 34., Zagreb, 27. listopada 1994.
- [116] *O Babičevu "mrkom" jezikoslovlju*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 173., str. 44., Zagreb, 25. studenoga 1994.
- [117] *Grozni - simbol borbe Čečena za slobodu*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 178., str. 44. - 45., Zagreb, 3. veljače 1995.
- [118] *Kako je zemljopisno određena republika Hrvatska?*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 179., str. 44. - 46., Zagreb, 17. veljače 1995.

- [119] *Životni standard pučanstva u Ekvadoru i Peruu*, "Glasnik" Hrvatske demokratske zajednice, sv. 180., str. 40. - 41., Zagreb, 4. ožujka 1995.
- [120] *Krivopis vlastitih imena u "Hrvatskome pravopisu"*, "Tomislav", god. 4., sv. 46., str. 24. - 25., Zagreb, listopad 1995.
- [121] *Hrvatsko primorje - od Dragonje do Boke*, "Nauta", god. 2., sv. 11., str. 82. - 83., Rijeka, siječanj 1996.
- [122] *Hrvatska nije "balkanska država"*, "Nauta", god. 2., sv. 12., str. 80. - 81., Rijeka, veljača 1996.
- [123] *O zaljevu fjordu*, "Nauta", god. 2., sv. 16., str. 52. - 55. i 91., Rijeka, srpanj 1996.
- [124] *Mjesečeve mijene (faze)*, "Ekološki glasnik", god. 5., sv. 1., str. 37. - 41., Donja Lomnica, rujan 1996.
- [125] *Polarni dan i noć*, "Nauta", god. 2., sv. 18., str. 68. - 70., Rijeka, listopad 1996.
- [126] *O fjordu kao posebnoj vrsti zaljeva*, "Ekološki glasnik", god. 5., sv. 2., str. 57. - 65., Donja Lomnica, listopad 1996.
- [127] *Je li Republika Hrvatska - "balkanska država"...?*, "Ekološki glasnik", god. 5., sv. 4., str. 59. - 62., Donja Lomnica, prosinac 1996.
- [128] *Planeti, planetoidi, sateliti i militarizacija svemira*, "Ekološki glasnik", god. 5., sv. 5., str. 45. - 54., Donja Lomnica, siječanj 1997.
- [129] *Čovjek prkosi vulkanskim erupcijama*, "Ekološki glasnik", god. 5., sv. 7., str. 51. - 55., Donja Lomnica, ožujak 1997.
- [130] *Nazivi za pojmove vezane uz rijeku od izvora do ušća* (nadnaslov: *Iz riznice hrvatskih zemljopisnih naziva*), "Ekološki glasnik", god. 5., sv. 7., str. 57. - 58., Donja Lomnica, ožujak 1997.
- [131] *Sargaško more*, "Ekološki glasnik", god. 5., sv. 9., str. 51. - 53., Donja Lomnica, svibanj 1997.
- [132] *O uporabi naziva kamen i stijena*, "Ekološki glasnik", god. 5., sv. 10., str. 29. - 31., Donja Lomnica, lipanj 1997.
- [133] *Spojni morski kanali*, "Ekološki glasnik", god. 6., sv. 4., str. 55. - 58., Donja Lomnica, prosinac 1997.
- [134] *Arktik - područje burne budućnosti*, "Ekološki glasnik", god. 6., sv. 6., str. 37. - 44., Donja Lomnica, veljača 1998.
- [135] *Brdo, brijeg, gora, planina: o suvremenoj morfološko-hipsometrijskoj ljestvici naziva za uzvisine i prijedlog za njihovu promjenu*, "Hrvatski planinar", god. 90., sv. 11. - 12., str. 330. - 332., Zagreb, studeni - prosinac 1998.
- [136] *O uporabi zemljopisnih naziva*, "Hrvatsko slovo", str. 12., Zagreb, 3. srpnja 1998.
- [137] *Zemljopisni nazivi u Vrančićevu "Dikcionaru" i suvremenoj znanosti*, "Hrvatsko slovo", str. 30., Zagreb, 28. kolovoza 1998.

- [138] *Brdo, brijeg, gora, planina*, "Ekološki glasnik", god. 7., sv. 3., str. 37. - 40., Donja Lomnica, ožujak 1999.
- [139] *Spojni morski kanali*, "Ekološki glasnik", god. 7., sv. 5., str. 24. - 28., Donja Lomnica, kolovoz 1999.
- [140] *Balkan i balkanomani*, "Politički zatvorenik", god. 9., sv. 90., str. 56. - 57., Zagreb, rujan 1999.
- [141] *O nazivima geološka građa i geološki sastav*, "Ekološki glasnik", god. 7., sv. 6., str. 24. - 28., Donja Lomnica, rujan 1999.
- [142] *Dva besmislena "smisla" u nazivima "krš u užem smislu" i "krš u širem smislu"*, "Ekološki glasnik", god. 7., sv. 8. - 9., str. 48. - 53., Donja Lomnica, studeni - prosinac 1999.
- [143] *Hrvatska je država srednje Europe i Sredozemlja, ali istodobno podunavska i pomorska zemlja*, "Vjesnik", str. 13., Zagreb, 10. siječnja 2000.
- [144] *Dr. Tihomir Marjanac u ulozi "recenzenta" i "lektora"*, "Ekološki glasnik", god. 8., sv. 4., str. 27. - 31., Donja Lomnica, travanj 2000.
- [145] *Je li cilj alpinista uspon na vrh planine ili na njezin vrhunac*, "Ekološki glasnik", god. 8., sv. 6., str. 19. - 21., Donja Lomnica, lipanj 2000.
- [146] *O fjordu kao posebnoj prirodnoj pojavi uz Dan planeta Zemlje*, "Ekološki glasnik", god. 10., sv. 4. - 5., str. 25. - 29., Donja Lomnica, travanj - svibanj 2002.

(popis radova nije konačan)

Literatura o Ratimiru Kalmeti

- [1] Magaš, Damir: *Osamdeset godina života: prof. dr. Ratimir Kalmeta*, "Geoadria", god. 3., sv. 3., str. 98., izd. Hrvatsko geografsko društvo Zadar i Odsjek za geografiju Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar, 1998.
- [2] K(ro)g, R(obert): *Kalmeta, Ratimir*, u: "Hrvatski biografski leksikon", knj. 6., str. 753. - 754., izd. Hrvatski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 2005.
- [3] Ham, Sanda: *Ratimir Kalmeta (1916. - 2005.)*, "Jezik", god. 52., sv. 5., str. 200., izd. Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, prosinac 2005.
- [4] Mirković, Dragutin: *Prof. dr. sc. Ratimir Kalmeta (1916. - 2005.)*, "Hrvatski geografski glasnik", god. 67., sv. 2., str. 156., Zagreb, 2005.

Milan Nosić, Život i djelo Ratimira Kalmete
Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 7. - 22.

Author: dr. sc. Milan Nosić, prof. (Rijeka, Hrvatska)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 7. - 22.

Title: Život i djelo Ratimira Kalmete

Categorisation: stručni članak

UDC: 91-05 Kalmeta, R.

Letters and pages: 41.115 (:1800) = 22,842 (:16) = 1,427

JEZIČNE TEME

Nevenka Blažević - Maja Barac

PRAGMALINGVISTIČKI ASPEKTI PRIDJEVA U STVARANJU IMIDŽA TURISTIČKE DESTINACIJE

Imidž predstavlja značajan čimbenik pri odabiru turističke destinacije. Imidž turističke destinacije obuhvaća zbir percepcija o dotičnoj destinaciji. Predmet ovog rada su pragmalingvistički aspekti pridjeva u stvaranju imidža turističke destinacije, s posebnim obzirom na stvaranje imidža Opatije kao jedne od najpoznatijih turističkih destinacija Hrvatske. Istraživanje se bazira na korpusu propagandnih tekstova objavljenih u turističkim brošurama i na web-stranicama.

Ključne riječi: pragmalingvistika, pridjevi, stvaranje imidža, turistička destinacija.

UVOD

“Žarena suncem, ogoljena tisućgodišnjim burama, presvođena divnim plavim nebom, zagrljena sjajnim modrim morem, ispunjena goletnim planinama Like i Dalmacije, ljupkim gorama Hrvatskog Zagorja i Slavonije, zelenim dolinama i plodnim poljima, omeđana često nabujalim rijekama, napajana i rijekama i potocima, to je zemlja Hrvatska...” [9:3]

Ovaj tekst napisao je svojevremeno akademik Grga Novak, davši jednu od najljepših definicija naše domovine. Dok ga čitamo, prvo što nam pada u oči jesu brojni pridjevi, bez kojih bi ova rečenica bila bljutava kao jelo bez začina.

Slične tekstove možemo naći u turističkim vodičima, brošurama turističkih agencija, na web-stranicama turističkih destinacija i organizatora putovanja, te često u prilogima dnevnih ili tjednih novina i drugim oblicima turističke propagande.

Predmet ovog rada su pragmalingvistički aspekti pridjeva u stvaranju imidža turističke destinacije, s posebnim obzirom na stvaranje imidža Opatije kao jedne od najpoznatijih turističkih destinacija Hrvatske. Pridjeve smo odabrale budući da u jeziku propagande imaju jači utjecaj na potrošače od ostalih vrsta riječi.

Pri odabiru korpusa ograničile smo se na propagandne tekstove koji su oglašeni na web-stranicama Hrvatske turističke zajednice, lokalne turističke zajednice i neko-

licine organizatora putovanja, smatrajući ih najdostupnijim širokom krugu korisnika, te na tekstove dviju turističkih brošura.

Nakon teoretskog osvrta na značaj i stvaranje imidža turističke destinacije, te na funkciju pridjeva u turističkoj propagandi, izvršena je kvantitativna i semantička analiza pridjeva koji se pojavljuju analiziranom korpusu.

STVARANJE IMIDŽA TURISTIČKE DESTINACIJE

Imidž možemo definirati kao “dojmove, sliku i predodžbu, te kao kompleksnu doživljajnu strukturu stavova, mišljenja, uvjerenja, predrasuda i prijašnjih iskustava što o određenom proizvodu, marki, poduzeću, čovjeku ili organizaciji imaju krajnji potrošači, trgovci, dobavljači i drugi sudionici u komunikacijskim, poslovnim ili tržišnim zbivanjima”. [4:61]

Prema Palmeru [6:31] turizam je prodavanje imidža i identiteta. Što je imidž jedne destinacije različiti od imidža ostalih destinacija, to je veća korist za samu destinaciju. Palmer tvrdi da “identitet gotovo posvuda djelomično proizlazi iz imidža koji se konstruira ili reproducira za turiste, uključujući i imidž samoga mjesta.”

Starije destinacije uglavnom imaju definiran imidž koji ih čini prepoznatljivim. Taj imidž često nije u skladu sa željenim, pa se vrše određeni naponi s ciljem redefiniranja postojećeg i gradnje novog imidža. To nije lako, kao što ni novim, mladim destinacijama nije lako izgraditi vlastiti, prepoznatljivi imidž.

Imidž destinacije konstruira se na različite načine, pri čemu posebno mjesto zauzimaju mediji kao posrednici između destinacije i primatelja informacija. Turizam, kao jedan od najkonkretnijih oblika globalizacije, imao je ključnu ulogu u “procesu urbane konstrukcije imidža”. [4:63] Imidž destinacije u turizmu najčešće se predstavlja kroz vizualne i tekstualne poruke koje ostavljaju najsnažniji dojam na odluku turista o putovanju. Turisti koji putuju u dotično mjesto kako bi verificirali stečeni imidž mogu biti nezadovoljni stvarnošću s kojom se susretnu što može rezultirati dalekosežnim negativnim učinkom usmene propagande. Imidž koji se prezentira u propagandnim materijalima često je izvan konteksta, pa je njegova verifikacija u velikom broju primjera upitna.

Hrvatska kao nova zemlja na turističkoj karti svijeta ne želi graditi imidž koji je imala kao jedna od republika unutar Jugoslavije, već je u traženju novog identiteta. U prošlosti Hrvatska se oslanjala na masovni turizam bez prepoznatljivog identiteta. Promidžbene aktivnosti bile su najvećim dijelom usmjerene na prirodne ljepote, more i klimu, a manji dio destinacija bazirao je svoju ponudu na kulturi, tradiciji i baštini. Kultura je kao segment turističke ponude, uključujući običaje, obrede i način života, pogotovo u unutrašnjosti, bila zapostavljena.

Suvremena turistička kretanja i sve izraženija konkurentnost na turističkom tržištu nameću destinacijama potrebu korištenja svih raspoloživih resursa s ciljem privlačenja potencijalnih turista.

Stvaranje imidža turističke destinacije kroz jezik turizma

Poznato je da se najveći dio turističkog budžeta (oko 80 %) izdvaja u propagandne svrhe. U propagandnim materijalima, te u komunikaciji s poslovnim partnerima i klijentima, turizam ima vlastiti diskurs koji, preko pisanih tekstova i audio-vizualnih materijala, pokušava zvesti, privući i uvjeriti milijune ljudi diljem svijeta da na odmoru uživaju u obećanom raju. Jezik turizma svojim adresatima preporučuje mjesta koja mogu posjetiti i nudi hotele u kojima bi mogli odsjesti. Istraživanja provedena posljednjih godina upućuju ne samo na značaj komunikacije u turizmu već sve više očituju svijest o turizmu kao jeziku. Turizam i jezik toliko su, dakle, povezani da ih neki sociolingvisti izjednačavaju. [3] Jezik turizma realizira se kroz brojne kanale komunikacije i usmjeren je na čula vida, sluha, mirisa i okusa.

Kretanjem u vremenu i prostoru suvremeni turisti traže smisao, simbole, doživljaj i mnogo toga što im nedostaje u svakodnevnom životu. Boorstin [2] kaže da turist putuje da bi ublažio otuđenje što je posljedica nedostatka autentičnosti u svakodnevnom životu. No autentičnost u turističkom mjestu često je upitna, budući da pri opisu turističkih atrakcija, smještajnih objekata i kulturnih manifestacija prevladava sklonost idealiziranju. Sve se nastoji prikazati ljepšim i privlačnijim. Autentičnost tekstualne i vizualne poruke dovode u pitanje čak i oni koji zastupaju perspektivu autentičnosti kao vodeću teorijsku misao o turizmu.

Autentičnost destinacije kroz jezik i sliku stalno se prilagođava očekivanjima turista. Turisti žele vidjeti i doživjeti nešto novo, autentično, misteriozno, prirodno. Danas je važan i ekološki motiv. Upravo to su “karte na koje igraju” organizatori putovanja pri osmišljavanju propagandne kampanje. U brošurama i turističkim vodičima točno se određuje što treba vidjeti i kako to doživjeti.

Promidžbena poruka je učinkovita samo ako nađe put do potrošača, ako ga potakne da na nju obrati pozornost i da je realizira na način da od potencijalnog potrošača postane stvarni. Najučinkovitije su kratke, jasne i aktualne poruke.

U trenutku prodaje kupac ne poznaje odredište kao turistički proizvod. On ima samo percepciju o mjestu odmora, a brošura mu preko jezične i vizualne poruke pomaže da ta percepcija postane vidljiva.

U promidžbenim tekstovima za opis destinacije koriste se odgovarajuće ključne riječi kao *doživjeti*, *uživati*, *pobjeći*, *san*, *mašta*, *užitak*. Važnost tih ključnih riječi tako je velika da se prije izrade promidžbenih materijala preporučuje istraživanje i odabir ključnih riječi koje će “zapaliti maštu”. Svaka destinacija posjeduje vlasti-

ti komunikacijski potencijal koji se u turističkoj brošuri može aktivirati prikladnim odabirom jezičnih sredstava.

Mediji (turistički vodiči, TV, plakati itd.) kroz jezik i sliku stvaraju predodžbu o nekoj turističkoj destinaciji. Svoj imidž turističke zemlje grade na klišeima koji su rezultat međusobnog djelovanja masovnih medija.

IMIDŽ OPATIJE KAO TURISTIČKE DESTINACIJE

Kao nastarija turistička destinacija u Hrvatskoj Opatija ima definiran imidž koji ju čini prepoznatljivom. Zahvaljujući stihovima jedne pjesme iz šezdesetih godina Opatija je postala "bajna", postala je "biser divni našega mora". Pridjev "bajna" mnogi još uvijek povezuju s ovom omiljenom destinacijom stoljetne turističke tradicije, iako je njena "bajkovitost" s vremenom izgubila stari sjaj. Nakon dugogodišnje stagnacije suvremena Opatija želi vratiti imidž kakav je imala na početku svoje turističke povijesti i obogatiti ga novim "atributima" jer je suvremeni turist zahtjevniji od gostiju nekih prošlih vremena.

Činjenica da je Opatija primorsko mjesto u podnožju Učke ne će nikoga oboriti s nogu, no da bi privukla goste, treba ih bombardirati informacijama koje imaju moć privlačenja. Pri stvaranju turističkog identiteta treba isticati ono što potencijalni turisti žele – no tu treba biti oprezan jer turist pri dolasku u mjesto odmora traži ispunjenje svojih očekivanja.

Opatija ima dugačku turističku tradiciju, bogatu ponudu, prirodne ljepote, ugodnu klimu, toplo more i razvijenu turističku infrastrukturu, a veliki naponi ulažu se u obogaćivanje velnes-ponude i zaštitu okoliša.

S kakvim "atributima" se Opatija predstavlja na turističkom tržištu pokazat će nam sljedeći primjeri iz turističkih brošura:

"Urbanistički i arhitektonski izgled Opatije uvjetovao je njen položaj uz more i preobražaj u mondeno turističko stjecište i lječilište." [8:96]

"Oduvijek je Opatija znala dočekati gosta, voditi ga stazama egzotičnih parkova, obalnim i šumskim šetalištem, ugostiti u otmjenim restoranima..." [8:19]

"U raskošnom zelenilu uz more riječki trgovac Iginio Scarpa sagradio je 1844. vilu s cvjetnjakom i parkom." [8:46]

"Uz autohtonu vegetaciju rastu i egzotične biljne vrste. Brojni su hoteli i vile posve zatrti bujnim zelenilom i cvijećem. Zime su vrlo blage zbog povoljnog utjecaja toplog mora." [7:29]

"Potom su u Opatiji jedan za drugim počeli nicati mnogi hoteli razigranih pročelja i raskošnih interijera. Opatija postaje ugledno turističko stjecište i ekskluzivno sastajalište mnogih okrunjenih glava i znamenitih ličnosti onoga doba." [8:58]

“Opatija, elegantna turistička destinacija, središte je rivijere s najdužom tradicijom u turizmu Hrvatske.” [7:11]

U propagandnim tekstovima Opatija svoj imidž gradi u prvom redu koristeći tzv. jezik nostalgije što privlači određene ciljne skupine turista, među kojima prevladavaju gosti starije dobi. Da bi postala atraktivna širem krugu gostiju, Opatija mora redefinirati svoj imidž, na čemu se u posljednje vrijeme intenzivno radi.

FUNKCIJA PRIDJEVA U PROPAGANDNIM TEKSTOVIMA

Pridjevi se definiraju [1:173] kao riječi kojima se izriču svojstva predmeta i pojava, označenih drugim vrstama riječi, i odnosi među njima (npr. *zelena livada, dječja knjiga, sestrina marama*). Pridjevi suzuju opseg značenja riječi kojima se pridjevaju, a to su najčešće imenice, npr. pojam “monumentalne zidine” obuhvaća samo jedan dio predmeta koje obuhvaća pojam zidine; “turističko mjesto” je uži pojam nego mjesto, koji obuhvaća sve vrste mjesta.

Po značenju se pridjevi dijele na opisne, gradivne i posvojne.

Opisni (kvalitativni) pridjevi izriču osobine i odgovaraju na pitanje *kakav*. Izriču tvorna (materijalna, prirodna, fizička) svojstva – optička, akustička, kinetička, kalorička, kemijska, itd., npr. *žuti list, tiha glazba, miran pas, topao kruh, sladak čaj*; netvarne (misaone, duhovne, psihičke) osobine – emocionalne, intelektualne, estetske itd., npr. *veliki naponi, pametna glava, žalostan sin, dobro dijete, nov bicikl*.

Gradivni (materijalni) pridjevi izriču tvarnost, od čega je što napravljeno, npr. *zlatni prsten, drvena klupa, željezno sidro, brezova metla*.

Posvojni (posesivni) pridjevi izriču pripadanje ili kakvu drukčiju povezanost onoga što znače imenice uz koje stoje s onim što znače riječi od kojih su izvedeni. Jedni od njih znače povezanost s jednim primjerkom, npr. *bratov kaput, majčino pismo, lugareva kuća*. Odgovaraju na pitanje čiji, a drugi izriču povezanost s vrstom i bliži su opisnim pridjevima, npr. *gospodsko dijete, vučja ćud, kozje mlijeko, benzinski motor, majčinska ljubav*.

Opisni pridjevi svrstavaju se s obzirom na tvorbu u nekoliko značenjskih skupina. Sufiksima se tvore pridjevi koji znače sličnost, pridjevi koji znače opskrbljenost i obilje, pridjevi koji znače mogućnost i sklonost, pridjevi koji znače svojstvo vezano uz glagolsku radnju, pojačajni pridjevi i pridjevske umanjnice. Prefiksima se tvore umanjnice, uvećanice, pridjevi s nepotpunim svojstvom, te pridjevi sa suprotnim ili zanižanim svojstvom.

Pridjevi spadaju među najvažnije vrste riječi u jeziku propagande. U propagandnim tekstovima pridjevi se nerijetko koriste u svrhu idealiziranja. Jezična realizacija idealiziranja u funkciji privlačenja turista oslanja se na pridjeve poput *netaknut, egzotičan, kristalno-plav, raskošan, zlatan, nezaboravan*.

Posebnu ulogu igraju pridjevi koji određuju boje. Boja kao komunikacijski element u marketingu ima značajnu ulogu. Određujući identitet proizvoda na tržištu boja se javlja kao konstanta koja treba prodrijeti u svijest potrošača, te ga na taj način privući ili odbiti. Istraživanja su pokazala da boje utječu na mišljenje, osjećaje i ponašanje potrošača. Pri neverbalnoj, vizualnoj komunikaciji boje u potencijalnog potrošača pobuđuju pozornost, asocijacije i emocije, a u verbalnoj komunikaciji boje pronalaze svoj jezični izraz u leksemima koji predstavljaju kodirane psihičke asocijacije. Svaka boja pobuđuje određene asocijacije koje variraju od kulture do kulture. Boje turizma su međutim univerzalne. Njima se uvijek žele naglasiti prirodne ljepote krajolika: plavetnilo neba i mora, zelenilo vegetacije, bjelina pijeska, sjaj sunca.

KVANTITATIVNA I SEMANTIČKA ANALIZA PRIDJEVA KOJI SE POJAVLJUJU U ANALIZIRANOM KORPUSU

Kao što je spomenuto, u jeziku propagande pridjevi spadaju među najvažnije vrste riječi, budući da na potrošače imaju jači utjecaj od ostalih riječi.

Da bismo odredili funkciju pridjeva u stvaranju imidža Opatije kao turističke destinacije izvršili smo kvantitativnu i semantičku analizu pridjeva koji se pojavljuju u analiziranom korpusu. Poredani su abecednim redom, a uz pojedini pridjev navedena je njegova frekvencija.

U analiziranom korpusu pojavljuju se sljedeći pridjevi (u zagradi je frekvencija):

atraktivan (10)	klimatski (8)	poznat (12)
blag (8)	kulturan (8)	predivan (8)
blagotvoran (4)	lijep (10)	prekrasan (14)
bogat (4)	ljekovit (10)	prirodan (8)
brojan (10)	luksuzan (14)	privlačan (8)
bujan (14)	moderan (6)	raskošan (14)
dobar (4)	monden (16)	reprezentativan (12)
dugačak (6)	morski (8)	romantičan (8)
egzotičan (14)	neobičan (6)	slavan (12)
elegantan (6)	njegovan (10)	star (10)
elitan (12)	okrepljujući (4)	ugodan (10)
gostoljubiv (10)	omiljen (8)	umirujući (4)
izvrstan (4)	otmjen (12)	uređen (10)
vazdazelen (8)	vrhunski (4)	vrstan (4)
vodeći (6)	vrijedan (4)	

Navedeni pridjevi, među kojima prevladavaju opisni, izriču svojstva turističkog mjesta, prirodnih ljepota, klime, građevina, ugostiteljskih objekata, kulturnih i za-

bavnih sadržaja, gostiju itd. Da bismo odredili njihova semantička svojstva, svrstat ćemo ih prema funkciji koju vrše u analiziranom korpusu.

1. Pridjevi koji izriču svojstva turističkog mjesta:

- atraktivan (*destinacija, turističko mjesto*)
- ekskluzivan (*sastajalište*)
- elegantan (*turistička destinacija*)
- elitarni (*ljetovalište*)
- glasovit (*ljetovalište, klimatsko lječilište*)
- mondan (*ljetovalište, zimovalište, turističko stjecište, lječilište*)
- otmjen (*turističko boravište*)
- poznat (*turističko mjesto*)
- privlačan (*stjecište turista*)
- prekrasan (*grad*)
- reprezentativan (*turistički centar*)
- star (*turistički centar*)
- suvremen (*ljetovalište, lječilište*)
- omiljen (*izletište*)
- ugledan (*turističko stjecište*)
- vodeći (*turističko mjesto*)
- zavodljiv (Kvarner)
- izvrstan (*odabir za odmor ljeti i zimi*)
- dugačak (*turistička tradicija*)

2. Pridjevi koji izriču svojstva klime (podneblja) i atmosfere:

- blag (*klima, zima*)
- blagotvoran (*mikroklima*)
- ljekovit (*zrak*)
- okrepljujući (*podneblje*)
- ugodan (*klima, atmosfera*)
- umirujući (*podneblje*)
- domaći (*atmosfera*)
- zdrav (*klima*)
- zavodljiv (*zore*)

3. Pridjevi koji opisuju prirodne ljepote:

- bogat (*park*)
- bujan (*vegetacija, zelenilo*)
- egzotičan (*bilje, biljne vrste*)
- eteričan (*bilje, mirisi*)

- njegovan (*parkovi, ambijent*)
- predivan (*okolica, priroda*)
- prekrasan (*zelenilo, parkovi*)
- prirodan (*ljepota*)
- vazdazelen (*vegetacija*)
- živopisan (*uvale*)
- raskošan (*interijeri, zelenilo*)
- uređen (*vrtovi, kupališta, fontane, šetališta*)

4. Pridjevi koji izriču svojstva gostiju:

- brojan (*turisti, posjetitelji*)
- elitarni (*gosti*)
- otmičar (*gosti*)
- mondan (*imena, gosti*)
- slavan (*gosti*)

5. Pridjevi koji ukazuju na resurse Opatije kao lječilišta:

- blag (*klima, zima*)
- blagotvoran (*mikroklima*)
- ljekovit (*zrak, morska voda*)
- okrepljujući (*podneblje*)
- povoljan (*utjecaja toplog mora*)
- umirujući (*podneblje*)
- zdrav (*klima, život, mediteranska kuhinja*)

6. Pridjevi koji opisuju kulturne, zabavne i sportske sadržaje:

- kulturni (događanja)
- sportski (događanja)
- nezaboravan (doživljaj)
- romantičan (šetnje, sutoni)
- vrhunski (kulturni doživljaji)

7. Pridjevi koji opisuju građevine i ugostiteljske objekte:

- lijep (*pozornica na otvorenom*)
- otmičar (*restorani*)
- raskošan (*interijeri*)
- razigran (*pročelja*)
- veličanstven (*pročelja*)
- reprezentativan (*vile*)
- vrhunski (*restorani*)
- vrstan (*restorani*)

- dobar (*hoteli, restorani*)
- suvremen (*hoteli*)
- star (*austro-ugarske vile, hoteli*)
- luksuzan (*hoteli, vile, apartmani, restorani*)

Kvantitativna analiza je pokazala da su u tekstovima u kojima se opisuje Opatija kao turistička destinacija najfrekventniji sljedeći pridjevi: monden (16), bujan (14), egzotičan (14), luksuzan (14), prekrasan (14), raskošan (14), elitan (12), otmjen (12), poznat (12), reprezentativan (12), romantičan (12), slavan (12).

Najčešće se pojavljuje pridjev *monden*, no u kontekstu prošloga vremena. Opatija je (bila) mondeno ljetovalište, zimovalište, turističko stjecište i lječilište. *Mondena* su i imena, odnosno gosti koji su nekad posjećivali Opatiju.

Bujna je vegetacija i egzotično bilje, a *luksuzni* su hoteli, vile, apartmani i restorani. *Prekrasna* je Opatija kao grad, te njezino zelenilo i parkovi. *Raskošni* su interijeri i zelenilo. *Elitna* i *poznata* je (bila) Opatija kao ljetovalište, a *elitni* su i gosti koji su ju posjećivali. *Otmjeni* su (bili) gosti, restorani i Opatija kao turističko boravište. *Reprezentativna* je Opatija kao turistički centar, a *reprezentativne* su i njezine vile. *Romantične* su šetnje i sutoni, a *slavni* su gosti koji su posjećivali Opatiju.

Sudeći prema frekventnosti navedenih pridjeva, gost koji dođe najprije će tražiti “mondenu” Opatiju. Monden prema francuskoj riječi *mondain* znači ‘svjetski, moderan u najvišem smislu riječi’. Opatija je nekad zaista bila mondeno turističko mjesto, no ako i danas na tom pridjevu želi graditi svoj imidž, mora poduzeti brojne mjere.

Ne može se poreći da se neki pridjevi, kao što je to primjer u drugim propagandnim tekstovima, koriste u svrhu idealiziranja, no činjenica je da većina pridjeva daje realnu sliku Opatije. Pri tome treba razlučiti pridjeve koji opisuju Opatiju kakva je bila nekad, od pridjeva koji se odnose na turističku sadašnjost.

“Povijesnim”, odnosno “nostalgičnim” možemo smatrati sljedeće pridjeve: *monden*, *elitan*, *reprezentativan*, *otmjen*, *ekskluzivan*, *elegantan* i *glasovit*.

Nadamo se da će i ovi pridjevi, poput ostalih, postati “atributi” opatijske budućnosti.

U propagandnim tekstovima česti su superlativi, a u analiziranom korpusu pojavljuju se sljedeći:

- najpoznatiji (*jedno je od najpoznatijih turističkih mjesta*)
- najotmjeniji (*najotmjenije turističko boravište*)
- najelitniji (*jedno je od najelitnijih ljetovališta*)
- najstariji (*najstariji turistički centar*)
- najreprezentativniji (*najreprezentativniji turistički centar*)
- najduži (*mjesto s najdužom turističkom tradicijom*)
- najljepši (*jedna od najljepših pozornica na otvorenom*)
- najvažniji (*jedan od najvažnijih kongresnih centara*).

Pri upotrebi superlativa ne uočava se sklonost pretjerivanju, uzmemo li u obzir da se “najotmjeniji” i “najelitniji” odnose na prošlost.

Što se tiče boja, susreće se jedino “vazda zelena” koja opisuje vegetaciju. Lječilišni aspekt opatijskog turizma izražavaju pridjevi: *blag* (klima, zima), *blagotvoran* (mikroklima), *ljekovit* (zrak, morska voda), *okrepljujući* (podneblje), *povoljan* (utjecaja toplog mora), *umirujući* (podneblje), te *zdrav* (klima, život, mediteranska kuhinja).

Ekološka opredijeljenost u tekstovima se ne naglašava, te ne nailazimo na pridjeve koji bi je pobliže odredili. Ovaj, u današnje vrijeme neobično važan aspekt turizma, može se smatrati velikim nedostatkom promicanja Opatije kao turističke destinacije.

ZALJUČAK

Ovo istraživanje potvrđuje činjenicu da su pridjevi riječi koje u velikoj mjeri utječu na stvaranje imidža turističke destinacije.

Pridjevi korišteni u analiziranom korpusu daju Opatiji svojstva mondene (elitne) turističke destinacije koju su posjećivali brojni, slavni gosti.

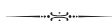
Sudeći prema najfrekventnijim pridjevima Opatija svoj imidž gradi najvećim dijelom na *dugačkoj* turističkoj tradiciji, *vazda zelenoj*, *bujnoj* vegetaciji, *zdravoj* klimi, te *luksuznim* hotelima i restoranima.

Nedostaju “ekološki” pridjevi koji bi istaknuli čistoću mora i usmjerenost na održivi razvoj turizma, no za očekivanje je da će mjere koje se u tom području poduzimaju dovesti do promjena i da ćemo u novim propagandnim materijalima naići i na spomenute pridjeve.

LITERATURA I IZVORI

- [1] Barić, E. [et al.] (1995.) Hrvatska gramatika, Zagreb: Školska knjiga.
- [2] Boorstin, D. (1987.) The Image. A Guide to Pseudo Events in America. 25th anniversary edition. Atheneum. New York.
- [3] Dann, G. (2001.) The Language of Tourism. Cab International, Wallingford.
- [4] Jelinčić, D. A. (2005.), Kultura kao pokretačka snaga redefiniranja imidža destinacije, Acta turistica 17, 56 - 78
- [5] Muzur, A. (2000.) Opatija - Abbazia: šetnja prostorom i vremenom, Opatija: Grafika Zambelli.
- [6] Palmer, C. (1999.) Tourism & the Symbols of Identity. Tourism Management, 20 (3): 313 - 322.
- [7] Valušek, B. (2001.) Opatija, Zagreb: Turistička naklada.

- [8] Trinajstić, P. (1994) Opatija, Opatija: Poglavarstvo Grada Opatije.
- [9] Ugostiteljstvo i turizam (1990.), 6, Zagreb: Privredni vjesnik.
- [10] <http://www.insula-tours.hr/trsat-opatija.htm>
- [11] <http://www.croatia.hr>
- [12] <http://moja.opatija.net/?&l=hr&l=hr>
- [13] <http://vlahovic.port5.com/ISTRA2005/Opatija.html>
- [14] <http://www.opatija-tourism.hr/Home.aspx?PageId=5>
- [15] http://www.charter.hr/navigator/new/region.jsp?REGION_ID=1

Linguistic aspects of adjectives in creation of tourist destination's image

Summary

Image has been an important topic in tourism research. It is one of the key factors in the travel selection process. The image of a tourist destination is the sum of all perceptions tourists and potential visitors hold of that destination. The focus of this research is to find out some pragmalinguistic aspects of adjectives in tourist destination image formation. This paper especially concentrates on some typical elements forming the image of Opatija as a tourist destination. Tourism advertising materials provide data for the analyses.

Authors: Nevenka Blažević, prof. (Opatija, Hrvatska)

Maja Barac, prof. (Opatija, Hrvatska)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 25. - 35.

Title: Pragmalingvistički aspekti pridjeva u stvaranju imidža turističke destinacije

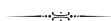
Categorisation: znanstveni članak

UDC: 811.163.42'33:338.48

Letters and pages: 23.452 (:1800) = 13,029 (:16) = 0,814

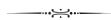
Весна Костовска

ЗА СЛОЖЕНКИТЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ

Во старословенскиот јазик поголемиот дел од сложенките се калки од грчкиот јазик. Но овој начин на преведување не претставува единствен модел за оформување на сложените зборови. Како потврда на креативноста на преведувачите при преведувањето на сложенките, најинтересни се оние новосоздадени двокомпонентни зборови кои во грчките оригинали се еднокомпонентни или пак кога грчките изрази се преведувале со двокомпонентни зборови. Во оваа статија разгледуваме неколку сложенки од македонските црковнословенски текстови кои претставуваат превод на еднокомпонентни грчки зборови (богомрззостъ - κίβδηλος; злосмрадиѐ - δυσωδία; коловрзтѣниѐ - τροχός; маловѣрнѣ - δῖψυχος; невлагодѣстие - ἀσεβεία).

Клучни зборови: сложенки, македонски црковнословенски текстови, преведување, калки, калки-неологизми.

Познато е дека создавачите на најстариот словенски стандарден јазик при преведувањето на црковните книги биле соочени со потребата од збогатување на јазичните средства од народната основа со соодветни од грчкиот јазик, кој бил јазик со долга книжевна традиција и со семантичка изнијансираност. ”Стремејќи се точно да ја определи смислата на грчкиот оригинал преведувачот создавал многу зборови калки. Но сепак не се работело за слепо имитирање. Преведувачот постојано го менувал грчкиот модел, искористувајќи ги зборообразувачките можности на старословенскиот јазик”. [1:155]

Треба да се укаже на фактот дека сложенките во фазата на оформување на старословенскиот писмениот јазик, не се јавуваат како сосема нов зборообразувачки модел и дека тие биле карактеристика и на древните индоевропски јазици. При преведувањето од грчките оригинали, преведувачите креирајќи го писмениот јазик, во најголема мера по пат на калкирање создале многу нови сложени зборови, сепак како продолжување на веќе постоечките (древни, или позајмени по устен пат на некој степен од јазичната историја).

Но во старословенскиот јазик калкирањето не претставува единствен модел за оформување на сложените зборови.

Како потврда на креативноста на преведувачите при преведувањето на сложенките, најинтересни се оние новосоздадени двокомпонентни зборови кои во грчките оригинали се еднокомпонентни или пак кога грчките изрази се преведувале со двокомпонентни зборови. Во славистичката наука при класификацијата на сложенките се izdelуваат и таканаречените *калки-неологизми*, кои често настануваат и како резултат на овој вид преведување - еднокомпонентен збор во грчкиот, двокомпонентен во старословенскиот. Кај калките-неологизми преведувачот морал да образува нов збор со композиција или деривација, со цел да го преведе зборот од оригиналниот јазик, но новиот збор во јазикот примач не одговара на својот модел - дел по дел иако моделот е репродуциран на изразито сликовит начин. [4:65] Калките-неологизми се апсолутна креација на преведувачите, кои укажуваат на нивната висока способност за преведување што подразбира најсоодветно семантичко приспособување помеѓу оригиналниот збор и преведениот збор.

Затоа, се обидовме да изделиме дел од калките-неологизми како нешто што е поособено, и покреативно во рамките на сложенките засведочени во текстовите од македонско потекло во периодот помеѓу XII и XVI век, што се ексерпирани во Институтот за македонски јазик. “Крсте Мисирков”. Во однос на сложенките, посебно богат материјал даваат небиблските текстови, меѓутоа за конкретна тема - ги користевме само оние небиблски текстови за кои имавме соодветен грчки текст.

При ексерпцијата, како што наведовме и погоре, согледавме дека постојат и други случаи на креативно преведување, како на пример кога за грчкиот израз преведувачот користи сложенка (богатадавец *доброиѿвор*, кој богаиѿо дава иѿлоѿсиој *πλούσιος εὐεργέτης* 207r7 Kpn; колооударение *τραχύς κτύπος* 93v5 Kpn (*иѿѿрешино сфайѿено како τροχός* - тркало *намесѿио иѿочниоѿи* *ѿрчки збор τροχύς* рапав, тврд, остар, строг (одн. *τραχύς κτύποј* остар удар).

Тука ќе се задржиме на неколку случаи во македонските црковнословенски текстови кога грчкиот еднокомпонентен збор се преведувал со сложенка при што најчесто се создавале таканаречените калки-неологизми.

Сложенката *богомрѿзостъ* - *боѿомраза*, *боѿоомразносиѿ* со грчка паралела *κίβδηλοј*: е засведочена во Загрепскиот од XIII в. (38r14) и Орбелскиот триод од XIII в. (42a2). Тука се работи за послободен превод на грчкиот збор. Грчкото *κίβδηλοј* всушност значи превртлив, дволичен. Во ниеден

друг речник не ја забележавме сложенката богомрззостъ освен во *Речникот на црковнословенски јазик од македонска редакција* (св. 7). Во македонските црковнословенски текстови се среќаваат двокомпонентните придавки богомрззкз, богомрззънз и богомрззъскз но како превод на грчките сложенки θεοστυγής, θεοκτόνος, θεοήλατος. [11:VII]

Во Лесновскиот паренезис од 1353 г. (55r22) и во Крининскиот дамаскин од XVI в. (93v5) е употребена сложенката зџлосмрадиѐ со значење - *неѣпријаѣиѣен мирис, смрад*. Во грчкиот текст за оваа сложенка е употребена едно компонентната именка δυσωδία која го има истото значење. Интересно е дека во посочениот контекст од Лесновскиот паренезис покрај именката зџлосмрадиѐ е употребена и еднокомпонентната смрадз, со истото значење, *неѣпријаѣиѣен мирис, смрад*. Контекстот гласи вака: потом възвонѣть злымъ смрадом и злосмрадїѣ поразиť бл҃гоуханѣѣ вома. И за двете именки - еднокомпонентната и двокомпонентната во грчкиот текст е употребен грчкиот збор δυσωδία. Може да се претпостави дека во овој случај доаѓа до израз креативноста на преведувачот кој заради подобар стилски израз ја употребил сложенката зџлосмрадиѐ на местото на еднокомпонентниот грчки збор. Во консултираните речници оваа сложенка е регистрирана во речникот на *Микл* без грчка паралела и во *Сдя* каде е посочена грчката именка δυσωδία.

Потврда дека сложенките како зборообразувачки модел биле доволно усвоени во црковнословенскиот јазик е и погрешно преведениот збор од грчки во Крнинскиот дамаскин. Станува збор за сложенката *коловрѣтънѣ* погрешно сфатено како *τροχός* (тркало) наместо точниот грчки збор *τραχύτης* (рапавост, тврдост, жестина, острина, строгост). Тука веќе нема збор дека се работи за сосема нова креација на преведувачот, а и во ниеден друг речник не е регистрирана оваа сложенка. (дѣйствиѣютъ же слышаніе въ оудареніе тешкотѣ и леснотѣ въ коловрѣтънѣ гласъ и въ лесности (92v14) *Κη εἰς τὴν τραχύτητα τῶν φωνῶν*).

Сложената придавка *маловѣрънъ* е регистрирана во два речника *Сдя* и *Рце*. Во другите речници се среќава само придавката *маловѣръз* - *маловѣрен*. И за двете форми во речниците се посочува грчката сложенка *ὀλιγόπιστος* каде што е очигледно дека се работи за вистинска структурална калка. За нас е интересна формата *маловѣрънъ* од Лесновскиот паренезис (59r20) која е употребена за грчкото *διψυχος* со значење - *дволичен, нејосѣојан*. Тука не се работи за калка-неологизам, но сепак интересно е дека калкираната сложенка *маловѣрънъ* ја проширува својата семантика и се употребува како превод на еднокомпонентното *διψυχοј*. Во повеќето речници е регистрирана сложенката *дзвѣдоушън/дзвѣдоушънъ* за грчкото *διψυχοј*.

Во Кринскиот дамаскин (86v22) како превод на еднокомпонентниот збор ὁσεβεῖα се јавува сложенката неѡлагоуѡстиѡ - *нечесѡиѡ, безбожносѡи*. Во другите македонски црковнословенски текстови како превод на грчката именка ὁσεβεῖα се јавуваат еднокомпонентните именки бесуѡстиѡ, бесуѡсть, неѡуѡствиѡ, неѡуѡсть. Само во еден речник (*Рце*) е регистрирана придавката неѡлагоуѡстиѡвѡи со грчката форма ὁσεβѡς.

Укажувајќи на овие сложенки од македонските црковнословенски текстови кои претставуваат превод на еднокомпонентни зборови од грчкиот, се обидовме да ги изделиме оние кои не се споменувани во славистичката литература, и кои не се регистрирани во речниците. Произлезе дека повеќето такви примери се среќаваат во небиблиските текстови, во кои веројатно во поголема мера се изразени индивидуалните преведувачки способности. Очигледно е дека сложените зборообразувачки модели биле доволно востановени во црковнословенскиот јазик (XII-XVI век), така што не е мал бројот на примери кои не се резултат на калкирањето, туку на уште повисокиот степен на сопствен преведувачки стил.

Литература

- [1] Вјалкина, Л. В. – *Сложные слова в древнерусском языке в их отношении к языку греческого оригинала*, Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка, Москва, 1964, 94 – 118.
- [2] Вјалкина, Л. В. - *Греческие параллели сложных слов в древнерусском языке XI-XIV вв.* - Лексикология и словообразование древнерусского языка, Москва, 1966, 154 – 188.
- [3] Јашар-Настева, О. - *Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик*, Скопје, 2001.
- [4] Molnár, N. - *The calques of greek origin in the most ancient old slavic gospel texts*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1985.
- [5] Slapšak, S. - *Vukov rječnik i prevedenice sa grčkog*, Novi Sad, 1987.
- [6] Fält, E. - *Compounds in contact*, Uppsala, 1990
- [7] Цейтлин, Р. М. - *Лексика древнеболгарских рукописей X - VI вв.*, БАН, София, 1968.

Користени речници:

- [8] Идекс кон речникот на македонските библиски ракописи, Македонистика Институт за македонски јазик, Скопје, 1985.
- [9] Miklosich, *Lexicon paleoslavenico-graeco-latinum emendatum auctum*, 1962 - 1965.
- [10] *Полный церковно-славянский словарь*, Москва, 1993.
- [11] *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*,

Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”, Скопје, св. I, 2000 г., св. II, 2000 г., св. III, 2001 г., св. IV, 2001 г., св. V, 2003 г., св. VI, 2004, св. VII, 2004 г.

- [12] Речник на църковнославянския език, том II. А – О, Архимандрит д-р Атанасий Бончев, Народна библиотека “Св. Кирил и Методий”, София, 2002.
- [13] Словарь древнерусского языка, Москва, 1989.
- [14] Slovník jazyka staroslověnského, Praha, 1966 – 1997.
- [15] S. Senc, Grčko-hrvatski rječnik, Zagreb, 1988.
- [16] Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков), Москва, “Русский язык”, 1994.

Во статијата се користени грчките извори што се цитирани во првата свеска од *Речником на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* - Институт за македонски јазик, “Крсте Мисирков” – Скопје, 2000 г.

On compounds in the Macedonian Church Slavic texts

Summary

In the Church Slavic the majority of the compounds have originated by the way of *loan translation*. However, this is not the only model for compound formation. As confirmation of the creativity of translators at translation of compounds, most interesting are the newly created two-component words that are one-component in the Greek originals or when Greek terms were translated by two-component words. This article considers some compounds from Macedonian Church Slavic that are translation of one-component Greek words (богомръзост - κίβδηλος; злосмраде - δυσωδία; коловрътне - τροχος; маловърна - δίψυχος; небагоуствие - ἀσεβεία).

Key words: compounds, Macedonian Church Slavic texts, translation, calques, calques neologisms.

Author: mr. sc. Vesna Kostovska, prof. (Skopje, Makedonija)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 36. - 40.

Title: За сложенките во македонските црковнословенски текстови

Categorisation: znanstveni članak

UDC: 811.163.3 = 163.1

Letters and pages: 11.102 (:1800) = 6,168 (:16) = 0,385

Barbara Kryžan-Stanojević - Mateusz-Milan Stanojević

MJESTO HRVATSKIH IDIOMA U KONCEPCIJI "MALIH" JEZIKA¹

U posljednje vrijeme na razvoj jezikoslovlja utječu novi čimbenici: ljudski faktor (u kognitivnoj lingvistici) i različiti sociolingvistički faktori. U radu se preispituje na koji način navedeni čimbenici utječu na definiciju *jezika* u užem smislu, te na odnos *jezika*, *dijalekta*, *govora* i *narječja* na sociolingvističkoj razini. Autori pokazuju da promjene na društvenom planu otvaraju mogućnost novog određivanja uloge *malih* jezika u multikulturalnoj Ujedinjenoj Europi.

Tema koje je imenovana u naslovu ovoga članka bit će u tekstu samo načeta, a uz nju vezani problemi samo signalizirani. Riječ je o terminološko-teoretskom pristupu. U članku ćemo pokušati dokazati potrebu promjene stava prema poziciji dijalekata u našem jeziku i preispitati opravdanost upotrebe riječi *jezik*, *narječje*, *dijalekt* i *govor* u odnosu na naše organske idiome. Posegnut ćemo za primjerima iz drugih jezika i dokazati da je ta potreba stvorena novim uvjetima i novim pristupom jeziku uopće, progovorit ćemo o sociolingvističkom aspektu novih ponuđenih termina te uspostaviti vezu između stare i nove terminologije.

Ključne riječi: dijalekt, narječje, organski idiomi, mikrojezici, regiolekti, mali jezici.

Postmodernizam je proniknuo u sve dijelove suvremenog života. Ne možemo više reći da je riječ o nevažnoj pojavi koja obuhvaća samo ono što se smatralo nebitnim, bilo zato što je izvanznanstveno (poput umjetnosti i sve druge izmišljajnosti) ili zato što je filozofsko (pa stoga nije vezano uz praktično i svakodnevno). Utjecaj postmodernizma neumoljivo je obuhvatio znanost i jezikoslovlje.² Sustavno uređen svijet jezika koji svi dobro poznajemo još od strukturalizma mijenja se pod utjecajem raznih vanjskih činitelja. Zato jezikoslovci sve više osjećaju potrebu unošenja izvan-sustavnog u opis jezika. Postmodernističke promjene u pristupu jeziku prisutne su na dvije razine. S jedne strane riječ je o unošenju psiholoških, a s druge društvenih

---

¹ Članak je nastao na osnovi izlaganja na III. hrvatskom slavističkom kongresu u Zadru 2002. godine.

² Filozofski pogled na promjene u znanstvenim paradigmama daje Kuhn. [16] Filozofijom postmodernističkih kretanja u znanosti i filozofiji bave se Varela, Thompson i Rosch, [37] a u jezikoslovlju Lakoff i Johnson. [17]

čimbenika u jezik. Obje razine znače bitnu promjenu dotadašnjih čvrstih uvjerenja. Psihološka je razina uvelike prisutna u kognitivnom jezikoslovlju. Relativistički pogled na jezik, što ga nudi kognitivizam, više ne dopušta predviđanje jezičnih pojava, nego samo izučavanje njihove motivacije (tj. moguća je isključivo *post-hoc* analiza). Međutim, iako nam se čini da do promjena dolazi samo u shvaćanjima koja ne moramo prihvatiti, i sâmi nužno hvatamo korak s promjenama senzibiliteta u našoj grani znanja. Sociolingvistika u skladu s tim promjenama te s drugim društvenim, političkim i kulturnim čimbenicima (globalizacija, ujedinjenje Europe, mjesto etničkih manjina u multikulturalnoj sredini) nameće starom nazivlju novi sadržaj. Svrha je ovoga rada proslijediti promjene u terminima *jezik*, *dijalekt* i *govor* na psihološkoj i sociolingvističkoj razini, te pokazati da nam naročito promjene na društvenom planu otvaraju mogućnost novog određivanja uloge malih jezika u multikulturalnoj Ujedinjenoj Europi.

U Hrvatskoj se suočavamo sa svojevrsnom podvojenošću i nejednoznačnošću termina koji su u optjecaju. S jedne strane, prilično dosljedno rabimo nazive *jezik*, *dijalekt* i *govor* – smatrajući ih elementima jednog pojmovnog sustava u kojemu je sačuvana hijerarhija od *govora* (*parole*) prema *jeziku* (*langue*), pri čemu se pretpostavlja istovjetnost jezičnog sustava tih elemenata. S druge strane, svjesni smo višeznačnosti svih riječi koje ulaze u navedeni niz te se njihovom višeznačnošću koristimo da bismo nijansirali značenje. Svijest o podvojenosti dopušta sporazumijevanje. Tako, na primjer, kad govorimo o čakavskim *dijalektima* (u množini) pretpostavlja se da mislimo na *govore* koji su podređeni čakavskom sustavu (*dijalektu*), a kad govorimo o čakavskom *dijalektu* (u jednini) ili o čakavskom *jeziku* – najčešće imamo na umu čakavsko *narječje*. U hrvatskoj se tradiciji riječ *narječje* rabi u značenju dijasistema, dok homofoni ekvivalenti te riječi u drugim slavenskim jezicima najčešće funkcioniraju u značenju dijalekta te se koriste rijetko i s ograničenjima.

Katkad (ne samo u Hrvatskoj) sve navedene riječi funkcioniraju kao sinonimi. Poljski je dijalektolog s početka 20. stoljeća Kazimierz Nitsch pisao: “Značenja riječi dijalekt, narječje i govor i njihove razlike uopće nisu tijesno određene, razlika je možda samo u tome da se govorom naziva obično govor manjeg područja, jednog sela”. [21:325] To stajalište K. Nitsch zastupa i u ranijoj raspravi *Mowa ludu polskiego* (*Govor poljskog naroda*)³ u kojoj pokušava raščistiti terminološku neujednačenost koja je prema Nitschu uzrokovana različitim pristupima dijalektološkim pitanjima, a prvenstveno relativizmom navedenih termina. Nazivlje *dijalekt*, *narječje* i *govor* slično je rabio i njegov učenik Mieczysław Małecki, koji u raspravi *Przegląd słowiańskich gwar Istrji* [19]⁴ prilično slobodno zamjenjuje jedan termin drugim. Štoviše, ri-

---

³ Ta je rasprava napisana 1911., a nedavno je objavljena zajedno s drugim radovima K. Nitscha u knjizi *Świat mowy polskiej*. [22]

⁴ Hrvatski prijevod te rasprave izašao je u Rijeci 2002. godine pod naslovom *Slavenski govori u Istri*.

ječ *narzecze* (*narječje*) Małecki upotrebljava u značenju gradskog govora, vjerojatno pod utjecajem naslova Strohalove studije *Osebine današnjega riečkoga narječja* [28] jer nigdje drugdje (ni u hrvatskom ni u poljskom jeziku) ne nailazimo na uporabu te riječi u odnosu na urbani govor. Moguće je i da Małecki rabi riječ *narzecze* u značenju koje poznati poljski jezikoslovac i leksikograf Witold Doroszewski u svome rječniku [6]. bilježi kao zastarjelo. U tom je rječniku *narzecze* izjednačeno s govorom i govorenjem uopće (tj. značenje riječi *narzecze* izjednačeno je sa značenjem riječi *mowa* (*govorenje*)). I u suvremenom poljskom jeziku *narzecze* ima prizvuk zastarjelosti i ponajviše se pojavljuje u kontekstu rijetkih, egzotičnih jezika. [7] Moguće je da je upravo u tom značenju *narječje* upotrijebljeno i u naslovu Strohalove studije. U današnje doba za urbani govor u poljskom bismo prije upotrijebili riječ *gwara*, odnosno riječ *govor* u hrvatskom.

Višeznačnost svih navedenih termina potencira razlike u odnosu na druge, srodne jezike. Zbog nepreciznosti definicija i ne razgraničavanja jednojezičnih i višejezičnih višeznačnosti, u prijevodu hrvatskih dijalektoloških radova na, primjerice, poljski jezik gubimo razinu *narječja*. Kad bismo u skladu s tradicijom htjeli zabilježiti hrvatsku ljestvicu organskih idioma, morali bismo prihvatiti niz: *govori – dijalekti – narječje*. Taj bi niz u prijevodu na druge jezike izgledao drugačije: *govori – dijalekti – interdijalekt*. Zadnja karika lanca (*narječje*, odnosno *interdijalekt*) sugerira postojanje entiteta koji još nije standardiziran, ali je na putu prema standardnomu jeziku. Tako je, na primjer, u poljskom jeziku *interdijalekt* još u 15. stoljeću postao osnova općenarodnog jezika koji je bio prethodnica poljskoga standardnog jezika.

Sljedeći je problem osnovne terminologije taj da se do početka 20. stoljeća termin *govor* (u hijerarhijskom značenju) odnosio samo na govor sela. U 20. stoljeću razvoj jezikoslovlja i pojačani interes za jezik, doveli su do toga da je predmet interesa postao i jezik gradova, a sâm je termin počeo funkcionirati u opreci prema standardnomu jeziku, a ne kao karika hijerarhijskog sustava. U raspravama o nazivlju nije istaknuta granica između takvih *govora* i *dijalekta*. Najčešće se govori o manjem ili većem geografskom dometu tih idioma. Jedino je termin *narječje* jasan, zahvaljujući Brozovićevoj raspravi iz 1970. godine i jezičnoj situaciji. *Narječje* može biti kajkavsko, štokavsko i čakavsko.

U hrvatskoj jezikoslovnoj tradiciji, prema Samardžiji [24:6], pojam hrvatski jezik obuhvaća tri razine: hrvatske organske idiome (dotadašnji *dijalekti* i *govori*), hrvatski standardni jezik te supstandardne idiome koje bismo mogli "prevesti" kao žargone ili sociolekte. Iako je riječ *idiom* u tom kontekstu razumljiva, ne možemo ju jednoznačno definirati te imamo osjećaj nedorečenosti. Riječ je u biti samo o *quasi* terminu jer mu nedostaje nekoliko svojstava što bi prema teoriji nazivlja morao posjedovati. [9] Zato je izraz *idiom* više zamjena negoli pravi termin. Njegova se uporaba s odgovarajućim atributom može odnositi na proizvoljnu jezičnu pojavu, a upravo je atribut pravi nosilac značenja. Tu je vrlo zanimljivo zamijetiti da uporaba takvih *quasi* ter-

mina u znanstveni diskurs unosi značajke svakodnevnog govora. *Quasi* termini poput *idioma* ili *entiteta* u jezikoslovlju imaju vrlo sličnu ulogu *joker* riječima u svakodnevnom govoru [14] njihovo značenje postaje jasno tek uz neku vrstu semantičke dopune. U svakodnevnom izražavanju, primjerice, *joker* riječi *super* tek kontekst daje točno određeno značenje koje može dosezati od nekih fizičkih svojstava predmeta (npr. *super haljina* može značiti udobnost, ljepotu, boju i sl.) pa do značajki ljudi (*super profesor* može biti primjerice strog ili blag, ovisno o kontekstu; za druge primjere v. [14:83]. Višeznačnost jezikoslovnih termina potvrđuju primjeri i rječnici. Na primjer, s atributom *organski* termin *idiom* može značiti i govor i dijalekt, s atributom *supstandardni idiom* postaje slang, gradski govor, žargon, regiolekt, dijalekt pa i govor. Prema Anićevu rječniku *idiom je* jednako nedefiniran i višeznačan kao i *jezik*, premda je riječ o različitoj višeznačnosti. Usporedimo definiciju riječi *idiom*: "1. svaki od entiteta jezika kad se posebno ne imenuje (narječje, govor nekog kraja itd). 2. poseban i prepoznatljiv govor nekog kraja (...)". *Dijalekt* je pak "jezični idiom ispod standardnog jezika; narječje". Za pojam *entitet* čitamo: "1. neutralna riječ za neki element svijeta" (vidi natuknice *idiom*, *dijalekt* i *entitet* u Anićevu rječniku). Bijeg od konkretnosti je simptomatičan. Iako u Simeonovu lingvističkom rječniku riječ *idiom* postoji u približno istom značenju kao u Anićevu rječniku, u Brozovićevu tekstu *Standardnog jezika* pisanom 1970. godine osjeća se autorova potreba za dopunom definicije te semantički neodređene riječi. Zato joj Brozović pripisuje neka svojstva kategorizacije te tako dobiva nove termine. Brozović osjeća da je općenitost nazivlja (što ga približava *joker* riječima) neodgovarajuća u znanosti te, potaknut potrebom, u *Standardnom jeziku* uvodi niz novih termina koji su ušli u jezik hrvatskih jezikoslovaca. Danas, tridesetak godina nakon Brozovićeve rasprave, nastala je nova situacija u kojoj bi opet valjalo posegnuti za novim nazivljem.

U posljednje su se vrijeme pogledi na jezik promijenili. Najuočljiviji je dokaz tomu upravo nazivlje ili bolje rečeno svojevrsna kriza nazivlja. Prema definiciji termin bi trebao biti naziv točno određenoga semantičkog dometa. Danas se sve češće susrećemo s terminima ili s *quasi* terminima čiji je opseg neodređen, odnosno čije su granice nedefinirane. Do takve situacija obično dolazi kad smo unutar nekog procesa, koji s jedne strane zahtijeva definiciju, a s druge strane svjesni smo da je definicija preuranjena te samim time i nedovoljna jer su promjene upravo u tijeku. Svjesni toga popuštamo i prihvaćamo poludefinicije, odnosno *quasi* termine koji jedno vrijeme funkcioniraju kao pravi termini.

Taj se trend odnosi i na jezikoslovlje. Nova otkrića dovode nas do novih spoznaja koje želimo uvrstiti u novo nazivlje. Novi trendovi i smjerovi stvaraju potrebu imenovanja novog pristupa i njegova razlikovanja od dotadašnjih pristupa. Nije riječ samo o prolaznom hiru ili modi, nego je riječ o odrazu cijele filozofije i novog pristupa jeziku.

Uvođenje subjektivizma u psihološku stranu definicije jezika usporedno je liberalizaciji odnosa prema jezičnim pojavama s društvene strane. Baš kao što u odnosu prema standardu možemo zamijetiti faze restriktivnosti i liberalizma (za pregled usp. [15]), u užoj definiciji jezika kao sustava zamjećujemo kolebanja između logike i humanistike. [12:464] Stoga današnje vrijeme traži redefiniranje, tj. definiranje pojmovna kao što su *dijalekt*, *jezik* pa i *narječje* u skladu s novim konvencijama. Prvo ćemo se pozabaviti značenjem termina *jezik* u užem smislu, a zatim novim odnosom *dijalekta* prema gradskom govoru te odnosom između *narječja* i *jezika* s obzirom na samostalnost sustava.

Tradicionalna je osnova tipološke podjele jezika uglavnom bila vezana uz prirodne znanosti i to uz biologiju u ranijem razdoblju (u Schleichera, Scherera i Grimma; usp. [25:180-217], a od razdoblja mladogramatičara ona se mijenja u prirodne znanosti koje opisuju neživo, poput geologije i fizike. [25:202] Začetnici strukturalizma u Europi i Americi, poput de Saussurea i Bloomfielda, prošli su kroz mladogramatičarsku fazu. [13:127-128] Zato nas ne čudi da strukturalističko i transformacijsko-generativno shvaćanje jezika od mladogramatičara nasljeđuje mnoge značajke, od kojih je ključna znanstvenost pristupa. [25:201] Ipak, u svojem nastojanju da održe potpuni (“znanstveni”) objektivizam, strukturalisti američke i europske škole nisu se ugledali na mladogramatičare te uveli “ljudski faktor” (kako ga naziva Tabakowska [30]) u opis jezika⁵. Protivljenje mentalizmu zasigurno je najvidljivije u Bloomfieldovu shvaćanju jezika jer Bloomfield priznaje važnost psihologije za jezik, ali um smatra crnom kutijom u koju nismo kadri zaviriti. [2:139-157] Strukturalisti od subjektivnosti ljudskog faktora spas traže u objektivnome i društvenome. Za Blocha i Tragera [1:5] jezik je tako “sustav arbitrarnih vokalnih simbola pomoću kojih društvena grupa surađuje.”⁶ Posljednja stepenica objektivizacije jezika slijedi u Chomskog. Iako Chomsky odbacuje protivljenje mentalizmu (u tom je pogledu programatski njegov prikaz Skinnerove knjige *Verbal Behavior*, [5]), u definiciji jezika nema mjesta za ljudsko. Jezik je “(omeđen ili neomeđen) skup rečenica, od kojih je svaka konačne dužine, te je sastavljena od konačnog skupa elemenata.”⁷ [4:13]

Subjektivno, mentalističko, odnosno humanističko nije novost u teoriji jezika te se pojavljuje još u antici u Ksenofona i elejaca. Povratak pogledima jezikoslovnih škola koje odustaju od nužnosti objektivističke znanstvenosti znači vraćanje čovjeka i njegovih karakteristika u definiciju jezika. U 20. stoljeću jedan je od najvažnijih

---

⁵ Mladogramatičari Osthoff i Brugmann, primjerice, kažu: “Man erforschte zwar eifrigst die sprachen, aber viel zu wenig den sprechenden menschen.” [23]

⁶ “A language is a system of arbitrary vocal symbols by means of which a social group co-operates.”

⁷ “From now on I will consider language to be a set (finite or infinite) of sentences, each finite in length and constructed out of a finite set of elements.”

predstavnik takvog pristupa Edward Sapir. Za njega je jezik “isključivo ljudski ne-instinktivni način prenošenja zamisli, osjećaja i želja pomoću namjerno proizvedenih simbola”.⁸ [26:8] Ljudski faktor u jezikoslovlje unose i različite funkcionalističke škole, a najsustavniji je u uvođenju izvansustavnoga kognitivizam. Pristaše kognitivizma jezik smatraju izravnim odrazom spoznajnih procesa u čovjekovu umu, pa je jezik zato i “inherentan faktor ljudske spoznaje”. [30:20] Humanistički elementi u kognitivizmu onemogućuju objektivizam, a kognitivna nam je lingvistika osvijestila da rezultati jezikoslovnih istraživanja ovise o istraživačevu pristupu problemu.

Upravo je drugačiji pristup materiji ključ promjena u sociolingvistici. Polazište određivanja srži jezičnih entiteta danas više nije povijesne ni genetske prirode. Ne možemo zanemariti činjenicu da tipologija jezika u posljednje vrijeme uzima u obzir izvansustavne, sociolingvističke elemente. [29] i [18:71] Iako se građa nije promijenila, promijenio se pristup građi. Nove spoznaje uvjetovane novim pristupom zahtijevaju nove termine koji bi ih izrazili.

Nakon godina strogog preskriptivnog pristupa jeziku jezični je liberalizam, unatoč čestim kritikama, postao naša stvarnost (usp. [15]). Upravo zahvaljujući promjeni prema jezičnom liberalizmu te zahvaljujući postignućima kognitivnog jezikoslovlja, nedostatak granica između jezičnih pojava i jezičnih kategorija ne smatra se više nedostatkom nego odrazom novog pogleda na jezik. Neposredan je dokaz toga pojavljivanje niza termina od 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća koji opisuju postojeće pojave nazivajući ih drugim imenima (o tome svjedoči i Brozovićeva definicija idioma). Tako se pojavljuje termin *govor* u odnosu na gradski govor (uz istovremenu uporabu u ranijem značenju ruralnog govora). U poljskom se to vidi još i jasnije s obzirom na drugačiju višeznačnost riječi *govor*: *govor* (*gwara*) na poljskom ne znači ‘govorenje’ nego govor kao entitet smješten u hijerarhijskom sustavu ispod dijalekta – dakle odgovara samo jednomu od značenja u hrvatskom jeziku. Nadalje, pojavljuje se naziv *dijalekt* lišen teritorijalnog i ruralnog obilježja, a pojavljuju se i svi *-lekti* što ih pobliže određuje njihov predznak (*sociolekti*, *regiolekti*). Globalizacija je pridonijela pojavi cijelog niza termina koji su odraz nejednoznačnosti termina *jezik*. Svi ti termini u nazivlje mnogo jače nego dotad unose elemente povezane s etničnosti, državnosti, narodom, nacionalnom grupom i regijom. Zbog posebnosti navedenih pojava i zbog njihova međusobnog odnosa nastaje potreba stvaranja novih jezičnih termina te obilježavanja novih odnosa među postojećim terminima. Tako imamo male jezike i dominantne jezike, imamo jezike etničkih grupa s različitim statusom (usp. lužički u germanskom okružju s pravima manjine ili kašupski u slavenskom, poljskom okružju) i sl. [29] i [18:72] Ujedinjenje Europe i rječnik potreban za nijansiranje odnosa unutar Europske Unije dodatno stvara potrebu ponovnog određivanja statusa nekih od tih jezika. Pojavljuju se termini kao što su *mikrojezici* (taj je termin doduše

---

⁸ Usporedi Sapirovu [26:8] definiciju jezika: “Language is a purely human and non-instinctive method of communicating ideas, emotions and desires by means of voluntarily produced symbols.”

po prvi put upotrijebio i obrazložio ruski lingvist A. Duličenko još 1980. godine, ali se *mikrojezici* ponovno pojavljuju na sceni u novom ruhu 90-ih godina 20. stoljeća), *mali jezici* (naziv koji se najčešće rabi u odnosu na jezike koji imaju sporednu ulogu u Ujedinjenoj Europi), *jezici etničkih manjina* (taj je termin moguće dvojako tumačiti: kao jezik etničke, zakonski određene grupe prema većinskome dominantnom stanovništvu i kao jezik manjine koja nije određena zakonom), *regiolekti* (jezici regije, čija definicija zbog novosti termina ostaje diskutabilna⁹), *jezici periferija* i dr. Svi navedeni termini nalaze se u prijelaznom razdoblju.

Navikli smo na podjele i kategorije u kojima vidimo poredak i jasnoću. Te nam podjele pomažu shvatiti i objasniti pojave koje opisujemo. Ipak, te su podjele, htjeli mi to ili ne, samo odraz nekog pristupa, stava i filozofije koju zagovaramo. To nas s jedne strane ograničava u našim istraživanjima, ali nam s druge strane omogućuje mijenjanje definicija u skladu s promjenama filozofije što jamči fleksibilnost nužnu u svakoj potrazi za znanjem.

Nedavne promjene u definicijama postojećeg nazivlja, vezanog uz *jezik*, *govor* i *narječje*, prate postmodernističke promjene u filozofiji umjetnosti i znanosti. Možemo ih proslijediti na dvije razine. Prva razina odnosi se na uvođenje subjektivističkoga ljudskog faktora u jezična istraživanja. Najveći je doprinos u tom smislu imao razvoj kognitivne lingvistike. Druga je razina sociolingvistička, i odnosi se na promjene u jezičnoj situaciji koje su povezane s ujedinjenjem Europe. Sagledamo li hrvatska narječja s nove sociolingvističke perspektive neosporno je njihovo postojanje kao triju organskih idioma, triju hrvatskih jezičnih identiteta. Ipak, budući da je sadašnje vrijeme naklonjeno malim jezicima, kajkavski ili čakavski u novim konstelacijama sa svojim književnim aspiracijama (i prošlošću) imaju mogućnost da postignu status jezika. Ti su entiteti samostalni i sastoje se od sustavno povezanih sistema dijalekata i govora. Silićevo polazište [27] da je tu zapravo riječ o trima zasebnim sustavima daje im pravo na novi status. Malim jezicima u Ujedinjenoj Europi pribrojiti ćemo kajkavski i čakavski. Njihovo je postojanje alibi za postojanje velikih jezika. Stoga se čini da sadašnji trenutak nije trenutak spora u kojem moramo odlučiti pripadamo li velikima ili malima, nego je trenutak za korištenje vlastite prilike. Iako su brojke zastrašujuće, jer će prema statistikama¹⁰ tijekom sljedećih sto godina sa zemaljske kugle nestati ili biti ugroženo 90 % današnjih jezika, čini se da su upravo sada na potezu mali jezici koji imaju neponovljivu prigodu za promjenu te crne prognoze,

---

⁹ Termin *regionalizam* našao se u središtu interesa u lingvističkom dijelu interdisciplinarne konferencije koja je u Warszawi 1992. osim jezičara skupila geografe, povjesničare, sociologe, etnografe, ekonomiste i teoretičare književnosti. Taj je skup započeo niz susreta te istraživanja, a velik je interes dokazao važnost i aktualnost poduzetih istraživanja. [11]

¹⁰ Michael Krauss iz Alaska Native Language Center 1992. godine objavio je rezultate svojih istraživanja na temu ugroženosti postojećih jezika. Čak ako njegove rezultate uzmemo s rezervom, prognoze su prilično crne, a procesima nestajanja malih jezika sasvim sigurno doprinosi zatvorenost i izoliranost malih jezičnih zajednica.

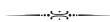

prigodu koju valja iskoristiti. Ukorak s terminološkim i tipološkim istraživanjima, trebalo bi našim narječjima pronaći mjesto u novim konstelacijama.

Literatura

- [1] Bloch, B. i G. L. Trager (1942.). *Outline of Linguistic Analysis*. Baltimore: Linguistic Society of America/Waverly Press.
- [2] Bloomfield, L. (1984. [1933.]). *Language*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- [3] Brozović, D. (1970.). *Standardni jezik*. Zagreb:
- [4] Chomsky, N. (1957.). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton
- [5] Chomsky, N. (1959.). Review of B. F. Skinner *Verbal Behavior*. *Language* 35, 26 - 58.
- [6] Doroszewski W. (1958. - 1969.). *Słownik języka polskiego*. Warszawa
- [7] Dubisz, S., H. Karaś i N. Kolis (1995). *Dialekty i gwary polskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- [8] Дуличенко, А. (1981.). *Славянские литературные микроязыки*. Таллин.
- [9] Gajda S. (1990.). *Wprowadzenie do teorii terminu*. Opole: WSP
- [10] Grabias, S. (2001.). *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- [11] Handke, K. (ur.) (1993.). *Region, regionalizm-pojęcia i rzeczywistość*. Warszawa: SOW.
- [12] Heinz, A. (1978.). *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa: PWN.
- [13] Jankowsky, K. R. (1972.). *The Neogrammarians. A Re-evaluation of their Place in the Development of Linguistic Science*. The Hague, Paris: Mouton.
- [14] Kryžan-Stanojević, B. (1998.), "Joker-riječi" (JR) - Pojava u suvremenome jeziku, *Strani jezici*, XXVII, 2., str. 80. - 85., Zagreb.
- [15] Kryžan-Stanojević, B., *Rječnik kao odraz suvremenih pogleda na jezičnu normu*, *Filologija* 30. - 31. (1998.), str. 485. - 494.
- [16] Kuhn, T. S. (1970.). *The Structure of Scientific Revolutions. 2nd edition*. Chicago: University of Chicago Press.
- [17] Lakoff, G. i M. Johnson (1999.). *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*: Basic Books
- [18] Lubaś, W. (2000.). Rzeczy ważne w opisie sytuacji współczesnych języków słowiańskich. U: *Komparacja systemów i funkcjonowania języków słowiańskich*. Opole, 69 - 79.
- [19] Małecki, M. (1930.). *Przegląd słowiańskich gwar Istrii*. Kraków: PAN.
- [20] Małecki, M. (2002.). *Slavenski govori u Istri*. Rijeka: HFD.
- [21] Nitsch, K. (1994.). *Świat mowy polskiej*. Warszawa: PWN.
- [22] Nitsch, K. (1954.). *Wybór pism polonistycznych III*, s. 325.

- [23] Osthoff, H. i K. Brugmann (1878.). Vorvort. U: *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, III-xx. Pretisak 1974., Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag.
- [24] Samardžija, M. (ur.) (1999.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- [25] Robins, R. H. (1990.). *A Short History of Linguistics. 3rd ed.* London and New York: Longman.
- [26] Sapir, E. (1921.). *Language*. New York: Harcourt Brace.
- [27] Silić, J. (1996.). Hrvatski jezik kao sustav i kao standard, *Riječki filološki dani* I, 189. - 194., Rijeka.
- [28] Strohal, R. (1895.). Osebine današnjega riečkoga narječja, *Rad CXXIV*. 103. - 188.
- [29] Škiljan, D. (1986.). *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
- [30] Tabakowska, E. (1995.). *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*. Kraków: Polska Akademia Nauk.
- [31] Varela, F. J. E. Thompson i E. Rosch (1992.). *The Embodied Mind. Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge, Massachusetts and London, England: MIT Press.

Miejsce chorwackich dialektów w koncepcji “małych” języków

Streszczenie

W ostatnich czasach na rozwój językoznawstwa wpływają nowe czynniki: czynnik ludzki (w lingwistyce kognitywnej) i rozmaite czynniki socjolingwistyczne. W pracy pokazane jest w jaki sposób wspomniane czynniki wpływają na definicję języka w węższym znaczeniu oraz na stosunek języka, dialektu, gwary i narzecza na płaszczyźnie socjolingwistycznej. Autorzy pokazują, że zmiany społeczne otwierają możliwość nowego określenia roli małych języków w wielokulturowej Zjednoczonej Europie.

Słowa kluczowe: dialekt, narzecze, ”idiomy organiczne”, mikrojęzyki, regiolekt, małe języki.

Authors: dr. sc. Barbara Kryžan-Stanojević, prof. (Zagreb, Hrvatska)

Mateusz-Milan Stanojević, prof. (Zagreb, Hrvatska)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 41. - 49.

Title: Mjesto hrvatskih idioma u koncepciji “malih” jezika

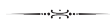
Categorisation: znanstveni članak

UDC: 811.163.42'373.72

Letters and pages: 25.886 (:1800) = 14,38 (:16) = 0,898

Irena Stramljič Breznik

POSKUSNI ELEKTRONSKI BESEDNODRUŽINSKI SLOVAR SLOVENSKEGA JEZIKA

Prispevek predstavlja dva slovarska modela prikazovanja besedne družine, ki sta izhajala iz različne tehnične ureditve zbranega besedja. Prvi model je temeljil na t. i. ročnem strukturiranju besednih družin, drugi na uporabi računalniškega programa SlovarRed 2.0, 2003 Tomaža Seliškarja in Sekcije za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU.

Prispevek izhaja iz terminološke opredelitve osnovne enote slovarja, tj. besedne družine, ki jo je smiselno ohraniti prav zaradi potrjene kontinuitete v slovenistiki kljub drugačnim poimenovanjem v nekaterih drugih slovanskih jezikih, ter umestitve besednodružinskega slovarja v sistem morfemskih slovarjev.

Kar se je doslej v starejšem slovenskem slovaropisju nakazovalo le v obliki posameznih prvin, to je bilo v sodobnem slovaropisju nekaterih slovanskih, germanskih in romanskih jezikov že udejanjeno v specialnih besednodružinskih slovarjih. Zato sta bila za potrebe in glede na besedotvorne lastnosti slovenskega jezika izdelana dva slovarska modela. Prvi je temeljil na merilih, ki so izhajala iz besedotvornih in besednovrstnih značilnosti tvorjenk. To je hkrati pomenilo, da se je od uporabnika za uspešnejšo uporabo slovarja pričakovala tudi večja teoretična vednost, s čimer se je posredno ožil krog potencialnih uporabnikov. Drugi v poskusnem zvezku uveljavljen model temelji na uporabi posebnega računalniškega programa, katerega možnosti so v prispevku podrobneje prikazane.

Izdelavo besednodružinskega slovarja slovenskega jezika v celoti po eni strani spodbujajo različne možnosti uporabe in raznovrstnost podatkov, po drugi strani pa edino tako zasnovan slovar lahko daje konkretne in preverljive podatke o sestavu slovenskega leksikalnega sistema in v zvezi s tem podatke o tako pogosto zastavljenem vprašanju, katere besede in koliko jih predstavlja koreneno jedro slovenščine.

Ključne besede: besedotvorje, besednodružinski slovar, računalniški program Slovar.Red 2.0

1 Besedna družina

Besednodružinski slovar slovenskega jezika je zasnovan kot tip enojezičnega specialnega slovarja, ki prinaša podatke o tvorbeni povezanosti besed, kar pomeni, da so ob nemotivirani iztočnici v ustreznih tvorbenih povezavah prikazane vse tvorjenke s skupnim korenem, ki so dosledno členjene na osnovni in obrazilni del. Za tako povezane besede velja v slovenščini poimenovanje *besedna družina*, po definiciji pa jo sestavljajo besede istega korena. [6:73], [9:89], [10:108] in [15:108] Opozoriti velja, da je v ustrezni ruski, češki, slovaški in bolgarski literaturi mogoče najti poimenovanja *slovoobrazovatel'nyje gnezdo* [26:4], *slovotvorné hnízdo* [5:207-208], *slovotvorné hniedzdo* [4:410] in *slovoobrazovatelno gnezdo* [19], medtem ko je v nemškem jezikovnem prostoru ustaljen izraz *die Wortfamilie*, uporabljen v naslovu besednodružinskega slovarja sodobnega nemškega jezika. [13]

V slovenistiki je smiselno ostati pri izrazu *besedna družina*, saj najdemo izraz v slovniškem izrazju 19. stoletja pri J. Bezjaku [1:194] "3. Učenec naj se vadi iz beril in sploh iz pouka znašati besede, med seboj po etimologiji sorodne, ter tako tvarjati *besedne družine*." Prav tako tudi pri P. Končniku [3:23] "Rastlike, ki se izobrazujejo iz istega korena, delajo *besedno družino ali skupino*." V novejšem času pa je uporabljen v monografiji *Besedna družina iz korena *god- v slovanskih jezikih* [25], kjer gre za besedne družine, zasnovane na diahronih etimoloških merilih.

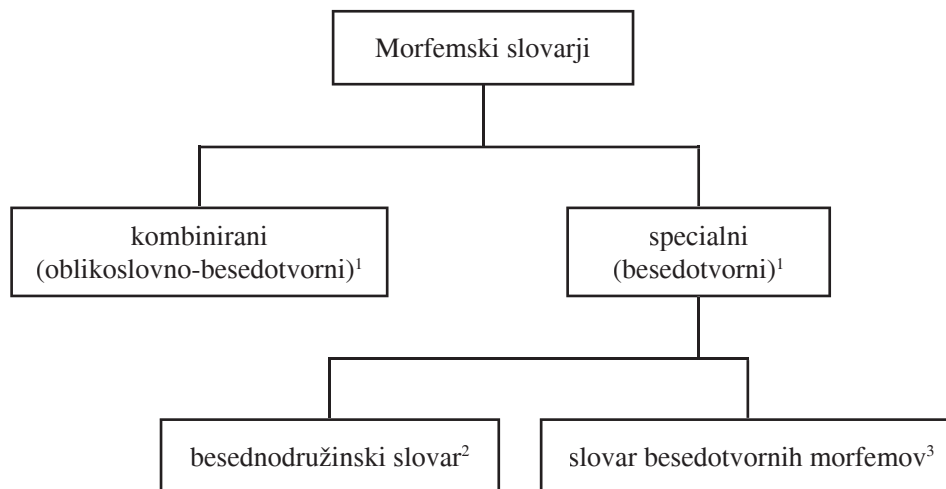
2 Besednodružinski slovar

Besednodružinski slovar in slovar besedotvornih morfemov nista bila pogost cilj ne domače ne tuje leksikografske prakse. V vsej dolgi slovenski slovaropisni tradiciji je bil besednodružinski slovar le enkrat deloma uresničen, in to pri Jarniku, ki je v naslovu slovar opredelil kot etimološki [15], nekatere njegove prvine pa so se pojavljale še ob sestavi dvojezičnih slovarjev [18], ki so slovensko besedje prikazovali v t. i. besedotvornih gnezdih.

Na tujem so se ti slovarji vsekakor pojavljali, daljšo tradicijo imajo besednodružinski, zametki katerih segajo nekako že v 17. stoletje [12], v sodobnosti pa so izdelani za ruščino [26], francoščino, nemščino [13], bolgarščino [19] in esperanto. Obstaja pa še primerjalni štirijezični besednodružinski slovar za ruščino, poljščino, češčino in srbohrvaščino. [14] Slovarji besedotvornih morfemov so kot posebni tipi slovarjev relativno mladi, saj so nastajali praktično v osemdesetih letih 20. stoletja [17], in to prav tako le za štiri jezike: nemščino, angleščino, francoščino in ruščino.

3 Umestitev besednodružinskega slovarja

Besednodružinski slovar je poseben tip morfemskega besedotvornega slovarja, ki jemlje za izhodišče besedno družino, znotraj katere so besede na različnih stopnjah tvorbe vselej prikazane kot sestav podstave in obrazila.

4 Besednodružinski slovar v slovenistiki

Pri iskanju, kako najustrezneje prikazati besedno družino v slovarju, sta nastala dva modela, ki sta bila vezana na tehnično ureditev zbranega besedja. Prvi model je izhajal iz t. i. ročnega strukturiranja besednih družin, drugi iz uporabe računalniškega programa SlovarRed 2.0, 2003 Tomaža Seliškarja in Sekcije za terminološke slovarje z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU.

4.1 Neračunalniška obdelava

Razvrstitev tvorjenk je prvotno urejalo več formalnih načel, ki so bila v naslednjem hierarhičnem odnosu: (1) besednovrstno merilo, (2) besedotvornovrstno merilo, (3) abecedna razvrstitev obrazil, in sicer:

---

¹ Tipični zgled predstavlja slovaški morfemski slovar M. Sokolova, G. Moško, F. Šimon in V. Benko. [22]

² Sestavljaavec besednodružinskega slovarja za ruščino je A. N. Tihonov [26], za nemščino G. Augst [13], za bolgraščino J. Penčev. [18]

³ Kot primer navajamo slovar besedotvornih elementov nemškega jezika, ki ga je sestavila M. D. Stepanova. [23]

- odzadnja razvrstitev desnih obrazil, ←
- običajna abecedna razvrstitev levih obrazil, →
- običajna abecedna razvrstitev korenskih morfemov pri zloženkah in sklopih.

Merila od (1) do (3) pa so veljala znotraj vsake, tj. prve, druge, tretje ..., stopnje tvorjenosti. Ponazorjeno v splošni shemi:

IZTOČNICA -e ž

1. stopnja **Sam.**

I(n, m, k, p) <<
Tpz >> in <<
Se >>
Z(m.-p) >> in <<
Z (m.) >>
Skl

Prid.

I(n, m, k, p) <<
Tpz >> in <<
Se >>
Z(m.-p) >> in <<
Z (m.) >>
Skl

Za ta model je bilo tipično, da je bilo razvrščanje tvorjenk znotraj besedne družine oprto na merila, ki so izhajala iz besedotvornih in besednovrstnih značilnosti tvorjenk. To je hkrati tudi pomenilo, da se je od uporabnika za uspešnejšo uporabo slovarja pričakovala tudi večja teoretična vednost, s čimer se je posredno tudi ožil krog potencialnih uporabnikov. Natančnejši in strnjen razvojni pregled nastajanja besednodružinskega slovarja s prikazom posameznih besednih družin po zgoraj predstavljenem modelu prinaša daljše poglavje v posebni monografiji skupine avtorjev. [2]

4.2 Računalniška obdelava

Z računalniško obdelavo besedja je postal slovar za uporabnika prijaznejši, saj so se merila razvrščanja, prej temelječa na besedotvornih sistemskih lastnostih leksike, umaknila preprostejšemu abecednemu načelu in zapomnitvi povezave med položajem obrazila ob podstavi ter s tem povezano ustrezno besedotvorno vrsto tvorjenke. Hkrati pa se je povečala obvladljivost gradiva, ker je podatke mogoče preverjati po različnih kriterijih izpisa.

Temeljna urejevalna načela **besedne družine** so: (a) hierahičnost tvorjenk, (b) abecedna razvrstitev znotraj iste stopnje, (c) večkorenske tvorjenke so vselej prikazane na koncu besedne družine.

5 Primerjalni prikaz besedne družine *bajta* v obeh modelih

Za ustrežnejšo predstavo podajamo najprej besedno družino *bajta*, urejeno po prvem modelu, nato pa isto besedno družino, oblikovano s posebnim računalniškim programom, s katerim je tudi izdelan celotni besednodružinski slovar za črko B.

XX. *bájt*a -e ž

bájt-ica

bájt-iga

bajt-úra^{*4}

bájt-išče^{*}

bájt-ar

bájtar-ica

bájtarič-in

bajtar-íja

bájtar-ka

bájtar-ček^{*}

bájtar-stvo

bájtar-ski

bájtarij-ev

bájt-en

bájt-in^{*}

bájt-ati

bájt-anje^{*}

pod-bájtati^{*}

podbájt-anje^{*}

XX. *bájt*a -e ž

bájt-ar -ja m

bájtar-ček -čka m

bájtar-ica -e ž

bájtarič-in -a-o prid.

bajtar-íja -e ž

bájtarij-ev -a -o prid.

bájtar-ka -e ž

bájtar-ski -a -o prid.

bájtar-stvo -a s

bájt-ati -am nedov.

bájt-anje -a s

pod-bájtati -am dov.

podbájt-anje -a s

bájt-en -tna -o prid.

bájt-ica -e ž

bájt-iga -e ž

bájt-in -tna -o prid.

bajt-išče -a s

bajt-úra -e ž

---

⁴ * Pomeni besede, ki so iz *Besedišča slovenskega jezika*.

6 Možnosti, ki jih ponuja program Slovar.Red 2.0

6.1 Osnovna maska

Osnovna maska nam omogoča vnos več podatkov: zaporedno število iztočnice, iztočnico z vsemi slovničnimi in naglasnimi podatki, morebitne opombe vpisovalca ter vključitev pogostnostnih podatkov po obeh besedilnih korpusih.

Zgled 1: Osnovna maska za iztočnico *bajta*

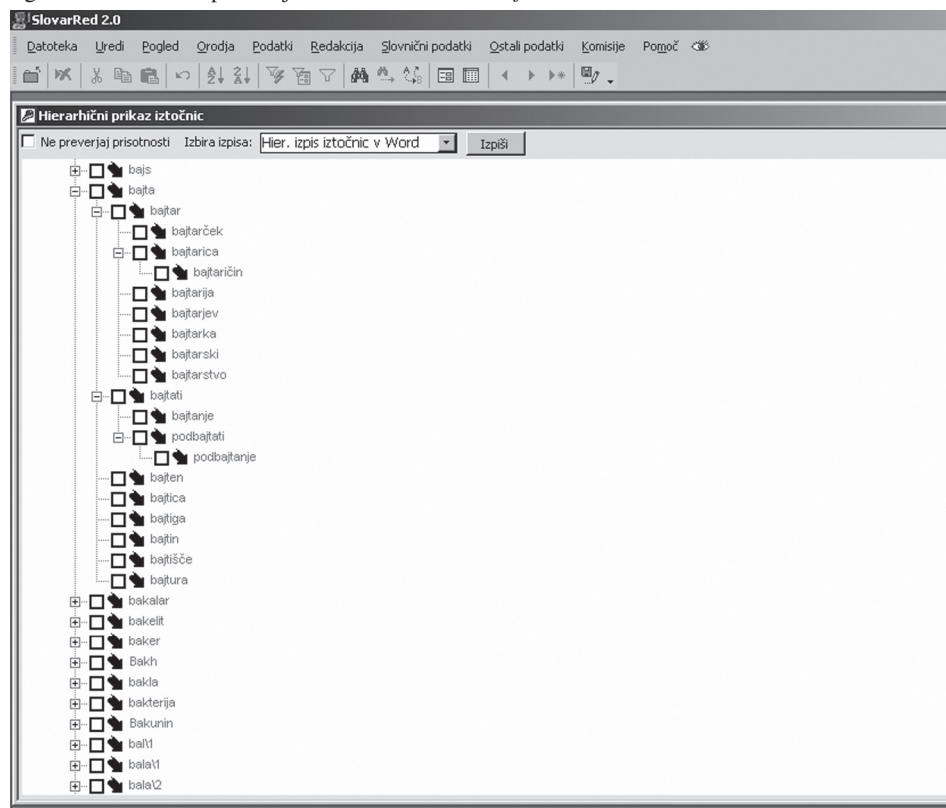
The screenshot displays the 'Slovar.Red 2.0' application window. The title bar reads 'Slovar.Red 2.0'. The menu bar includes 'Datoteka', 'Uredi', 'Pogled', 'Orodja', 'Podatki', 'Redakcija', 'Slovnici podatki', 'Ostali podatki', 'Komisije', and 'Pomoč'. The toolbar contains various icons for file operations and editing. The main window is titled 'Seznam iztočnic: bajta'. It features a sidebar on the left with a 'Seznam iztočnic:' list containing 'bajta'. The main area is divided into several sections. At the top, there are tabs for 'Bajlage', 'Ostali podatki', and 'Besedotvorje'. Below these, there are input fields for '150 po polju neonaglašena iztočnica' (set to 'bajta'), 'Prikaži seznam razlag' (checked), 'KLJUČ - ključ', 'datum spremembe', 'in', 'neonaglašena iztočnica', and 'in'. The 'Besedotvorni slovar' section contains fields for 'St. iztočnice' (23), 'Novo pom.', 'Ne', 'Izpis Da', 'Tip iztočnice' (Besedna družina), 'f' (Predznak), 'bajta' (Iztočnica), 'f' (Razlik. ozn.), 'bajta' (Neonaglašena iztočnica), 'bajta' (atjáb), 'Alfabetiranje', 'e' (Ozn. pogostn. obr.), 'Dvojnica obrazla', 'sam.' (Ozn. pogostn. obr.), 'Bajdnovr. kateg.', 'Značilno st.', 'Besedna vrsta', 'Ozn. pogostn. izg.', 'Dvojnica izg.', 'Ozn. pogostn. izg.', 'Začrtanje', 'Kategorija', 'Kazalke', 'Dvojnica', 'Slika', 'Razno', 'Ostalo', 'Avtorstvo', 'Vezane kazalke', 'Izpis opombe' (Ne), 'Frekvence FIDA' (663), 'Frekvence Nova beseda' (1688), and 'Zapis: 1 od 1'. The status bar at the bottom reads 'Slovar.Red 2.0: Izbran slovar: Besedotvorni slovar' and 'NUM'.

6.2 Hierarhični izpis tvorjenk

Z ustreznim vnosom tvorjenk, in sicer tako, da vsakič določimo ustrezno nadpomenko, oblikujemo znotraj besedne družine hierarhijo, ki se prikaže s klikom na s plusom označen kvadrat pred iztočnico.

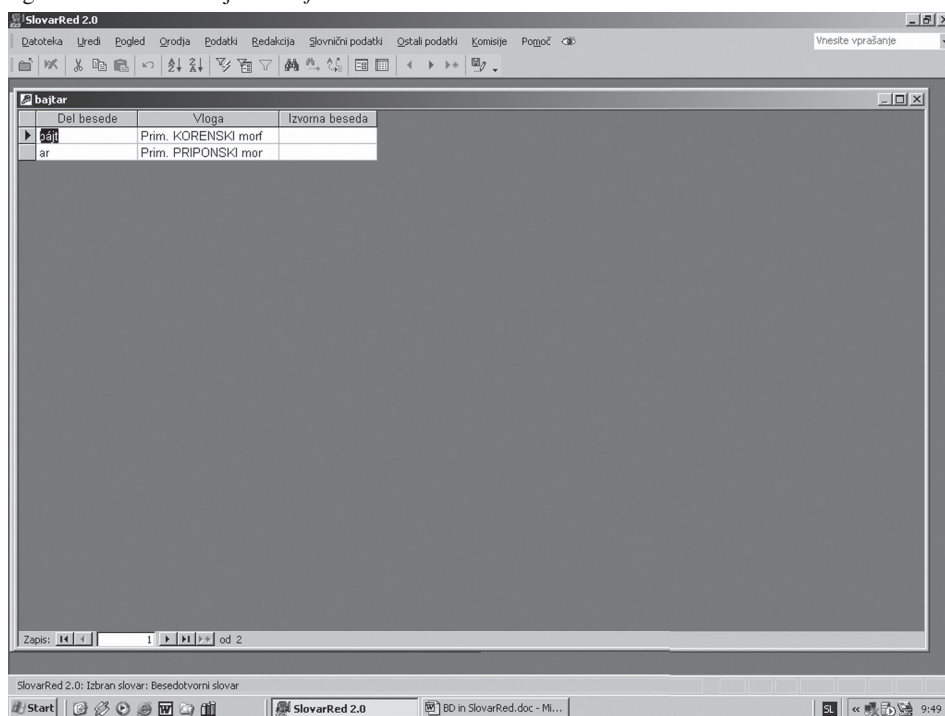
Zgled 2: Hierarhični izpis tvorjenk besedne družine *bajta*

6.3 Besedotvorni podatki

Vsako tvorjenko je treba pri vnosu tudi morfološko definirati (okno *Besedotvorje*). To pomeni, da so v program predhodno vneseni vsi možni tvorbeni morfemi, kot npr. korenski, priponski, predponski, medponski, vponski, poponski, sponski itd.

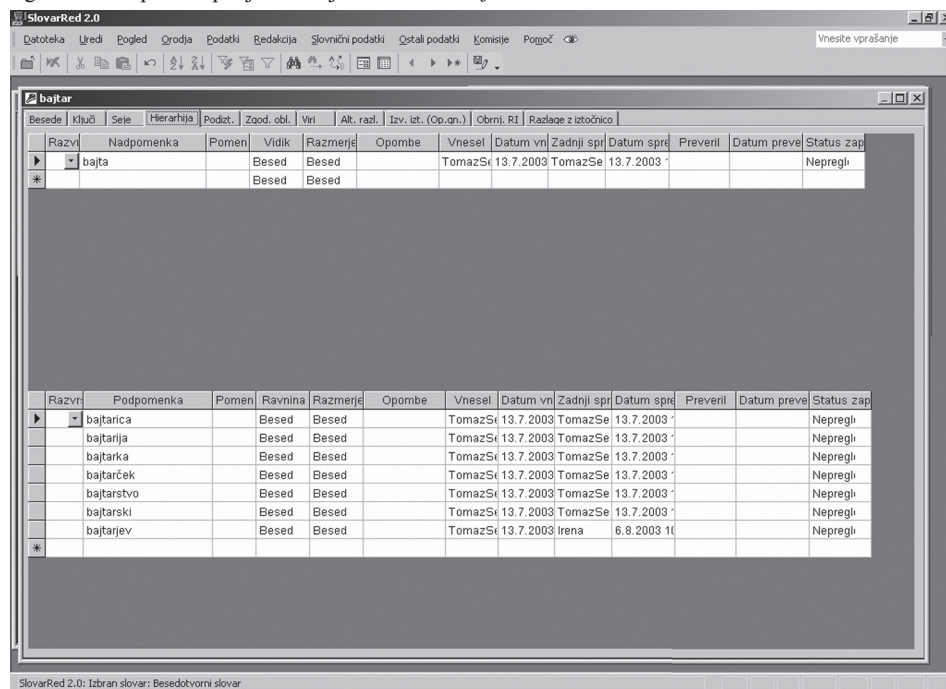
Zgled 3: Morfemi tvorjenke *bajtar*

6.4 Ostali podatki

S klikom na *Ostali podatki* dobimo podatke o hierarhiji sleherne tvorjenke, in sicer njeno neposredno nadpomenko in vse njene neposredne podpomenke.

Zgled 4: Vse prvostopenjske tvorjenke besede *bajta*

The screenshot shows the 'SlovarRed 2.0' application window. The 'Ostali podatki' (Other data) tab is selected. The main table displays the entry for 'bajta' and its sub-entries. The table has columns for Razvr (Classification), Nadpomenka (Sub-entry), Pomen (Meaning), Vidik (View), Razmerje (Ratio), Opombe (Notes), Vnesel (Entered), Datum vn (Date of entry), Zadnji spr (Last update), Datum spr (Date of update), Preveril (Checked), Datum preve (Date of check), and Status zap (Status of entry).

Razvr	Nadpomenka	Pomen	Vidik	Razmerje	Opombe	Vnesel	Datum vn	Zadnji spr	Datum spr	Preveril	Datum preve	Status zap
	bajta	Besed	Besed			TomazSe	13.7.2003	TomazSe	13.7.2003			Nepregl
	bajtarica	Besed	Besed			TomazSe	13.7.2003	TomazSe	13.7.2003			Nepregl
	bajtarja	Besed	Besed			TomazSe	13.7.2003	TomazSe	13.7.2003			Nepregl
	bajtarček	Besed	Besed			TomazSe	13.7.2003	TomazSe	13.7.2003			Nepregl
	bajtarstvo	Besed	Besed			TomazSe	13.7.2003	TomazSe	13.7.2003			Nepregl
	bajtarski	Besed	Besed			TomazSe	13.7.2003	TomazSe	13.7.2003			Nepregl
	bajtarjev	Besed	Besed			TomazSe	13.7.2003	Irena	6.8.2003			Nepregl

6.5 Iskanje po morfemih

Natančno definiranje morfemov je pomembno zaradi nadaljnje možnosti iskanja, ki ga program omogoča. Z vpisom ustreznega morfema se izpiše njegova vrsta, npr. *-ar* kot priponski morphem nastopa 126-krat, kot vpona pa dvakrat. Klik na *-ar* kot priponski morphem omogoča pregled vseh tvorjenk, v katerih nastopa.

Zgled 5: Priponski morphem *-ar* in delni prikaz tvorjenk

SlovarRed 2.1					
Datoteka Uredi Pogled Orodja Podatki Redakcija Slovnici podatki Ostali podatki Komisije Pomoc					
Konkordance (razlage iztočnic)					
Išči morphem: ar		Pregled v seznamu po: morfemu		Vloga	
Morfem	Vloga	Št. poj.	Slo	Iztočnica	Onaglašena iztočnica
▶ ar	Prim. PRIPONSKI morphem	126	Besedno	▶ avtobusar	avtobús-ar
ar	VPONA	2	Besedno	babičar	bábič-ar
				bačvar	báčv-ar
				bajaličar	bájalič-ar
				bajaničar	bájanič-ar
				bajkar	bájk-ar
				bajtar	bájt-ar
				baklar	bákl-ar
				bakrar	bakr-ár
				bakrojedkar	bakr-o-jédk-ar
				baladar	balád-ar
				balalajkar	balalájk-ar
				balar	bal-ár
				balar2	bál-ar
				balar1	bál-ar
				baldahinar	baldahín-ar

6.6 Možnost dodajanja slovarskih razlag

Iztočnice in tvorjenke v besednodružinskem slovarju trenutno nimajo slovarskih razlag, ki bi jih sicer lahko vključili iz obstoječih slovarskih virov, tj. SSKJ [20] ali SP [21]. Tako prepisovanje pa nima posebnega smisla, saj je pomene danes mogoče zlahka preveriti hitro in neposredno iz obeh slovarjev, ker obstajata v elektronski verziji, hkrati pa ima tudi besednodružinski slovar prav zaradi ustreznega programa možnost takojšnje pretvorbe iz trenutno knjižnega v elektronskega.

Zgled 6: Slovarska razlaga besede *bajta*, vnesena iz SSKJ

The screenshot shows the 'SlovarRed 2.0' application window. The main area is titled 'Nova razlaga' (New explanation) and contains a form for entering a new entry. The word 'bajta' is entered in the 'Slovar' field. The 'Besedotvorni slovar' (Word-form dictionary) is selected. The 'Oznaka pomena' (Meaning label) is set to 'Razvrstitev' (Classification). The 'Iztočnica' (Source) is set to 'Značilno število' (Characteristic number). The 'Označevalnik 1' (Indicator 1) is set to 'Ozn. pogostn.' (Frequency indicator). The 'Označevalnik 2' (Indicator 2) is set to 'Ozn. pogostn.'. The 'Pojasnalo' (Explanation) field contains the text: '□ bajtar -ja m (a) lastnik zelo majhnega posestva: znižali so davke malim kmetom in bajtarjem'. The 'Razlaga' (Explanation) field is empty. The 'Opomba' (Note) field is empty. The 'Enaki razmeri izrazi kot pri' (Same ratios as in) field is empty. The 'Enaki ustrezni kot pri' (Same equivalents as in) field is empty. The 'Notranje kazalce' (Internal indicators) section shows a table with columns: Raz, Levi ozn, Ozn. pd, Levi ozn, Oznaka k, Predn. iztočnica, Desni ozn, Ozn. pogostn, Desni ozn, Pomen, Opombe, Vnesel, Datum vnt. The table is currently empty. The status bar at the bottom shows 'SlovarRed 2.0: Izbran slovar: Besedotvorni slovar' and 'FLTR'.

Raz	Levi ozn	Ozn. pd	Levi ozn	Oznaka k	Predn. iztočnica	Desni ozn	Ozn. pogostn	Desni ozn	Pomen	Opombe	Vnesel	Datum vnt

6.7 Vključevanje besedilnih korpusov

Vnos razlag bi bil smiseln, če bi slovarske razlage iz SSKJ aktualizirali s ponazarjalnim gradivom, dobljenim na podlagi konkordanc, kot so dostopne v obeh besedilnih korpusih Fida in Nova beseda.

Zgled 7: Izpis prvih dvajsetih konkordanc iz Fide za tvorjenko *bajtar*

Izpiši seznam - okvir - Microsoft Internet Explorer		100 % od: 1 do: 20 najd: 34	
IZVOR	ODSTAVEK	KONKORDANCA	
0021757.0000040	Razlika je samo v tem, da so takrat kadrovali bajtarji, zdaj je spet na potezi gospoda, nova in		
0013294.0000041	tovarne s prisilnim kazenskim delom so imeli nekdanji obrtniki in bajtarji občutek izgube družbenega položaja, ko so se iz sorazmerno		
0013294.0000074	, zato so se tako veliki posestniki kot splovinarji in bajtarji, ki so si prizadevali ujeti korak s plačilom davkov		
0013499.0000929	imenovala Želc, v njej pa so nekoč verjetno živeli bajtarji. Bajta, ki je stara kakih 400 let,		
0024574.0000050	hodili tako grajska gospoda kot tlačani, veliki kmetje in bajtarji. Menda so se ob izviru ustavljali romarji na Svete		
0024962.0000236	PRIBAJTARJU se odpira po najavi		
0025038.0000008	otok Saint Kilda. Tu so do leta 1930 živeli bajtarji, ki jih je vlada kasneje presešla na večji otok		
0020833.0000742	Boj na požiravniku (1935) Prežihovega Voranca je poskus bajtarjev Diharjev vztrajati in preživeti na planini, kjer "gora		
0020833.0000742	pa je za pastirje, volarje in kravarice. Sedanji bajtar je že desetleten pastircoval, iz njega so se norčevali		
0020833.0000828	, štiridesetimi velikimi in enako številnimi srednjimi kmeti, z bajtarji in gostaškimi bajtarji, s tesači, dlinarji, berači		
0020833.0000828	in enako številnimi srednjimi kmeti, z bajtarji in gostaškimi bajtarji, s tesači, dlinarji, berači, občinskimi reveži		
0020833.0000991	, zavrgla, njegovo mesto bosta zavzela mestni delavec in bajtar (Nekomu kar tako). Malomeščana in razumnika je		
0020833.0001047	. V drugi se estetski senzualist umakne pred napetostjo med bajtarji, zemljiškimi lastniki in Cerkvijo, ostane pa mu moč		
0020833.0001121	Grof Thurn si je najprej priglajfjal planino Požganico, nove bajtarje pognal v svoj rudnik in tovarno, jim tu prepovedal		
0020833.0001243	Murnov in Župančičev ritem (Pred smrtjo, Žalostna pesem bajtarja Drejca) in ponavljalni način ljudske pesmi. Od oblik		
0008572.0000728	srca. V bližini njegovega doma je živel siromak, bajtar, ki je imel veliko otrok, pa nič vrta		
0008572.0001667	Kakšno socialno enakost pa ima star ali bolan hribovski bajtar, ki nima možnosti za napredek ali zaslužek, se		
0008684.0000127	Delajo v hrvaških gozdovih - Bajtar iz Trebanjske župe bil v šumi, katero kupil je		
0008684.0000135	Tudi doma je zaslužek - Jerič o bajtarjih: Ko bi ti ljudje vstajali ob štirih delali kakor		
0008977.0000021	. Govorili so tudi o podraževanju proizvodnih sredstev in pridobivanju bajtarjev in kmetov za skupno gospodarstvo. Še isti dan so		

7 Sklep

Poskusni besednodružinski slovar slovenskega jezika za črko B je nastajal v preizkušanju dveh modelnih prikazov besedne družine. Za prvi model je bilo tipično, da je bilo razvrščanje tvorjenk znotraj besedne družine oprto na merila, ki so izhajala iz besedotvornih in besednovrstnih lastnosti tvorjenk. To je hkrati tudi pomenilo, da se je od uporabnika za uspešnejšo uporabo slovarja pričakovala večja besedotvornoteoretična vednost, s čimer se je posredno ožil tudi krog potencialnih uporabnikov.

Z računalniško obdelavo besedja je slovar postal za uporabnika prijaznejši, saj so se merila razvrščanja, prej temelječa na besedotvornosistemskih lastnostih leksike, umaknila preprostejšemu abecednemu načelu in zapomnitvi povezave med položajem obrazila ob podstavi ter s tem povezano ustrezno besedotvorno vrsto tvorjenke. Hkrati se je povečala obvladljivost gradiva, ker je podatke mogoče preverjati po različnih kriterijih. To pa mogoča večplasten zlasti jezikoslovno usmerjen pregled zbranega gradiva v slovarju, na podlagi katerega je mogoče preveriti ustreznost besedotvornega tipologiziranja.

Dolgoročno gledano so zdi izdelava takega slovarja možna in dokaj realna, ker je podprta z ustrezno prilagojenim računalniškim programom, brez katerega si sodobne leksikografije ni več mogoče predstavljati. Po drugi strani pa edino tako zasnovan slovar lahko daje konkretne in preverljive podatke o ustroju slovenskega leksikalnega sistema in v zvezi s tem podatke o tako pogosto zastavljenem vprašanju, katere besede in koliko jih predstavlja korensko jedro slovenščine.

Literatura

- [1] Janko Bezjak, 1906: *Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli*. Ljubljana.
- [2] Marko Jesenšek, Zinka Zorko, Mihaela Koletnik, Drago Unuk, Irena Stramljič Breznik, Vida Jesenšek, Melanija Fabčič, Nada Šabec, 2004: O besedi s tvorbenega, izrazijskega in frazeološkega vidika. *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Zora, 28. Maribor. Slavistično društvo Maribor. 315 - 401.
- [3] Peter Končnik, 1913: *Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in pravilni sestavki*. Dunaj. 23.
- [4] Jozef Mistrik i dr., 1993: *Enciklopedia jazykovedy*. Bratislava. 410.
- [5] Mluvnice češtiny, Praha, ¹1986.
- [6] Jože Toporišič, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana
- [7] Jože Toporišič, 1994: *Slovenski jezik in sporočanje* 1. Maribor.
- [8] Jože Toporišič, 1996: Glagolske "sestavljanke" iz zveze glagol + predložna zveza. *Razprave. Razred za filološke in literarne vede*. 109 - 123.

- [9] Jože Toporišič, 1996: *Slovenski jezik in sporočanje* 2. Maribor.
- [10] Jože Toporišič, 2000: *Slovenska slovnica. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor.
- [11] Ada Vidovič Muha, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana. 108.

Slovarji in korpusni viri

- [12] Gerhard Augst, 1990: *Das Wörterbuch der Wortbildungsmittel. Wörterbücher/ Dictionaries/ Dictionnaires*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1145 - 1152.
- [13] Gerhard Augst, 1998: *Wortfamilienwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen.
- [14] Lay Louis Herman, 1975: *A dictionary of Slavic word families*. New York.
- [15] Urban Jarnik, 1832: *Versuch eines Etymologikons der slovenischen Mundart in Inner-Oesterreich*. Celovec.
- [16] A. I. Kuznjecova, T. F. Jefremova, 1986: *Slovar' morfem russkogo jazyka*. Moskva.
- [17] Elisabete Link, 1990: *Das Wörterbuch der Wortbildungsmittel. Wörterbücher/ Dictionaries/ Dictionnaires*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1223 - 1230.
- [18] Anton Murko, 1833: *Slovensko-nemški ročni besednik*. Gradec.
- [19] Jordan Penčev, 1999: *Slovoobrazovaten rečnik na s'vremennija b'lgarski knižoven ezik: a - ja*. Sofija.
- [20] *Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: Elektronska izdaja na plošči CD-ROM*. Ljubljana, 1998.
- [21] *Slovenski pravopis*, 2001: Ur. J. Toporišič. Ljubljana.
- [22] M. Sokolova, G Moško, F. Šimon, V. Benko, 1999: *Morfematský slovník slovenčiny*. Prešov.
- [23] M. D. Stepanova 1979: *Slovar' slovoobrazovatel' nyh elementov nemeckogo jazyka*. Moskva, 164 - 165.
- [24] Irena Stramljič Breznik, 2004a: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek za iztočnice na B. Zora - Priročniki 1*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- [25] A. Šivic Dular, 1999: *Besedna družina iz korena *god- v slovanskih jezikih. Pomenoslovna razčlemba v kulturološkem kontekstu*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- [26] Aleksander Nikolajevič Tihonov, 1985: *Slovoobrazovatel'nyj slovar russkogo jazyka*. Moskva.
- [27] Korpus Fida: http://www.fida_net/slo/index.html
- [28] Korpus Nova Beseda: <http://bos.zrc-sazu.si>

Elektronische Wörterbuch der Wortfamilien in der slowenischen Sprache

Zusammenfassung

Der Beitrag stellt zwei Wörterbuchmodelle zur Darstellung von Wortfamilien vor, die aus unterschiedlicher technischer Ordnung des gesammelten Wortschatzes hervorgingen. Das erste Modell basiert auf der so genannten Strukturierung der Wortfamilien von Hand, das andere auf dem Gebrauch des Computerprogramms SlovarRed 2.0, 2003 von Tomaž Seliškar und der Sektion für terminologische Wörterbücher des Instituts für slowenische Sprache Fran Ramovš, ZRC SAZU.

Der Beitrag geht von der terminologischen Bestimmung der grundlegenden Wörterbucheinheit, der Wortfamilie, aus. Diese wird wegen ihrer bestätigten Kontinuität in der Slowenistik, trotz abweichender Terminologie in anderen slawischen Sprachen, und wegen der Einordnung des Wortfamilien-Wörterbuchs in das System der Morphemwörterbücher bewahrt.

Was sich bisher in der älteren slowenischen Wörterbuchschreibung nur in Form einzelner Elemente andeute, war in der modernen Lexikographie einiger slawischer, germanischer und romanischer Sprachen in speziellen Wortfamilien-Wörterbüchern bereits verwirklicht. Deshalb wurden für den Bedarf und bezüglich der morphologischen Eigenschaften der slowenischen Sprache zwei Wörterbuchmodelle entwickelt. Ersteres basierte auf den Kriterien, die aus den Wortbildungs- und Wortartenmerkmalen der Wortbildungen hervorgingen. Das bedeutete gleichzeitig, dass bei dem Benutzer des Wörterbuchs auch größere theoretische Kenntnisse vorausgesetzt wurden, wodurch sich der Kreis der potenziellen Benutzer direkt verringerte. Das Letztere, in einem Versuchseft durchgesetzte Modell, basiert auf der Benutzung eines speziellen Computerprogramms, dessen Möglichkeiten im vorliegenden Beitrag näher dargestellt werden.

Die Ausarbeitung eines Wortfamilien-Wörterbuchs in slowenischer Sprache regt einerseits verschiedene Nutzungsmöglichkeiten und Verschiedenartigkeit der Daten an. Andererseits kann ein so konzipiertes Wörterbuch konkrete und überprüfbare Daten über die Beschaffenheit des slowenischen lexikalischen Systems und damit verbunden Angaben über die so oft gestellte Frage, welche und wie viele Wörter den Kernbereich der slowenischen Lexik bilden.

Stichwörter: die Wortbildung, das Wortfamilien-Wörterbuch, das Computerprogramm SlovarRed 2.0

Author: dr. sc. Irena Stramljič Breznik, prof. (Maribor, Slovenija)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 50. - 64.

Title: Poskusni elektronski besednodružinski slovar slovenskega jezika

Categorisation: znanstveni članak

UDC: 811.163.6'374

Letters and pages: 18.307 (:1800) = 10,17 (:16) = 0,635

Катица Трајкова

КОН КАТЕГОРИЈАТА *NOMINA INSTRUMENTI* ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ

Во статијата категоријата *nomina instrumenti** е разгледана како лексичка категорија која ги опфаќа именките со значење предмет. Исто така, во анализата се вклучени и имињата на материите што служат како средство за вршење на некаква активност, односно, дејство. Корпусот на ова истражување го сочинуваат 29 текстови со различна жанровска, територијална и хронолошка припадност.

Материјалот е анализиран преку лексичко-семантички полиња кои содржат повеќе слоеви лексика, територијално и временски маркирани, а многубројните ретки лексеми ексцерпирани главно од помладите ракописи го надополнуваат богатиот лексички фонд. Од зборообразувачка гледна точка произлегува заклучокот дека сите зборообразувачки форманти се потврдени и наследени од претходниот, старословенскиот период на јазичниот развој. Типичен суфикс за градење *nomina instrumenti* е суфиксот -ло, а со висока продуктивност се карактеризираат повеќе значните суфикси -ица, -ѝникъ, -ѝць. Поголем број суфикси се потврдени со единични примери што укажуваат на нивната архаичност.

Клучни зборови: *nomina instrumenti*, лексичка категорија, лексичко-семантички полиња, ретки лексеми, типичен суфикс -ло.

Во овој прилог ќе се задржиме на категоријата номина инструменти во македонските црковнословенски ракописи.

Ексцерпцијата опфаќа корпус од 29 македонски ракописи со поголема жанровска разновидност. Меѓу нив, на прво место, се текстовите со библиска содржина кои се неодминливи извори врз чија основа се изградувал јазичниот израз на целокупната средновековна писменост. Потоа, се застапени химнографските текстови претставени преку македонските

---

* Оваа статија се базира врз податоци и согледби обработени во докторската дисертација Номина инструменти во македонските црковнословенски текстови, одбранета на Филолошки факултет, Скопје (на 31. 5. 2006)

триоди и преку минејот, а од небиблиските прозни жанрови се вклучени коментарот кон псалтирот, житијата од прологот, поучните слова на Ефрем Сирин од паренезисот и словата на Јоан Дамаскин. Овие ракописи претставуваат база на проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*.

Хронолошки, ексцерпираниите текстови го опфаќаат периодот од 12 до 16 век со тоа што најбогато се застапени 12 и 13 век, односно периодот во кој доаѓаат до израз специфичните особености на македонската редакција на црковнословенскиот јазик. Помладите ракописи од 14 до 16 век ја надополнуваат сликата за развојот на македонската писменост и ги прикажуваат промените карактеристични за македонската јазична територија, проследени преку односот кон традицијата и прифаќањето на новите развојни тенденции и нивното навлегување во јазичниот систем. Крнинскиот дамаскин, ракопис од крајот на 16 век, ја обележува новата фаза во развојот на писменоста, преку која се согледува влијанието на народниот јазик илустрирано со употребата на нови лексеми и богатата синонимија од народни и книжевни зборови.

Овие ракописи, според територијалната припадност потекнуваат од различни македонски средновековни културни центри меѓу кои особено се истакнуваат Охридската и Кратовската книжевна школа.

Во теоријата на зборообразувањето категорија *nomina instrumenti* припаѓа кон т.н. мутациони категории кај кои формантот има семантичка, “предметска” функција, т.е. формира назив на нов предмет (појава) во стварноста како поим кој се определува во релација со поимот од основата на дериватот. [5:38] Дериватите именувани како *nomina instrumenti* служат за номинација на предметот со чија помош се реализира дејството. Најчесто овие деривати претставуваат суфиксни образувања изведени од глаголи како мотивирачки основи.

Меѓутоа, во овој прилог категоријата номина инструменти ќе ја претставиме пред сè како лексичка категорија. [15:40-48] во која се вклучени и заемките и немотивираните зборови. Оттука под поимот *nomina instrumenti* ги подразбираме именките што служат за номинација на предметите со чија помош непосредно се врши дејството, предмети кои пасивно служат во однос на вршењето на дејството или предмети со кои воопшто не се врши дејство, но сепак овозможуваат вршење на дејство. Исто така, во *nomina instrumenti* ги вклучуваме и материите што служат како средство за вршење на некаква активност, дејство, на пр., масло, олџи, масть, хризма и др. При анализата, освен именките, во одредени случаи се опфатени и ретките примери со состави во кои атрибутот го доуточнува основниот поим, на пр.: било (великое) ‘клепало’, било (малое) ‘клепалце’.

Методолошки категоријата *nomina instrumenti* може да се разгледа на два начина: лексичко-семантички каде што материјалот може да се обработи во лексичко-семантички полиња, и граматичко-структурен каде што ќе се прикаже заемниот однос меѓу деловите од кои е составен зборот, при што ќе бидат земени предвид деривацијата и композицијата.

При лексичко-семантичката анализа основен критериум за утврдување на значењето на зборот е комплексната семантичка анализа, односно значењето на зборот во контекстот. Кај недоволно јасните контексти каде што со точност не може да се утврди значењето помагаат синонимите употребени на истото место во различни ракописи. Понекогаш и грчкиот еквивалент помага при определување на значењето. Во одредени случаи семантиката може да се следи и преку зборообразувачкото гнездо. Исто така значењето може да се утврди преку етимолошка анализа од етимолошките речници со кои располагаме, потоа преку речниците на црковнословенскиот јазик од различни редакции (СЈС, РЦМ, РЦХ, Срезн., Микл. и др.). Како доплонителен елемент може да се користат и екстралингвистичките извори, на пр. археолошки наоди, ископини, стари монети и др. преку кои може да се утврди изгледот на одделни предмети.

Од досегашните истражувања во областа на семантичкото поле, како и според типологијата на лексичко-семантичките полиња, за лексичките единици од категоријата *nomina instrumenti* најтипично е *линеарното поле грозд* [10] кое претставува збир од лексички единици од иста морфосинтаксичка класа кои имаат барем еден заеднички семантички признак при што редоследот на елементите не е битен, бидејќи тие ниту се споредуваат ниту се во подреден однос. Меѓутоа, анализата на материјалот покажа дека не насекаде доследно може да се примени линеарното поле грозд. Во одредени случаи се појави потреба од комбинација меѓу линеарното поле *грозд* и хиерархиското поле *целина и дел*. Тоа се примерите каде што може од целината да се одвојат делови кои функционираат како самостојни јазични единици. На пр. во лексичко-семантичкото поле *музички инструменти* жичениот инструмент *гјсли* е целина, а перцето, *брацало*, *лџвџџ*, или *жицата*, *стројна* се негови делови.

Со подетална анализа во рамките на едно линеарно поле *грозд* можат да се одделат микро полиња, или подгрупи врз основа на функцијата што лексемите ја вршат во дадениот контекст.

Лексичките единици од категоријата *номина инструменти*, врз основа на заеднички семантички признак, ги класифициравме во следниве лексичко-семантички полиња: 1. *орудија за работи*, *алајии*; 2. *предмети* и *средства за работи*; 3. *предмети* и *орудија за измачување и казна*; 4. *садови*; 5. *покуќнина* и *други предмети за домашна употреба*; 6. *црковен*

инвентар и обредни предмети; 7. попоштен материјал; 8. оружје; 9. музички инструменти; 10. превозни средства; 11. облека, 12. ткаенини; 13. обувки; 14. накий; 15. йари; 16. материјали за шишување.

Материјалот покажа дека лексемите од оваа категорија првенствено формираат линеарни полиња гроздови, додека комбинацијата од грозд и хиерархиско поле целина и дел се среќава во рамките на три полиња: музички инструменти, превозни средства и обувки.

Семантичката анализа укажа дека поголемиот број лексеми имаат јасно и издиференцирано значење (на пр. срѣз), некои од нив се среќаваат само со фигуративно значење (на пр. врѣна ‘оклоп на правдата’, прѣгло ‘гаволска стапица’), а некои имаат повеќе од едно значење (на пр. врѣтище ‘вреќа и власеница’, платѣ ‘фитил и платно, крпа’) и се вклучуваат во две полиња. Оваа категорија содржи повеќе слоеви лексика, временски или територијално маркирани, со коишто се разграничуваат одделните фази во развојот на старословенскиот, односно црковнословенскиот јазик. Архаичниот лексички слој (водоносѣ, крѣзѣ, миса, пира, ѣваньѣ, жѣ) ја потврдува старата охридска традиција документирана како во библиските, така и во небиблските текстови. Овој лексички слој вклучува и одреден број лексеми за кои се претпоставува дека се навлезени во јазикот на текстовите во великоморавскиот период. [3:II:719] Меѓуредакциските контакти со српската средина, како и влијанието на Света Гора овозможиле засилен развој на српското и руското влијание врз македонските црковнословенски текстови (оувасло ‘платнена лента’, шѣсть ‘дрвена палка, стап’). Одреден број лексички единици се карактеристични само за македонските текстови на пр. лексемата овеѣи, е забележана во подоцнежен запис на маргините на Болоњскиот псалтир.

Лексемите кои припаѓаат на категоријата *nomina instrumenti* имаат свои континуанти во современиот македонски јазик. При тоа, некои од нив се забележани како архаични форми на пр. арма, сребреник; некои добиле нови значења на пр. црсл. рѣло со значење дурија (моѣиѣка, алаѣѣка за коѣање) во РМЈ е засведочена како ‘рило’ со преносно значење ‘муцка, особено на свиња’.

Од извршената анализа на секое семантичко поле одделно, можеме да констатираме дека, лексиката од категоријата *nomina instrumenti*, главно е од општословенско потекло. Во рамките на материјалот се опфатени стари терминолошки слоеви, односно имиња на предмети, занаетчиски или земјоделски, кои упатуваат на нивното постоење во прасловенскиот лексички фонд, што се согледува преку нивните континуанти во современите словенски јазици и нивните дијалекти на пр. коса, лопата. Покрај тоа може да се констатира присуство на старите заемки навлезени уште

Особено значајно место во оваа категорија заземаат ретките зборови. Единичните решенија претставуваат мошне честа појава кај неблиските ракописи на пр. *армено*, *каца*, *кесе*, *коукоумионз*, *масљникз*, *пелька*,

Префиксацијата е застапена со три примери каде што среќаваме именки изведени од именки со помош на префиксите по-, о- и до-: *посохъ*, *опанъ* и *достегъ*.

Во анализираниот материјал се среќаваат неколку префиксно-суфиксните образувања: *вззглавиѣ* и *вззглавѣница* се образувани со префиксот *взз-* и суфиксите *-иѣ*, *-ѣница*; потоа именката *подзвззглавѣница*, при што се следи ново зборообразување, потсилување на *вззглавѣница* со префиксот *подз-*. Оваа лексема е карактеристична само за македонските текстови (Трајкова 1996, 22) за што сведочат денешните континуанти во македонските дијалекти (*подзглавје*, *подзглавница*). Именката *огрзлиѣ* е образувана со префиксот *о-(*ob-)* и суфиксот *-иѣ*; *наржквица* образувана со префиксот *на-* и суфиксот *-ица*.

Сложените зборови се во ограничен број. Тие се образувани од два полнозначни збора. Според граматичкиот карактер на членовите што влегуваат во составот на сложенките издвоиме три типа сложени именки. Кај едниот тип, првиот член е именка, а вториот глаголска основа; пр.: *водоносѣ*, *водоурѣпѣ*, *мѹроположѣница*. Последново именување претставува хибридно образување каде што од грчката сложенка *μυροθήκη* првиот дел е позајмен, а вториот дел е преведен. Кај вториот тип сложенки, првиот член е број, а вториот именка: *трѣзѣѣ*, *трѣзѣѣѣѣ*. Кај третиот тип сложенки двата члена се именки: *дрзколиѣ*, *дрзкољѣ*. Примерите покажуваат дека едните образувања се бессуфиксни, а другите образувања се изведени со суфикси, во случајов *-ѣница*, *-ѣѣ* и *-иѣ*. (Кај именките *дрзколиѣ* и *дрзкољѣ* сложеноста на компонентите повеќе не се чувствува, па може да се утврди само етимолошки).

Од анализата на материјалот може да се заклучи дека категоријата *номина инструменти* содржи повеќе слоеви лексика, територијално и временски маркирани, а многубројните нови лексеми ексцерпирани главно од помладите ракописи го надополнуваат основниот лексички фонд. Дел од ретките лексеми на пример каца *‘ноќви’*, *масљникѣ* *‘масолник’*, *кесе* *‘кесе’* засведочени во Крнинскиот дамаскин претставуваат синоними на постарите лексеми *водоносѣ*, *ѹѹѹѹѣѣѣ* и *пира*, а се јавуваат како резултат од навлегувањето на народните зборови. Во однос на зборообразувањето сите зборообразувачки форманти се потврдени и наследени од претходниот, старословенскиот период на јазичниот развој. Дел од суфиксите се карактеризираат со висока продуктивност на пр. *-ло*, *-ица*, *-ѣникѣ*, а дел од нив се потврдени со единични примери што укажува на нивната архаичност.

Користена и цитирана литература

- [1] Ančić-Obradović, M., *Položaj izvedenih imenica sa značenjem lica muškog roda u sistemu izvedenica sa značenjem predmeta*, Radovi, XVIII, Sarajevo, str. 145 - 184.
- [2] Барболова, З., *За някои преходни формации от словообразователната категория имена на инструменти*, БЕ XXXVIII, кн. 1, София.
- [3] *Кирило-методиевска енциклопедия*, А-З 1985, И-О 1995, П-С 2003, Т-Я 2003, София.
- [4] Конески, Б., *Лазични контакти меѓу славјанските македонска и руска писмености*, Охридската архиепископија и покрстувањето на Русија, Скопје, стр. 68-72.
- [5] Конески, К. 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје.
- [6] Макаријоска, Л., *Девербативните именки со суфиксот -ло во македонските црковнословенски ракописи*, Втор научен собир на млади македонисти, Скопје, стр. 149-159.
- [7] Макаријоска, Л., *Девербативните именки во македонските црковнословенски ракописи*, Скопје.
- [8] Макаријоска, Л., *Материјалната култура во македонските црковнословенски текстови*, Скопје.
- [9] Марков, Б., *Именки со значење направа или средство во современиот македонски јазик*, ГЗБФФ, 1, Скопје, стр. 29-57.
- [10] Пркиќ, 1997: Prčić, T., *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad.
- [11] Рибарова, З., *Јазикот на македонските црковно-словенски текстови*, МАНУ, Скопје.
- [12] Трајкова, К., 1996: *Лексика поврзана со креветот во македонските библиски ракописи*, Литературен збор год. XLIII, 1-2, Скопје, стр. 19-23.
- [13] Угринова-Скаловска, Р., *Заемните врски помеѓу македонската и српската варијанта на црковнословенскиот јазик*, Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија, Скопје, стр. 159-166.
- [14] Цейтлин, Р. М., *Лексика старославјанскогo языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X-XI вв.*, Москва.
- [15] Шмилауер, 1971: Šmilauer, V., *Novočeské tvoření slov*, Praha.

Речници

- [16] *Български етимологичен речник*, I-VI, 1971- 2002, София.
- [17] *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, (red. E. Havlová, A. Erhart), Praha 1989 →
- [18] *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*, ред. Цейтлин, Р. М., Вечерка, Р., Благовой Э., Москва, 1994.
- [19] Miklosich F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien 1963.
- [20] *Речник на македонскиот јазик I-III*, Скопје, 1961 - 1966.
- [21] *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, (ред. Рибарова, З., Угринова - Скаловска, Р.), ИМЈ Скопје, 2000 →
- [22] *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, Zagreb, 1991→
- [23] Senc S., *Grčko-hrvatski riječnik*, Zagreb, 1988 (reprint)
- [24] *Slovník jazyka staroslověnského*, I-IV, (red. Kurz, J., Hauptová, Z.), Praha 1966-1997
- [25] Skok P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, 1971-1974, Zagreb.
- [26] Срезневский, И. И., *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*, I-III, 1893-1903, Санктпетербургъ.
- [27] Фасмер: *Этимологический словарь русского языка*, I-IV, 1964-1973, Москва.
- [28] *Этимологический словарь славянских языков, праславянский лексический фонд*, ред. Трубаев О. Н., 1-30, Москва.

Скратениците на ракописите и нивното датирање е дадено согласно со тематскиот преглед на изворите од проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* (св. 1, Скопје 2000, стр. 45-48), што се работи во *Одделение по историја на македонскиот јазик* при ИМЈ „Крсте Мисирков“ - Скопје. При нормализацијата на црковнословенските зборови се прифатени принципите на нормализација изложени во уводниот дел на *Речникот* (св. 3, Скопје 2001; согласно со оваа свеска се употребени и другите скратеници и симболи).

Nomina instrumenti as a Category in Macedonian oldslavic churches texts

Summary

In the article the category *nomina instrumenti* has been discussed as a lexical category that includes nouns denoting objects. Also, the analysis includes names of materials that are used as means for performing an activity, i.e. work. The corpus of this research is composed of 29 texts of various genre, territorial and chronological belonging.

The material has been analyzed through lexical-semantic fields that consist of many layers of lexis, both territorially and chronologically marked, while many rear lexemes excerpted mainly from more recent manuscripts supplement the rich lexical stock.

From a stand point of word formation it may be concluded that all word-forming formants are confirmed and inherited from the previous, Old Slavic period of the development of the language. Typical suffix for formation of *nomina instrumenti* is the suffix -ло and the suffixes -ица, -ѣникъ, -ѣць are characterized by high productivity. A large number of suffixes have been confirmed by individual examples suggesting their archaic character.

Key words: *nomina instrumenti*, lexical category, lexical-semantic fields, rear lexemes, typical suffix -ло.

Author: mr. sc. Katica Trajkova, prof. (Skopje, Makedonija)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 65. - 74.

Title: Кон катефоријата *nomina instrumenti* во македонските црковнословенски текстови.

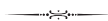
Categorisation: znanstveni članak

UDC: 811.163.3 = 163.1

Letters and pages: 22.563 (:1800) = 12,53 (:16) = 0,783

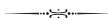
Oldřich Uličný

SLOVANSKÉ JAZYKY A GLOBALIZACE¹

Slovanské jazyky se stejně jako jiné jazyky světa nemohou vyhnout vlivu jiných jazyků, zvl. sousedních a dominantních. Současným civilizačním trendem je internacionalizace slovní zásoby a frazeologie, vliv gramatických struktur angličtiny je sice skrytější a pomalejší, ale nesporný. Slovanské jazyky se však vlivem světové globalizace nenacházejí ve smrtelném ohrožení, jde tu pouze o jejich kvalitativně novou vývojovou etapu. Mnohé jazykové změny jsou navíc jen dočasné, i když svou výrazností a frekvencí mohou představovat dočasnou, a tedy falešnou komunikační dominantu. Mluvíci slovanských jazyků, stejně jako jejich jazykovědné tradice, se vyznačují xenofilií i xenofobií; při hodnocení cizomluvů je však na místě hledisko funkční.

Klíčová slova: slovanské jazyky, globalizace, internacionalizace slovní zásoby a frazeologie, vliv angličtiny.

1. Tematika tzv. globalizace se týká především cíleného postupného sjednocování světa ve sféře ekonomické, zčásti politické, a neintenčně i kulturní a jazykové. Její vztah k současným slovanským jazykům je třeba zasadit do širších souvislostí jazykových změn na jedné a jazykovědných tradic národních slavistik na druhé straně. Jevy obdobné současné globalizaci projevující se v krajní míře míšením jazyků a vznikem jazyků nových mají svou dobu v dávné kulturní historii. V současné době jsme svědky mírnějších projevů jazykové interakce globalizačního vývoje světa – mluvíme především o internacionalizaci zvl. lexika a frazeologie, ale někdy opomíjíme vliv dominantních jazyků na jazyky submisivní, včetně slovanských, také v oblasti morfologie a syntaxe.

Jazykové změny slovanských jazyků v důsledku globalizace mají svá pozitiva i negativa. Nutným předpokladem pro přijímání prostředků jiných jazyků je jednak ochota vnitřní struktury přijímajícího jazyka, zvl. kompaktnost jeho gramatiky, jednak (ne)ochota mluvčích cizí prostředky přijímat (jazyková xenofilie vs. xenofobie), jednak postoje a pozice jazykovědné obce přijímajícího národního společenství. Ať tak či onak, každý jazyk, jak známo, představuje univerzální referenční prostředek, takže všechny změny světa dříve nebo později v různé míře a rozličnými způsoby odráží.

---

¹ Tato stať byla zpracována v rámci výzkumného záměru MŠMT ČR MSM 0021620825 "Jazyk jako lidská činnost, její produkt a a faktor".

2. Ve vývoji euroatlantické civilizace lze přeglobalizační tendence spatřovat v násilném vytváření velkých říší, v nichž znalost dominantního jazyka byla nezbytným předpokladem ekonomického, politického a administrativního řádu. Jde jistě především o starověký Řím, pak říši římskou s latinou a jejím varietami, z nichž vznikly novodobé románské jazyky (vznik obdobných nových kulturních jazyků z angličtiny navzdory kreolizaci a pidžinizaci, vzniku *czenglish*, *rusangl* aj. už v současné stabilizované a jazykově etablované společnosti pravděpodobně nepřichází v úvahu). K dalším násilným příkladům „dílič“ globalizace patří státní útvary německé s potlačením, resp. vyhubením početného slovanského obyvatelstva, rakouské či rakousko-uherské s mírnějšími formami germanizace a silnější hungarizací, Sovětský svaz, Latinská Amerika, ale i USA, kde se španělština dosud nestala druhým státním jazykem. Proti tomu příkladem nenásilné jazykové globalizace se dnes stává Evropská unie, kde mají všechny jazyky aspoň oficiálně rovná práva; to odráží proklamovanou ekonomickou a politickou interdependenci jejích členů. Dobrovolnou snahou přijímat jiný (resp. jednotný) jazyk jsou však charakteristické i „globalizující“ nestátní organizace, srov. panslavistické snahy protigermanizační opírající se o ruštinu, církve používající bohoslužebné jazyky cizí (latina u katolíků) nebo příbuzné (církevní slovanština u pravoslavných nebo biblická čeština u slovenských protestantů) aj.

2.1. Současná globalizace světa je kvalitativně nový jev především v důsledku technického pokroku, ale i proto, že rozhodující politické světové síly se rozhodly pro mírové soužití. V době válek, násilí, okupací a genocid vládla germanizace a hungarizace namířená proti západním Slovanům, rusifikace potlačující polštinu, ukrajinštinu a běloruštinu, a dokonce lingvocida v případě polabštiny, ale i baltské pruštiny aj. Mírové poměry však nejsou jednoznačně jen xenofilní, srov. snahy národů bývalé Jugoslávie vytvořit vlastní nové slovanské jazyky nebo současné tendence vymanit chorvatštinu ze závislosti na srbsčině, či obdobné starší vztahy mezi slovenštinou a češtinou.

Každý starý skutečný nebo domnělý jazykový útlak vzbuzuje reakci, která se později může jevit i jako škodlivá, nebo přinejmenším jako nepřiměřená, srov. v češtině po r. 1945 neortografické psaní slova *němec* s malým písmenem aj. Na druhé straně je třeba přiznat, že mírnější formy působení dominantních jazyků na jazyky slovanské měly i pozitivní důsledky. Dominantní národy měly větší možnosti kulturního a vědeckého rozvoje a ovlivňovaly tak jazyky podrobené (němčina češtinu, slovenštinu, polštinu, slovinštinu, chorvatštinu i srbsčinu) i jazyky jen paralelně se rozvíjející, např. francouzština a němčina ruštinu a bulharštinu, aj. Největšího rozkvětu dosáhlo vzájemné a dobrovolné ovlivňování slovanských jazyků v 19. století v období národního obrození, srov. Jungmannovy výpůjčky pro češtinu zvl. z ruštiny a polštiny.

2.2. Za předstupeň globalizace lze považovat termín *internacionalizace*, srov. Bosák (1999), ale i zde jde o různé její stupně. V období před pádem evropských komunistických režimů se jazyková internacionalizace omezovala téměř výhradně

na slovní zásobu. Zdroje, prameny internacionalizace byly vícerozměrné - jednak šlo o jednotlivé vlivy sousedních nebo prestižních jazyků, jako je němčina, maďarština, francouzština, jednak o masový vliv angličtiny jako mezinárodního jazyka, jehož prestiž rostla stále více až k dnešní celosvětové funkci *lingua franca*, *main language*. Přitom různé jazyky přejímají internacionalismy různé - viz Buzássyová (1991), která upozorňuje na rozdílné prameny internacionalismů v příbuzných slovanských jazycích: č. *tramvaj* (angl.), slovensky *električka* (něm.), č. *pacht* (něm.), slov. *árenda* (lat.) aj.

3. Jazyk je mj. také prostředkem sebeidentifikace v národním společenství a stává se tu hodnotou. Postoje uživatelů k svému jazyku popsal svého času Daneš (1968, 1979); k jeho dělení postojů není ani dnes co dodávat. Snad jen je třeba někdy striktněji lišit racionální či iracionální postoje laiků od postojů lingvistů - ti druzí mají při ovlivňování postojů laiků (zvl. kodifikací spisovné normy) větší odpovědnost. Přirozeným postojem laických mluvčích filologicky aktivních byl zvl. dříve pocit konfliktu mezi jazykem vlastním a cizím; lingvista by je však měl přivádět spíše k chápání tohoto vztahu jako kontaktu. K tomuto funkčnímu postoji k cizomluvům přispívá dnes technický pokrok, zejména komputelizace, mj. prostřednictvím slangů odbornických i laických (srov. slangovou angločeskou terminologii správců webových sítí zvanou česky *webština*², nebo obdobnou terminologii reklamních odborníků, tzv. *reklamštinu*³ aj.

3.1. Pro domácí slovanské jazyky (ale i němčinu, skandinávské jazyky aj.) má však elektronická globalizace i jiné interní důsledky. Globalizace vzdělanosti a počítačové gramotnosti a tím vznikající uživatelský *user friendly* přístup k psaní textů způsobuje, že děti píší sms, teenageři chatují a mailují, texty může tvořit každý člověk se základním vzděláním. Proti začátkům písma a knihtisku, kdy psali jen vyvolení a ti nejvzdělanější, jde o demokratizační revoluci. Toto masové používání jazyka v pomíjivých textech vede však ke konzumnímu chápání jazyka v aktivním i pasivním slova smyslu. Dřív jsme si osobní dopisy schovávali, dnes je smažeme z obrazovky a okamžitě píšeme další. Podobně jsou koše na nádražích a letištích plné *zkonsumovaných* časopisů a paperbacků. Text přestává být něčím důležitým, podstatným pro život, je to jen předmět konzumu. Proto se i jazyk stává pouhým instrumentem tvorby textu a jeho prožívání, jeho „vychutnávání“ (*to je dobře napsáno, přeloženo, ten má krásný jazyk*) se dostává na periferii zájmu. V lingvistice k tomu také přispíval důraz na jazykovou technologii u strukturalistů všeho druhu; proto

---

² Viz laický internetový slovník <http://www.benes.cz/spisky/webstina.htm>,

³ Viz internetový slovník téhož autora <http://www.benes.cz/spisky/slovník.htm>. Že se uvedené výrazy na internetu skutečně vyskytují, dokazuje i jejich užívání na různých oficiálních serverech (např. časopisu Neviditelný pes) a dalších: www.hrtrend.net/index.php?rub=1, fekar.webpark.cz/media.htm

obrat ke komunikaci v 70. létech a obrat ke kognitivitě dnes. V oblasti jazykové kultury, kam problematika hodnot jazyka a komunikace patří, však v slovanském světě nevládne jednota. Převládající jazykovědná situace ve většině slovanských zemích se dá charakterizovat polských heslem *polszczyzna piękna i poprawna*, zatímco funkční hledisko Pražského kroužku se prosazuje postupně; srov. Uličný (1998).

3.2. Ani Pražský kroužek však neodmítal - při vším svém antipsychologismu - pojetí jazyka jako kolektivního znaku národně distinktivního (srov. Horálek 1948 o funkci struktury jazykové funkce), ani koncept tzv. prožívání jazyka. *Prožívání* jazyka je termín B. Trnky, jednoho z členů PLK. Jde o jev, který souvisí s pojmem lingvistického relativismu v americké lingvistice, a v Evropě se starým dobrým Humboldtem. V podstatě se jedná o psychologický, sociologický a axiologický přístup k jazyku vlastnímu i cizímu, reflexe jeho struktury i funkcí a interiorizaci těchto reflexí až do stavu libosti nebo nelibosti. Nejde však jen o vztah estetický (*libí-nelibí*), je to komplexní duševní i duchovní uchopení jazyka, často nevědomé, neuvědomované a obtížně formulovatelné i lidmi vzdělanými.

K tomuto prožívání je však nutné mít jisté předpoklady - mluvčí se pak takto dělí na filologicky aktivní a inertní. Technokratické pojetí jazyka v něm nevidí podstatné sebeidentifikační funkce, proto byli nositelé této koncepce ochotni nahradit např. spisovnou ruštinu v době bolševické revoluce „jazykem proletariátu“ (*prostorečie*), nebo spisovnou češtinu interdialektem (srov. poslední diskusi v Slově a slovesnosti 2005-2006), apod. Pokud jde o internacionalismy, i ty můžeme s *prožitkem* použít místo jiného prostředku domácího. Např. termín *substantivum* může působit libý prožitek proto, že nás kvalifikuje jako specialisty, i proto, že je kratší než sousloví *podstatné jméno*. Krajním případem je lingvistický prožitek při užívání českého termínu *aktionsart*; ten si čeština přes jeho německý původ jako odborný termín přisvojila do té míry, že ho píše „po česku“ s minuskulí. Připomeňme ještě, že nedostatky v prožívání vlastního jazyka mohou mít důsledky i v nefunkčním přejímání cizích jazykových prostředků nad nutnou potřebu domácího jazyka.

4. Přejímání jazykových prostředků z jiných jazyků je možné hodnotit z různých hledisek. Na základě objektivního, funkčního přístupu lze tu mluvit o tendencích centripetálních a centrifugálních.

4.1. K centripetálním tendencím patří především doslovné přejímání pojmenování nových skutečností, pouze se zvukovou úpravou a s případnými slovanskými flektivními kategoriemi, srov. rus. *menedžer, menedžery, nou-chau, lizing*, čes. *manažer, manažeři, leasing*, pol. *imidż*, čes. *image*, atd. Vztah cizí grafiky k slovanské výslovnosti představuje specifický problém. Slovanské jazyky používající cyrilici se přirozeně musí snažit o transkripci co nejbližší svým fonologickým a grafickým systémům, byť někdy nedůsledně, srov. rus. *gamburgery*, ale *chit-parad*. Na druhé straně stojí polština s výslovností [laser] = angl. *laser*, proti čes. [lejzr]. Poučný je

způsob fonetizované transkripce amer. výrazu *business*: pol. *biznes*, slc. *biznis*, ale čes. *byznys*. Čeština [y] ve výslovnosti nemá, jde tu o expresivní grafiku v případě profánního nebo denotativně expresivního lexika, srov. ortogr. *refýž*, *apetýt* nebo neortogr. nápisy typu *byfé*.

V nově vzniklém mezinárodním obchodním i dopravním styku slovanských národů se Západem jsou příslušní pracovníci nuceni používat názvy cizích měst v originále. Některé zažitě domácí názvy se sice používají stále, u méně známých se však ztrácí povědomí o nich, a to zvl. u mladší generace. Tak na nádraží v Praze je dnes už obtížné si koupit jízdenku do *Řezna* nebo *Plavna*, jen do *Regensburgu* a *Plauen*, až směšně pak znějí staré počeštěné *Tubinky* a *Gotinky* (*Tübingen*, *Göttingen*). V polštině srov. obd. *Monachium* (*München*) nebo *Ratyzbona* (*Regensburg*), v chorvatštině *Beč* (*Wien*) a mn. j.

Někdy se vychází západnímu vkusu vstříc až oportunisticky. Tak se např. na dresech českých sportovců při mezinárodních utkáních objevují jména bez českých diakritik. Slovanská morfologie narušující podobu zase znemožňuje potřebu zachovat firemní značku nebo copyright. To vede např. v češtině k novým deflektivizačním tendencím, srov. reklamu *Šampon od Schwarzkopf*, *Kuře od McNaught*; čeština tu vyžaduje genitiv *Schwarzkopfa*, *McNaughta/ů* (srov. Uličný 2000, 2004). Sem patří také pokračující tendence k nepřechylování cizích ženských příjmení (paní *Thatcher* místo náležitého *Thatcherová*); jak známo polština, ruština i jihoslovanské jazyky tyto české a slovenské problémy neznají.

Významný mezistupeň na cestě k domestikaci přebíraných internacionalismů, případně i vlivů gramatických, představují výpůjčky komunikačních norem. Na grafiku slovanských jazyků psaných latinkou působí např. nedodržování českých, slovenských, chorvatských a slovinských diakritik v komunikaci tzv. sms, v e-mailové korespondenci i v chatových diskusích. Na druhé straně se v české konverzaci ujímá dosud neznámý evropský pozdrav na rozloučenou *Hezký den* nebo *Hezký zbytek dne*, na rozdíl od staršího *Mějte se hezky/pěkně*. Proti tomu anglosaský kalk *Mějte hezký večer* (*Have a nice day*) se chápe jako cizí až směšný, příp. snobský obrat. Také další módní konstrukce typu *Ten dům je o životě jeho obyvatel* se uplatňují spíš v komunikaci rádo by intelektuální.

4.2. V důsledku globalizačního působení na slovanské jazyky se jako centrifugální projevuje důraz na jazykovou stabilitu. Ze snahy o stabilitu a kontinuitu lze vysvětlit např., že polština neruší grafém *w* a čeština rozdíl graficky redundantních dvojic *ú-ů*, *i-y*, východní a některé jižní jazyky pak se nevzdávají cyrilice, apod. V češtině, která snad nejvíce ze slovanských jazyků se snaží napodobovat původní anglickou výslovnost, pozorujeme nově tendenci tuto výslovnost písmenkově bohemizovat: název společnosti *Student Agency* [stju:dent ejdžensi] sami její zaměstnanci čtou „po česku“ [student agenci] a společnost *TV-Products* [ti: vi: prodakts] už se v české televizi propaguje jako [te: ve: produkts].

Centrifugální tendence se kupodivu projevují i v překladatelské praxi Evropské unie, lze tu mluvit dokonce o jistém purismu (Opava 2003). Jde o hyperkorektní pochopení směrnice EU, že se specifika národních jazyků mají zachovávat. Česká byrokracie však pochopila tuto zásadu ve smyslu zachovávání těchto specifík v překladu *každého* výrazu cizího původu. Tak se důsledně překládají např. obraty *maximálně do výše 50 eur* jako *nejvýše do výše*, *komplementarita* jako *vzájemná doplňkovost* apod.

Z pozitivních komunikačních norem angloamerické provenience se bohužel v slovanském světě málo uplatňuje tamní koncepce odborného stylu. Jen pomalu se v našich odborných časopisech a sbornících i technického a přírodovědného zaměření začíná uplatňovat jasná strukturace textu s anotací vepředu a dobře přeloženým obsažným cizojazyčným resumé. Srov. Daneš a Čmejrková (1999), Šesták (2000).

5. Subjektivní přístupy k cizomluvům se reflektují, jak řečeno, xenofilně a xenofobně. Kladné postoje k přijímání cizích prvků do slovanských jazyků a jejich kladné hodnocení lze vidět podle našeho názoru nejméně ve třech oblastech.

5.1. Profesní xenofilie referenční se uplatňuje ve vědě, administrativě a v řízení společnosti vůbec. Je užitečná internacionalizací terminologie a usnadňuje v řadě případů ústní odbornou polykomunikaci simultánně v rodných jazycích každého Slovana. V některých případech je však nutný překlad - srov. pol. *silnik* (vedle *motor*), a bulh. a rus. *dvigatel* (vedle *motor*) aj. Na druhé straně může takový typ textu v psané podobě působit nezvykle, až směšně, srov. makaronské nápisy na letenkách: *Rekonfirmujte svou objednávku, tj. potvrďte*.

5.2. Profesní xenofilie expresivní je typická pro profesní mluvu reklamních a počítačových odborníků, uživatelů počítačů a všechna nová elektronická média, ale i pro marketingový slang, odborníky na populární hudební scénu aj. Srov. ukázky z českého „výkladového slovníku e-reklamštiny“ na internetu.

ájíčko	[piš IE čili Internet Explorer] je nejrozšířenější brauzr.
ajsíkjů	[piš ICQ] je na posílání mesyčí lepší než mejl.
brauzr	[piš browser] je prohlížeč, prostřednictvím jehož jste na webu napadáni reklamou.
dýenes	[piš DNS] je servr, jehož chybou se dostanete na úplně jinou sajtu, než jste původně zamýšleli.
edsakses	[piš ad-success] vulgo úspěšnost reklamy se dá změřit jen hardly. Websakses [piš web-ad-success] se dá změřit pomocí poměru klikrsů k vījů.
hotlajn	[piš hotline] znamená, že máte-li nějaký problém, požadavek nebo dotaz, pak mejlujte, kolujte nebo křičte na sajtu uvedenou na tomto místě.

kouzmykarzr	[piš cosmic-cursor] je reklama, která neustále poletuje sajtou za šipkou kurzoru.
mejlbox	[piš mail-box] je ekaunt na mejlservru.
pasvord	[piš password] je změť písmen a čísel, kterou zapomenete právě ve chvíli, kdy vyplňujete login pro přístup k vašemu ekauntu.
ryčmýdyja	[piš rich-media] je každá reklama na sajtě, která nesestává pouze z linku (odkazu) a imiče (obrázku); obvykle top představuje spot ve fleši.
sapastyšl	[piš superstitial] je reklama ve velkém popapu.

5.3. Zábavná expresivní xenofilie se vyskytuje v oblasti publicistiky věnované mládeži, v zábavním průmyslu, v rádiích a TV pořadech pro mladé a je mluvená i psaná. Zybatow (1995) tu mluví o karnevalizaci ruštiny, sám dávám přednost termínu *ornamentalizace publicistického jazyka*, srov. recenzi Zybatowa, Uličný (1997).

5.4 Ke xenofobním tendencím srov. již odst. 4.2. Důležitý je tu postoj uživatele: filologicky aktivní mluvčí mohou protestovat proti nepečlivosti a nedbalosti textů v e-mailové a sms korespondenci i proti rostoucí vulgaritě volně přístupných diskusí na chatu, která je umožněna anonymitou účastníků. Také smajlíky (angl. *emoticon*) představující ideografizaci grafických systémů současných slovanských jazyků, nahrazují často mluvenost, neverbální složku komunikace a obecně osobní kontakt.

5.5. Globalizace má však i praktické důsledky pro staré způsoby mezislovanské ústní komunikace; použil bych tu výraz *deslavizace*. Ve starších generacích slovanských vzdělanců bývala obvyklá jakási slovanská semikomunikace, byť někdy poněkud makarónská. Výjimku tu tvořili většinou Rusové, na druhé straně Slovinci se vždy sami snažili přizpůsobit adresátovi. Dnes se mladí vzdělání Slované mezi sebou ústně i písemně většinou dorozumívají anglicky. Nechce se jim namáhat s dešifrací slovanských *faux amis*, angličtinu většinou dobře ovládají, diskurs v ní je tak pohodlnější. Jde o krajní příklad neochoty prožívání vlastního jazyka, byť i bylo v konfrontaci s jazyky příbuznými velmi zajímavé. Tento přístup se pravděpodobně bude šířit i v rámci příbuzných jazyků jiných než slovanských.

Globalizační tendence v Slávii nejdou zatím do extrémů, v českém prostředí se však odklon od slovanské orientace projevuje zřejmě nejvýrazněji. V Praze je orientace na Západ už tak výrazná, že pražské děti nerozumějí slovenštině (Morava, východní část území ČR, tento problém nezná) a pražští studenti bohemistiky nejen slovanské jazyky, ale ani svou vlast a její dialekty neznají, nikdy je neslyšeli a v lingvistickém solipsismu se domnívají, že v celé ČR se mluví stejně jako v Praze. 15-20% maturantů se domnívá, že rumunština a litevština jsou slovanské jazyky a lužickosrbsky se mluví v Jugoslávii.

6. Vedle zmíněné deslavizace slovanského diskursu můžeme také mluvit o *de-standardizaci* (mluvených variet) slovanských jazyků. Jde o druhotné důsledky projevů pronikání západní masové kultury, celkové mírové pohodlnosti a tzv. přirozenosti, liberalismu místo tolerance, postmoderní tendence k chaotičnosti, jakož i odmítání autorit včetně autority spisovného, resp. národního jazyka. Oficiální kultura je vytlačována a paralelizována subkulturami neoficiálními, privátní televize a rádia šíří „odlehčený“ jazyk plný slangu, příp. substandardní morfologie a zjednodušené syntaxe (srov. Jiráček 2006). Spisovné jazyky slovanské jsou nuceny více než jindy se tomuto trendu přizpůsobovat. Vedoucí zásadou pro kodifikaci spisovné normy má být její přirozený vývoj. Problém však je v rychlosti vývoje a v jeho zdrojích. Móda, mimetické puzení, neofilie a zmíněný neoliberalismus, nespoutaná kreativita - to jsou hlavní zdroje dnešního jazykového vývoje všech evropských jazyků. K tomu přistupuje nejasnost pojmu *standardní jazyk*, který má tendenci termín *spisovný jazyk* nahradit. Srov. pojetí D. Brozoviče (1970), resp. současnou praxi německou s nahrazováním termínu *Hochsprache* výrazem *Standardsprache*, proti koncepci např. slovenské (Horecký 1979, Ondrejovič 2005 aj.), kde termín *štandard* označuje nespisovnou mluvenost; srov. také současnou českou polemiku v časopise Slovo a slovesnost 2005-06.

7. A tak bychom se s L. Zybatowem (1995) mohli ptát každý svého slovanského jazyka: Kamo grjadeši? Proti typicky ruské odpovědi citátem z Gogola – Ne daět otveta. Čudnym zvonom zalivaetsja kolokolčik... - můžeme postavit jinou prognózu, jakkoliv prognózování v jazykovědě se nevyplácí. Kterýkoliv slovanský jazyk vypadal před třemi nebo čtyřmi sty lety, ba i před pouhým stoletím, podstatně jinak než dnes; a texty v našich jazycích se dnes proměňují už po etapách desetiletých. Je to dáno tím, že komunikační normy se mění účinněji a rychleji než normy jazykové. Otázka tedy zní: změní se v dohledné době jazykové systémy slovanských jazyků do té míry, že z nich vzniknou kreolské jazyky typu Slavenglish? Varianty Czenglish, Rusangl už ostatně existují. Nebo snad máme dokonce očekávat vznik slavných pásmových jazyků J. V. Džugašviliho? Prognostikové různých úrovní a odpovědností dnes mluví o nedaleké smrti mnoha jazyků. Optimisticky se domnívám, že k smrti slovanských jazyků nedojde, a to přes úbytek jeho nositelů (srov. nedávné bratrovražedné boje na jihu Slávie a přes nízký průměrný věk života na jejím východě, způsobený alkoholismem a nemocemi).

8. Závěr

Slovanské jazyky nejsou ve smrtelném ohrožení globalizací světa. Jde prostě jen o novou kvalitu vývoje, o novou vývojovou etapu. Zárukou zachování slovanských jazyků je život v míru Evropy a světa jakkoli globalizovaného a svobodomyslnost a svobodomylnost jejich nositelů.

Jazykovědná slavistika by však neměla být pasivní a měla by se v intencích lingvistických tradic jednotlivých slovanských zemí snažit o „globalistickou“ poraden-

skou službu. Uživatelé jazyka mají o svůj jazyk zájem, o čemž svědčí vysoká frekvence laických dotazů. Při našich radách a odpovědích na dotazy bychom však měli zachovávat hledisko funkčního a hodnotového přístupu k jazykovým prostředkům a nenechat se svést periferními jevy některých silně xenofilních oblastí komunikace, jako je reklama nebo média. Jde o záležitosti efemérní a odsouzené k dalším a rychle se střídajícím změnám. Z těchto komunikačních dominant, domnívám se, nelze na hlavní tendence vývoje slovanských jazyků usuzovat.

Literatura:

- [1] Bosák, J. (ed.) (1999). *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: Za a proti*. Bratislava : Veda.
- [2] Brozović, D. (1970). *Standardni jezik*. Zagreb : Matica hrvatska.
- [3] Buzássyová, K. (1991). *Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek*. Jazykovedný časopis, 42, s. 89-104.
- [4] Čmejrková, S. – Daneš, F. – Světlá, J. (1999). *Jak napsat odborný text*. Praha : Leda.
- [5] Daneš, F. (1968). *Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků. (Příspěvek sociolingvistický.)* Československé přednášky pro 6.MSS v Praze. Praha : Academia, s. 119-128.
- [6] Daneš, F. (1979). *Postoje a hodnoticí kritéria při kodifikaci*. Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha : Academia, s. 79-91.
- [7] Horálek, K. (1948). *La fonction de la „structure des fonctions“ de la langue*. Recueil linguistique de Bratislava. Bratislava, s. 39-43.
- [8] Horecký, J. (1979). *Východiska k teorii spisovného jazyka*. Z teorie spisovného jazyka. Bratislava, Veda, s. 13-22.
- [9] Jiráček, J. (2006). *Diskuse o užívání spisovné češtiny z hlediska medializace veřejné a soukromé komunikace*. Naše řeč, 89, s. 15-20.
- [10] Ondrejovič, S. (2005). *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava (v tisku).
- [11] Opava, Z. (2004). *Jazykový purismus v překladech právních předpisů EU*. Eurolingua 2004. Liberec : Technická univerzita v Liberci, s. 117-123.
- [12] Šesták, Z. (2000). *Jak psát a přednášet o vědě*. Praha : Academia.
- [13] Uličný, O. (1997). (rec.) Lew N. Zybatow: *Russisch im Wandel. Die russische Sprache seit der Perestrojka*. Slovo a slovesnost, 58, s. 147-150.
- [14] Uličný, O. (1998). *K sociolingvistické problematice ve slavistice a bohemistice postkomunistické éry*. Práce z dějin slavistiky, 20. Praha : FF UK, s. 129-134.
- [15] Uličný, O. (2000). *Dynamika současné spisovné češtiny: stav, problémy, axiologické aspekty*. Wiener slawistisches Jahrbuch, 46, s. 129-136.
- [16] Uličný, O. (2003). *K defektivizačním tendencím ve slovanských jazycích*. Česká slavistika 2003, s. 155-163.
- [17] Zybatow, L. N. (1995). *Russisch im Wandel. Die russische Sprache seit der Perestrojka*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.

Slawische Sprachen und Globalisierung

Zusammenfassung

Die slawischen Sprachen, ebenso wie alle Sprachen der Welt, stehen unter dem Einfluss anderer Sprachen, hauptsächlich der dominanten und Nachbarsprachen. Die Internationalisierung des Wortschatzes ist heute eine starke Zivilisationstendenz; der Einfluss grammatischer Strukturen des Englischen wirkt langsamer und heimlicher. Die Globalisierung bedroht die slawischen Sprachen nicht, es handelt sich nicht um Tendenz zur Sprachentwicklungsbehinderung oder –verzögerung, oder sogar um Tod der slawischen Sprachen, sondern um eine qualitativ neue Entwicklungsetappe. Viele Sprachveränderungen haben oft nur einen zietweiligen Charakter und stellen eine falsche Kommunikationsdominante dar. Es herrscht in der Slavia sowohl sprachliche Xenophilie, als auch Xenofobie. Ein funktionaler Zugang der linguistischen Slawistik stellt hier eine richtige Lösung dar.

Schlüsselwörter: slawische Sprachen, Globalisierung, Internationalisierung sprachlicher Mittel, Tod der Sprachen, funktionelle Sprachwissenschaft, Kommunikationsdominante.

Author: dr. sc. Oldřich Uličný, prof. (Prag (Praha), Češka Republika)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 75. - 84.

Title: Slovanské jazyky a globalizace

Categorisation: znanstveni članak

UDC: 811.16

316.42:327

Letters and pages: 27.055 (:1800) = 15,03 (:16) = 0,939

KNJIŽEVNE TEME

Mirna Brkić

PTICE NEBESKE - PIKARSKI ROMAN IVE BREŠANA

Termin pikarski roman koristi se da se opiše epizodična, otvorena naracija u kojoj protagonist iz nižeg sloja društva opstaje zahvaljujući svojoj lukavosti i prilagodljivosti za vrijeme dugog putovanja kroz vrijeme, prostor i korumpirani socijalni milje. Od pojave prvog pikarskog romana (u španjolskoj književnosti 16. st.) do danas došlo je do transformacije žanra i lika pikara, ali pikaro je preživio, a pikarski roman je postao općeprihvaćen žanr za prikazivanje i komentiranje svih bolesti društva. Žanr pikarskog romana doživio je svoje nasljedovatelje, ali i svoje transformacije, i u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Namjera je ovog rada pokazati prisutnost žanra pikarskog romana u suvremenoj hrvatskoj književnosti na primjeru Brešanova pikarskog romana *Ptice nebeske* (1990.). Komparativnom metodom namjerava se provesti analiza Brešanova romana kako bi se pokazali karakteristični elementi žanra, odnosno povezanost sa starijom španjolskom pikarskom tradicijom 16. st., novijom francuskom pikarskom tradicijom 18. stoljeća i pikarskim romanima 20. st. te nam je namjera ukazati na Brešanove transformacije ovog vitalnog žanra i lika pikara, neuništivog autsajdera. Ovaj roman vrijedan je doprinos proučavanju žanra pikarskog romana jer Brešan svojim romanom i likovima pikara Motke i Gica pokazuje još jednu od mogućih transformacija ovog vitalnog žanra i prilagodljivog lika pikara.

Ključne riječi: pikaro, pikarski roman, Ivo Brešan.

Prvi pikarski roman je *Lazarillo de Tormes*. Objavljen je u Španjolskoj 1554. godine. Termin pikarski roman se koristi da se opiše epizodična, otvorena naracija u kojoj protagonist iz nižeg sloja društva opstaje zahvaljujući svojoj lukavosti i prilagodljivosti za vrijeme dugog putovanja kroz vrijeme, prostor i korumpirani socijalni milje. [2:4] Pikaro je varalica i lopuža, ali označava i osobu koja je inteligentna, duhovita i snalažljiva. U stvari je, uglavnom, simpatičan jer predstavlja sposobnog i snalažljivog pučanina koji je bez ikakvih prava i povlastica u društvu, pa se probija kroz klasno društvo kako najbolje zna, boreći se najčešće za голу egzistenciju. No, svaki pikarski roman je miješana forma, ne postoji nešto što bismo mogli nazvati čistim pikarskim romanom ili idealnim pikarskim junakom. Ovaj oblik proze nije posebno vezan niti za jedno određeno područje ili zemljopisnu lokaciju, a isto tako se može pojaviti u bilo kojem vremenu. Od *Lazarilla*, od ustanovljavanja žanra, naravno, došlo je do stanovitih transformacija žanra i lika pikara, no, pikaro nikada nije izgubio svoju sposobnost preživljavanja, a pikarski roman je postao općeprihvaćen žanr za prikazivanje i komentiranje svih bolesti društva.

Žanr pikarskog roman i lik pikara doživio je svoje nasljedovatelje, ali i svoje transformacije, i u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Tako Ivo Brešan 1990. godine objavljuje roman *Ptice nebeske*. Na četiri stotine stranica raspoređeno je šest poglavlja (*Udavača*, *Čarobna sprava*, *Sveti Franjo Asiški*, *Pukovnik Crnih košulja*, *Pomahnitali grad*, *Prst sudbine*).

Podnaslov “pikarski roman”, koji je Brešan nadjenuo svojem romanu prvcu, precizan je i eksplicitan. Komparativno čitanje Brešanova romana i reprezentativnih pikarskih romana svjetske književnosti pokazuje da *Ptice nebeske* nisu daleki niti ironizirani izdanak pikarske tradicije nego pokušaj “pravog” pikarskog romana u hrvatskoj književnosti, [4] a u likovima Brešanovih pikara Motke i Gica nalazimo odjeke poznatih pikara svjetske književnosti, od Lazarilla, Quevedova Buscona, Lesageova Gila Blasa do Felixa Krulla Thomasa Manna.

Roman je napisan u trećem licu. Sveznajući pripovjedač pripovijeda uzbudljive doživljaje iz života dvaju pikara – Motke i Gica koji su uvijek aktivni sudionici svih zbivanja u romanu, nikad pasivni promatrači. Kao što je tipično za žanr pikarskog romana, kako bi se istaknuo pseudoautobiografski karakter pripovijedanja, u naslovu romana stoji ime ili nadimak pikara, a Brešanovi pikari sebe nazivaju pticama nebeskim. Motiv ptica nebeskih poznat je iz Biblije, one niti siju niti žanju, a hrani ih njihov Otac nebeski. A glavni junaci ovog pikarskog romana u životu su vođeni filozofijom: ne raditi ništa konkretno, ne pripadati nigdje, a pouzdati se u Oca nebeskog da će im ipak uvijek pomoći preživjeti.

Kompozicija romana je linearna, što je tipično obilježje pikarskih romana od početka žanra. Nižu se zanimljive epizode koje samo labavo povezuju glavni likovi.

Udavača

U prvom poglavlju (*Udavača*) upoznajemo vremensko-prostorni kontekst - dalmatinsku Zagoru godine 1938. Prostor dalmatinske Zagore opisan je kao: “*Beskrajna kamena pustinja, u kojoj se kamenje rascvjetalo kao karfiol, jedino raslinje je drač, čičak, smrika i nisko žbunje (...) A kad užeže sunce, onda ti je to isto kao da prolaziš Saharom ili pustinjom Gobi. I gore od toga.*” [3:7]

Već ovaj opis odaje neprijateljski krajolik u koji je pikaro ubačen i u kojem se mora snaći i preživjeti. Na pustoj cesti u Dalmatinskoj zagori ubrzo upoznajemo dominantnu polovicu pikarskog para - Motku. Ne saznajemo odakle dolazi ni kamo ide jer pikarov život je beskrajno lutanje bez kraja i konca, važan je samo trenutak sadašnjosti, budućnosti za pikara nema. Tako Motka sam za sebe kaže: “*Ja sam ti zapravo nitko i ništa. Dolazim niotkuda i idem nikuda. Zaustavljam se samo tamo gdje za to nađem nekog razloga.*” [3:10]

Motka posjeduje, kao i ostali pikari, nevjerojatnu sposobnost transformacije. Pravi je umjetnik transformacije i u toj je osobini vrlo sličan Mannovu Felixu Krullu. Lukács je nazvao Krullovo varanje specifičnim i nerazmrsivim “spletom života i uloge, života kao uloge, uloge kao života, u život prenesena *commedia dell’arte*...” [12:158]

Uskoro se zbiva prva pikarova transformacija. Iz kufera vadi, mogli bismo reći, kazališne rekvizite. Poput glumca koji se priprema za predstavu, Motka se iz odrpanca transformira u uglednog gospodina: “*Najprije iz kofera izvadi kompletan pribor za brijanje (...) Kad je s tim bio gotov, opere u potoku kosu, začeslja se i namaže briljantinom, tako da mu je čitava glava sinula u punom džentlemenskom sjaju. Uskoro se ta preobrazba protegne i na ostali dio figure. Iz kofera izvuče vrlo elegantno građansko odijelo s prslukom, kravatom, šeširom i novim lakiranim cipelama. Kad se presvuče u to, nitko ne bi mogao ustvrditi da pred sobom nema otmjenog mladog gospodina, zapravo kicoša odjevenog po posljednjoj modi, koji se upravo spremio za primanje u visoko društvo. Na kraju, kao da stavlja točku na “i”, iz kofera izvadi zlatni sat s lančićem, stavi ga u džep od prsluka i objesi lančić tako da se vidi (...) zatim se, s držanjem princa koji je upravi izašao iz bajke, uputi put Drniša.*” [3:12]

Prva pozornica na kojoj će Motka odigrati svoju ulogu je Drniš. Zapravo, on pred okupljenim Drnišanima - gledateljima predstave, izvodi cijelu predstavu - *one man show*, u kojem je on i redatelj i scenarist i kostimograf i glavni glumac.

Brešanove aluzije na predstavu u romanu su očite (još jedan postupak tipičan za pikarske romane – osvješćivanje činjenice da je pikaro tek glumac na pozornici života). Tako Motka eksplicitno naziva sebe i Gica glumcima kojima je cijeli svijet pozornica:

“ - *Dragi moj Gic, naš je posao u tome da igramo različite uloge i da od toga živimo. To se ništa ne razlikuje od glumaca u teatru, osim po tome što mi igramo bez scenografije, u stvarnim prostorima, i što moramo biti znatno uvjerljiviji.*” [3:147]

Drugi dio Brešanova pikarskog para je Gic. Brešanova žanrovska preoblika je izvornu osamljenost pikarskog marginalca u svijetu zamijenila parom pikarskih junaka. Pikarski dvojac je rijetkost u ovom žanru, no koristio ga je još Cervantes u svojoj pikarskoj pripovijesti *Riconette i Cortadillo* (1613.).

Brešan svoje junake, referirajući na Cervantesa, naziva Don Quijote i Sancho Pansa. Oni su dva pola ljudskog shvaćanja stvari, sklonost fikcionalnom i sklonost realnom u životu, potrebni su jedan drugome i do kraja romana ne će se razdvajati.

Pikari nemaju socijalnu poziciju u društvu, oni su autsajderi i u skladu s tim nemaju ni ime i prezime u ovom romanu, ono što nas ostale, uz ostalo, određuje i smješta u sustav. Motka i Gic, to su tek nadimci prema dominantnim fizičkim karakteristikama. I na ovoj razini može se tražiti veza sa starijom španjolskom pikarskom tradicijom, tj. *Lazarillom*. Za Španjolce 16. st. i samo ime Lazaro konotira patnju i smrt. Deminutiv imena Lazarillo je fonetski povezan s jednom od ključnih riječi teksta, a to je *laceria* (španj. “jad, bijeda”).

Podrijetlo Motke i Gica tipično je podrijetlo likova pikara. Budući da stabilan svijet za pikara ne postoji, on nikada ne potječe iz stabilne obitelji. Pikaro je u starijoj španjolskoj pikarskoj tradiciji, počevši od Lazarilla, uglavnom siroče. U taj obrazac se uklapa Gic koji je siroče. U novijoj pikarskoj tradiciji, npr. Gil Blas ili Felix Krull znaju tko su im roditelji, ali svojevolumeno napuštaju okrilje obitelji i odabiru život izvan sustava. Kako napuštaju bazičnu instituciju društva, tako napuštaju i ostale institucije - školu, vojsku, stalan posao i sl., svjesno birajući poziciju autsajdera. Tako i Motka potječe iz dobrostojeće građanske obitelji, ali svojevolumeno postaje, kako sam sebe naziva, "vitez dugih prstiju" (još jedan pojam preuzet iz starije pikarske tradicije - naziv je to za lopove i prevarante).

Prvi Brešanov pikarski roman *Ptice nebeske* napisan je u maniri starije, španjolske pikarske tradicije, kao što navodi Velimir Visković, [15] što se tiče načina gradbe romana, odnosno nije toliko opterećen filozofskim promišljanjima pikara o sebi i svijetu u kojem se mora snaći i preživjeti što će biti odlika pikarskih romana od 18. st. nadalje. Ali što se tiče oblikovanja lika pikara Motke, on je sličniji pikarima novijih pikarskih romana, naročito Lesageovu Gilu Blasu i Mannovu Felixu Krullu, dokazujući iznova da je svaki pikarski roman miješana forma, ne postoji nešto što bismo mogli nazvati idealnim pikarskim junakom ili idealnim pikarskim romanom.

Gic je, kao pikaro, više odsvjetak starije španjolske pikarske tradicije. Tipu Lazarilla je glavni zahtjev u životu da si osigura golu egzistenciju, hranu, piće, toplu postelju, da preživi. Čvrsto je vezan uz realnost i ne odlikuje se bogatom maštom i velikom moći transformacije, ne mari za ljepotu prevare. Zato mu je u ovom dvojcu namijenjena uloga pomoćnika, onoga koji izvršava zadatke, kako Motka kaže: "*U svakom poslu ima netko tko misli i netko tko tegli.*" [3:232]

Na prvi pogled se uočava da je Motka tip pikara koji ima u sebi nešto profinjeno. Njega, za razliku od Gica, samo ispunjavanje osnovnih životnih potreba ne može zadovoljiti, on traži više. Njegovo kriminalno ponašanje je manje motivirano pohlepom ili pukim preživljavanjem, a više njegovom strasti da dobro obavi zadaću, dobro odigra ulogu koju si je zadao (poput Mannova Felixa Krulla). On doista uživa u ljepoti prevare koju izvodi: "*Primijetio si, možda, da je za mene vrlo važna ljepota akcije. Često važnija i od same dobiti. Evo, na primjer, ovdje u Drnišu nismo zaradili bogzna što. Mnogo manje nego što smo planirali. Ali zato užitak u onome proživljenom ničim se ne može platiti.*" [3:71]

Moramo upozoriti na još jednu Motkinu osobinu - unatoč svim prevarama, spletkama i lažima, Motka je u srži dobar. Nikad nije namjerno povrijedio nekoga, niti je ikada krao od siromašnih: "*Koliko god je volio posegnuti za tuđim bogatstvom, nije volio ljude unesrećivati...*" [3:60]

Po toj osobini nalik je Gilu Blasu koji radi ono što mora da bi preživio, ali u srži ipak uvijek ostaje plemenit. Osim toga, prevariti siromašnog nema više onu draž i

ljepotu igre, a Motka želi teškog protivnika. Što su izgledi za pobjedu teži, u igri više uživa. No, Gic naprotiv nema takve dvojbe, on je za to da se uzme novac svakome i tu se njih dvojica bitno razlikuju.

Brešan nigdje eksplicitno ne naziva Motku moralnim, no, ako se pikaro, ovdje Motka, ne pridržava pravila propisanog moralnog ponašanja, ne znači da nema urođen etički osjećaj. Često on biva moralniji i karakterniji od onih koji se predstavljaju takvima. Pikaro Motka uspostavlja vrijednost samo u odnosu na oslušivanje i praćenje vlastitih glasova svijesti i savjesti, bez obzira na svako prividno ili stvarno žrtvovanje drugih, "javnih" vrijednosti.

Motkin, nazovimo to tako, moralni kompas kojim se rukovodi ima ovakva pravila: *"Ako nas hrani otac naš nebeski, to ne znači da smijemo uzimati svugdje gdje nam se prohtije. Treba poštovati i neka njegova pravila o tome što je za uzimanje, a što nije. Uostalom, tako rade i prave ptice"*. [3:113] Ili, *"Mi samo otkidamo tamo gdje se stvorio suvišak i tako ponovno uspostavljamo poremećenu ravnotežu u prirodi."* [3:131]

No i Motka i Gic su, kao i svi pikari, izrazito tjelesni, senzualni tipovi, hedonistički orijentirani. Nikada ne će odbiti užitke koje život može pružiti - od hrane, pića, meke postelje, do užitka sa ženom. Motka, kao i svaki pikaro, uživa u životu, za njega nema ni prošlosti ni budućnosti, važan je samo sadašnji trenutak koji treba što bolje iskoristiti: *"Bilo kako bilo, treba uzimati sve blagodati koje ti se pružaju, a o posljedicama razmišljati tek kad one nastupe."* [3:45]

Upravo u trenutku kada Motka nema ni novčića, saznaje za ženidbu kćerke lokalnog bogataša za Amerikanca kojeg nikad u životu nije vidjela te mu samo preostaje da tu okolnost iskoristi na najbolji mogući način. Tipično je za pikarske romane, pa i za ovaj, da je splet slučajnosti ono što dominira zbivanjima u romanu. Obrati se ne mogu predvidjeti, slučajnosti, ponekad sretne ponekad nesretne, rukovode zbivanjima. Tako za pikara ne postoji uzročno-posljedična veza među događajima te je svijet pikara u svojoj biti kaotičan. No, velika prednost pikara u okrutnom i stalno promjenljivom svijetu je njegova nevjerojatna prilagodljivost novonastaloj situaciji. Uskraćen za sigurnost doma i obitelji, socijalni status, a često i za prijateljstvo i ljubav, pikaro Motka je razvio lukavost, promućurnost, sposobnost "čitanja" ljudi, izvrstan instinkt te sposobnost prilagodbe novonastaloj situaciji.

Uočeno je da je Lesageov *Gil Blas* vreo scena i situacija koje su koristili pisci ostalih pikarskih romana. Ovo prvo poglavlje (*Udavača*) u svojim glavnim komponentama - zapletu, karakteristikama likovima pa čak i neuspješnom završetku prevare, gotovo je identično jednom poglavlju iz *Gila Blasa*, u kojem don Rafael, jedan od Gilovih poznanika, pripovijeda kako je s još jednim Vitezom Dugih Prstiju, izveo prevaru. [7]

U prvoj prevari/predstavi u romanu Motka igra ulogu zaručnika koji dolazi iz Amerike, a odigrat će ju tako vješto da nitko ne posumnja u njegovu vjerodostojnost. Nova uloga traži i nove vještine. Pazeći na sve detalje, počinje čak i pričati iskrivljenim hrvatskim, ubacujući engleske riječi:

“Ja nisam oдавде, mister – reče Motka kao malo kolebajući se.

- Došao sam izdaleka (...) Iz Emerika (...) Zovem se John Kustić.” [3:25]

Vrlo je sličan Felixu Krullu u toj svojoj mogućnosti transformacije - u potpunosti preuzima novi lik, od odjeće, do kretnji, ponašanja i načina govora.

Uvukavši se u obitelj bogatog seljaka Marka Žilića, kao izvrstan psiholog i s izvršnim darom zapažanja, Motka će vrlo brzo prozreti narav svakog člana te obitelji te uskladiti svoje ponašanje s njihovim očekivanjima. U toj svojoj osobini veoma nalikuje Gilu Blasu koji upoznajući nove osobe uvijek koristi provjerenu pikarsku tehniku: *“Trudio sam se da upoznam teren; nastojao sam upoznati svačije sklonosti. A kako sam prema tome udesio svoje vladanje, pridobio sam za kratko vrijeme gospodara i služinčad.” [7:202]*

Dakle, Motka glumi uloge koje ukućani od njega očekuju. Za gazdu, koji razumije samo jezik novca, mladi je bogataš; za majku svoje zaručnice zaljubljeni kavalir koji izgleda kao da je sišao s jedne od sentimentalnih slika koje obožava, a djevojci se predstavlja kao vatreni ljubavnik. Motka se, kako bi pridobio obitelj, koristi još jednom provjerenom pikarskom taktikom koju je do savršenstva razvio Gil Blas, a to je laskanje jer je svaki pikaro svjestan ljudske taštine.

Prvo poglavlje završava bijegom iz Drniša, da bi se u drugom poglavlju Brešanovi junaci našli u novoj pustolovini, novim okolnostima i novoj sredini i upoznali se s novim likovima. Pokretljivost pikara kroz vrijeme, prostor i različite slojeve društva je konstanta koja se javlja u svim pikarskim romanima. Jedino što povezuje jednu epizodu s drugom jesu glavni likovi. Svaki pikaro se odlikuje velikom vertikalnom i horizontalnom pokretljivošću, pa tako i Brešanov par pikara. Oni krstare Hrvatskom (od Dalmatinske zagore, Gospića, Zagreba, Slavonije, Hercegovine, Šibenika, Biograda, ponovno do Zagreba, da bi na kraju život završili u malom prigradskom zagrebačkom naselju Zagrađe). Budući da lutaju od mjesta do mjesta i upoznaju različite socijalne miljeje i razne tipove ljudi, autor može dati iscrpan pregled običaja, morala i ideologije jednog društva. Anonimni autor *Lazarilla* je skinuo masku s španjolske realnosti 16. st., a Brešan je ponudio svoje viđenje hrvatskog mentaliteta i socijalnu sliku Hrvatske od 1938. do kraja 60-tih godina 20. st. Vrijeme je to prijeratne, ratne i poratne Hrvatske. Brešanovi pikari upoznaju sjaj i bijedu Hrvatske, razne tipove ljudi - od poštenih seljaka, senzualnih krčmarica, ratnih profitera, djevojaka zanesenih idejom socijalizma, izdajice vlastitog naroda, hajduke, korumpirane predstavnike vlasti i policije, provincijske ljepotice željne slave, promućurne svećenike itd. A u posljednjim poglavljima Brešan je eksplicitno iznio svoje kritičke stavove o mehanizmu vlasti te odnosu ideologije i umjetnosti, a naznačio je i probleme povijesti i povijesne istine.

Čarobna sprava

Brešanov, sad već uhodani dvojac u drugom poglavlju (*Čarobna sprava*) zatičemo u Gospiću. Kao nova žrtva izabran je mladi, neiskusni mladić koji odlazi u Zagreb na studij. Čuvši da nosi sa sobom nešto vrijedno, Motka odmah smišlja prevaru. I scenarij ove prevare je vrlo nalik jednoj epizodi iz *Gila Blasa*. [1] U navedenom poglavlju *Gila Blasa*, nakon što je dobio veliko blago, opljačkaju prevarant i lijepa prevarantica, zapravo prostitutka. Kad se ujutro probudio u "njihovu" dvorcu, blaga ni prevaranata više nije bilo. Gotovo identičnu prevaru izvode Motka i Gic uz pomoć prijateljice, lijepe zagrebačke prostitutke, s naivnim mladićem. Ujutro nema ni nje ni vrijednog paketa, zapravo teodolita koji služi geometrima za trasiranje puteva.

Iako se čini da im takva sprava nikako ne može koristiti, Motka i nju prihvaća kao dar Oca nebeskog: "*Koliko sam ti puta rekao da smo mi ptice nebeske, koje niti siju niti žanju, a hrani ih njihov otac nebeski. Ovo nam je sam otac nebeski turnuo u ruke. Prema tome, trebamo se ovim hraniti bez sjetve i žetve, kao što nam on, očito, zapovijeda.*" [3:90]

S čarobnom spravom Brešanovi junaci dolaze u Slavoniju. Nova kazališna scena je neko malo selo u Slavoniji, a u novoj predstavi u Motkinoj režiji on je, naravno, glavni glumac, sada u ulozi inženjera Karla Blefingera, a Gic glumi njegova pomoćnika Varajića (ponovno se javlja jednostavna karakterizacija imenima). Motka bira najbogatije seljake u selu te se pretvaraju da će preko njihovih imanja proći željeznička pruga, na što su ovi nudili mito inženjerima da preprave karte. Kao kritika vlasti upada u oči činjenica da se seljaci nikada nisu dvojili bi li predstavnicima vlasti ponudili mito. Bilo je to nepisano pravilo, samo se trebalo dogovoriti za pravi iznos. Motka se iznova pokazuje kao izvrstan poznavatelj ljudske naravi. Svakog čovjeka ponaosob prouči te nalazi odgovarajuću taktiku za izvlačenje novca.

I ovo poglavlje završava tako da su Brešanovi pikari razotkriveni i jedva izvlače živu glavu. Likovi koji su se pojavili u ovom poglavlju više se ne će pojavljivati u romanu. Iako je Motki bilo lijepo sa zgodnom krčmaricom koju je upoznao u Slavoniji, za pikara nema velikih i bolnih rastanaka: "*Draga, vjerujem da ćemo se još koji put sresti, dotle (...) nemam što drugo da ti kažem nego hvala ti na svemu!*" [3:137]

Život ide dalje i pikaro nema vremena za plakanje. Ako se ponovno sretnu, dobro, ako ne, imali su taj trenutak, jer ljudi i krajevi su pikaru tek usputne stanice.

Sveti Franjo Asiški

Treće poglavlje romana ima naslov *Sveti Franjo Asiški*. Pikari se ponovno premještaju u vremenu i prostoru. Prošle su dvije godine, godina je 1940., a radnja je smještena u selo Lećenik, na granici Dalmacije i Bosne i Hercegovine.

Pikarski romani još od svojih početaka, tj., *Lazarilla*, izvirgavaju kritici svaku vlast - kako svjetovnu, tako i onu crkvenu. U *Lazarillu* se očituje snažan antiklerikalni stav (što se objašnjava i time da ga je napisao *converso*, Židov obraćen na katoličku vjeru), a i u, npr. *Gilu Blasu*, jasno se uočava antiklerikalna nota - svećenici su predstavljeni kao materijalisti, hedonistički orijentirani, a osuđuje se inkvizicija i vjerski fanatizam. Tako se u ovom poglavlju romana i Brešan dotaknuo teme Crkve, crkvene vlasti, vjere u Hrvata, ukazanja, vjerskih čuda i trenutka kad čitava stvar počinje gubiti vezu s vjerom i poprimati profane oblike, a, kako ne idealizira nikoga, i svećenici su prikazani ne samo kao ljudi od vjere, nego kao i iznimno promućurni poslovni ljudi.

Već na samom početku poglavlja osjeća se autorov kritički stav: "*Neka područja u nas su, čini se, u posebnoj milosti božjoj, jer se u njima više nego igdje događaju najrazličitija čuda. Najčešće se, recimo, ukazuje majka Božja. Čuva čovjek ovce, a ovce iz nepoznatog razloga odlutaju do neke pećine, a kad on dođe tamo, ugleda neku gospođu u plavoj haljini koja stoji u pećini, ili, bolje reći, ne stoji nego lebdi pola metra iznad tla i zapodjene s njim razgovor na latinskom jeziku. I odmah se nađu stručnjaci koji utvrde da je čovjek Gospine riječi prenio takvom pravilnom latinštinom da ni sam Ciceron ne bi tako umio, a u svom vlastitom, materinskom jeziku je totalno nepismen. I eto ti čuda! Nakon toga kraj pećine nikne crkva i počnu dolaziti hodočasnici iz svih krajeva, osobito bogalji i nasmrt bolesni, koji se nadaju izlječenju, pa čitava stvar počne poprimati profane oblike; nastane prodaja Gospinih krunica, svetih slika i drugih drangulija, a o krčmama i restoranima da i ne govorimo. A kako se tu i tamo dogodi da se netko i izliječi, odmah se angažira i medicinska znanost, koja čitavom tom ritualu i te kako dobro zna poslužiti svojim neznanjem, jer se svi slučajevi koje ona ne može objasniti, a tih je priličan broj, proglašavaju Gospinim djelom.*" [3:141]

Upravo takvo jedno mjesto Motka bira kao prizorište za svoju novu predstavu. Namjera mu je prodati što više nepostojećih propovijedi svetog Franje lakovjernom narodu. Stoga navlači masku franjevca i poprima na sebe obilježja reda - poniznost i skrušenost. Ništa Motku ni ovaj put ne može iznenaditi - "*(...) jer bi on svaku svoju akciju uvijek prethodno studiozno pripremio, a to je značilo da bi, prije negoli bi se u nju upustio, подробно proučio sav materijal koji je bio s njom u vezi.*" [3:149]

Brešanovi pikari uskoro dolaze u Hercegovinu, u franjevački samostan Ravno. Kao i obično u pikarskim romanima slučaj, ponekad sretan, ponekad nesretan, rukovodi životom Brešanovih junaka. U samostanu se, baš u isto vrijeme kad i oni, našao okrutni hajduk Barač, koji se također predstavio kao svećenik planirajući ukrasti dragocjeni relikvijar. Zahvaljujući liku Barača, Brešan je rasvijetlio još jedan aspekt stanja u onodobnoj Hrvatskoj, tj. Hercegovini, kako navodi: "*U to vrijeme, na teritoriju Hercegovine, sjeverne Dalmacije i Like, haralo je nekoliko razbojničkih družina, koje su presretale putnike, upadale u bogatije kuće, pa i u neke državne ustanove ostavljajući za sobom krv i smrt...*" [3:163]

U Brešana nema pretjerane idealizacije nikoga, pa je stoga i gvardijan samostana prikazan kao čovjek i s dobrim i s lošim osobinama, koji između dvaju zala bira manje: *“Mučila ga je misao da li je postupio dobro i u duhu Božjih zakona što je tu dvojicu lupeža pustio da odu s tolikim novcem, a još više što je dio tog novca, zarađenog na nepošten način, uzeo od njih. Ali, što je mogao drugo? Da ih je pustio da odu sa cijelom svotom, sad bi se osjećao kao neka vrsta njihova ortaka. A da ih je prijavio žandarima, ovi bi ih zatvorili, uzeli im sve, a novac ne bi nikada došao do svojih vlasnika. A bilo bi to i krajnje nezahvalno od njega, jer su mu ipak, bez obzira na razloge zbog kojih su to učinili, pomogli da spasi relikvijar od Barača. Ovako ih je barem natjerao da djelomice iskupe svoj grijeh time što će novcem koji su dali pomoći samostanu. Na kraju krajeva, nisu ni tako loši ljudi. Riješivši na taj način svoje moralne dileme, gvardijan se zadovoljno okrene...”* [3:201]

Čini se da je Brešan i po tome sličan Lesageu i njegovim stavovima o čovjeku i moralu. Zanimajući se živo za čovjeka, Lesage se zanima i za materijalne uvjete njegova života. Ne gubi se u psihologizmu, njegova su zapažanja uvijek konkretna. Nije veliki moralist jer budući da ne voli apstrakciju, ne voli ni apstraktni moral. U njegovim djelima ima moralne pouke, ali ta poruka nije nametljiva što se objašnjava činjenicom koju potvrđuje svakodnevno iskustvo da ljudi nisu ni dobri ni zli, nego jedno i drugo. [3:374]

Zahvaljujući Motkinoj snalažljivosti i inteligenciji te pomoći gvardijana, Motka i Gic izvlače živu glavu, ali i dio novca te nastavljaju put u nepoznato. Čak i hajduk Barač odustaje od osвете jer *“šteta bi bila tako pametnih glava.”* [3:200]

Pukovnik Crnih košulja

Četvrto poglavlje ima naslov *Pukovnik Crnih košulja*. Likovi pikara poslužili su Brešanu da rasvijetli i jedan dio burne povijesti Hrvatske koja nikad nije bila milostiva prema malom hrvatskom čovjeku. Godina je 1941. Vrijeme je to raspada kraljevine Jugoslavije, a jedan dio Dalmacije pripojen je Italiji. Odmah nakon aneksije talijanske vlasti su donijele odluku da se sve dragocjenosti iz tog područja prenesu u Italiju. Ratno je to vrijeme u kojem na površinu isplivavaju najgore ljudske strasti. Brešanovi junaci su ponovno na rubu gladi. Nailaze na konvoj mrtvih Talijana koji su bili na putu za Šibenik gdje su trebali preuzeti zaplijenjeno hrvatsko zlato te ga transportirati u Italiju. Čak i u tome Motka vidi priliku koju im šalje Otac njihov nebeski kako bi im pomogao. Spremno oblači, bez imalo suzdržavanja, odoru talijanskog pukovnika Crnih košulja, a Gic postaje njegov posilni. Motka je odavno svjestan da će morati varati Talijane jer su Hrvati na rubu gladi, zato je unaprijed savršeno naučio talijanski! Ponovno će se pikari naći u gotovo bezizlaznoj situaciji, u vatri između Talijana i partizana.

No, u ovom poglavlju se događa preokret u romanu. Brešan romanom propituje i može li pikaro opstati u ovom našem vremenu te daje odgovor da je njegova pozicija uzdrmana. Nadmudren od lukavih partizana inteligentni Motka spoznaje da je na pomolu neko novo doba, u kojem on ne može više igrati ulogu koju je igrao do tada. Sve to *“Motku do kraja prenerazi, ne toliko zato što je znao da na zlato ne može više računati, koliko zato što je shvatio da je na pomolu neko novo doba, u kome on više ne može igrati onu ulogu koju je igrao dotad. Naime, dotad je on druge pratio i znao sve o njima, a da oni o tome nisu mali pojma, te je mogao manipulirati njima kako je htio, a sad mu se odjednom počelo događati obratno, da njemu netko prati svaki njegov korak a da on to i ne sluti.”* [3:264]

Od ovog trenutka pa do kraja romana Motka je bolno sve svjesniji da su nastupila neka nova vremena, u kojima se više ne može razlikovati prevarant od poštena čovjeka, a u takvom svijetu ni pikaro ne može opstati što će na koncu rezultirati njihovim tragičnim krajem.

Pomahnitali grad

Peto poglavlje romana ima naslov *Pomahnitali grad*. Slika poludjelih stanovnika jednog dalmatinskog gradića možda simbolizira to novo vrijeme koje je nastupilo, vrijeme kaosa i apsurdna u kojem se više ne može razlikovati prevarant od poštena čovjeka, odnosno vrijeme u kojem su svi postali prevaranti. Brešan preskače nekih dvadesetak godina iz života naših pikara ne nudeći nikakve odgovore što se za to vrijeme s njima događalo što nije neuobičajen postupak u pikarskim romanima koji se sastoje od labavo povezanih epizoda iz života glavnog lika ili likova.

Direktoru jedne filmske kompanije učinilo se da bi Motkin i Gicov život bio izvrstan predložak za filmski scenarij. Ni ovaj postupak nije neobičan za žanr pikarskog romana. U svim pikarskim romanima dramatski modus prezentacije dominira kroz dominaciju dijaloga, vanjskog opisivanja, promjene scene i spektakularnog tretiranja događaja. Pikari često i sami postaju glumci ili se na neke druge načine angažiraju u kazalištu, a i inače, kao što smo već uočili, pikaro stalno igra razne uloge na pozornici života. Ovo je samo još jedan stupanj koji govori o povezanost pikarskog žanra s kazalištem, odnosno u ovom primjeru s filmom. Kad su u pitanju Motka i Gic i oblikovanje njihova života za filmski scenarij, logičan je nastavak i njihova života kao pikara – niza uloga koje su igrali na pozornici života.

Služeći se Motkom i Gicom te opisujući snimanje filma na temelju njihova života, Brešan iznosi kritički stav prema stanju u socijalističkoj Jugoslaviji 60-ih godina, a aktualizirao još i probleme - odnos ideologije i umjetnosti te problem povijesne istine. Stoga mu forma pikarskog romana i lik pikara, kao onoga koji gleda “izvan” i demaskira stvarnost, služi kako bi dao svoje viđenje onodobne hrvatske stvarnosti, kao što su i mnogi drugi prije i poslije njega dali svoje viđenje iste. Time ne dovodi

u pitanje istinitost ili neistinitost drugačijih gledišta, već jednostavno upozorava na to da mogu postojati dva ili više viđenja iste stvari. Odnosno, da se ono što se “doista dogodilo”, moglo dogoditi i drukčije: sve, naime, ovisi o perspektivi iz koje se prošlost tumači, s kojim namjerama i u okviru kojeg ideološkog sustava. [14:31]

Motkin i Gicov život preoblikovan je u filmski scenarij ne onakav kakav je njihov život bio, nego tako da odgovara vladajućoj ideologiji, “*prepariran u duhu postojeće ideologije*”, kako kaže Motka. U filmu su “*Motka i Gic bili prikazani kao čisti socijalni slučajevi, koji su se, zbog bijednih uvjeta u kojim su živjele njihove obitelji pod bivšim režimom, odali lopovluku. Zatim je slijedio cio niz njihovih avantura (...) da bi sve završilo kako ih narodna vlast raskrinkava i šalje na preodgajanje, nakon čega postaju čestiti građani i svjesni članovi socijalističkog društva te kao takvi odlaze u život. Iz idejnih razloga bila je potpuno izostavljena scena s Talijanima, jer se Miletiću činilo skandaloznim i krajnje opasnim prikazati kako Talijani tjeraju jednu skojevku u krevet fašistu, samo zato da bi se domogli zlata.*” [3:308]

Život Brešanovih junaka predstavljen je iz pozicije vladajuće ideologije te se na koncu ne mogu niti prepoznati. Kad pokušava intervenirati u scenarij, Motku grubo odbija redatelj, plaćenik vladajućeg režima, riječima: “*Ništa vi nećete pokazivati. Uostalom, ja ne snimam film o onome što je stvarno bilo. To je moje viđenje stvari.*” [3:398]

Ovime je sve rečeno! Na koncu ove prevare jedini pravi gubitnici su opet Motka i Gic. Pikaro nema više što tražiti u ovome svijetu. Bez novčića u džepu, već stari i bolesni, nastavljaju besciljno lutanje ulicama Zagreba.

Prst sudbine

U posljednjem poglavlju, naslovljenom *Prst sudbine*, zatičemo Motku i Gica kao beskućnike kako spavaju na klupi u nekom zagrebačkom parku. Gotovo su neprepoznatljivi, poharala ih je neimaština i vrijeme. Svijet je okrutan i hladan, ljudi nervozni i uvijek u žurbi, nitko ne obraća pozornost na dvojicu beskućnika. To što su siromašni i gladni, ne znači da je Motka izgubio svoju snalažljivost i inteligenciju, ali nastupila su druga vremena u kojima nema mjesta za njih: “*Moja glava funkcionira bolje nego ikad, nego (...) ljudi su se promijenili. Moral je pao na vrlo niske grane (...) Pojma nemaš koliko smo izgubili time što su se ljudi pokvarili (...) što nitko nikom više ne vjeruje. Među lopovima biti lopov isto je tako teško kao i među svecima svetac.*” [3:334]

Bog svojim pticama nebeskim, kao i uvijek kad se nađu u bezizlaznoj situaciji, šalje novu, posljednju priliku. U javnom WC-u čuju razgovor između direktora nekog aluminijskog kombinata i direktora nekog kazališta. Nesmetano razgovaraju pred njima jer su dvojica ostarjelih beskućnika za njih nitko i ništa. Motka i Gic se tu pojavljuju u poziciji “trećeg” u odnosu na život i zbivanja, a ta pozicija omogu-

čava nesmetano prisluškivanje javnog i privatnog života sa svim njegovim tajnama. (Transformacija je to pozicije Luciusa magarca iz Apulejeva *Zlatnog magarca*, a lik Luciusa magarca preteča je likovima pikara.)

Brešan se nadovezuje na temu iz prethodnog poglavlja - funkcioniranje mehanizma vlasti te odnos umjetnosti i ideologije. Njegovi junaci prisustvuju prilično apсурdnoj situaciji - direktor kazališta moli za novac direktora nekog poduzeća u javnom WC-u. Brešanovi sudovi su eksplicitni: *“I kao što to kod nas redovito biva na svim društvenim nivoima, tako se čak i ovdje, u pisoaru, kultura nalazila u ulozi poniznog molioca pred privredom.”* [3:345]

Motka saznaje vrijednu informaciju o korupciji u tvrtki te tu odmah vidi priliku za sebe i Gica. No, ovaj put ne žele prevareom izvući novac, naprotiv, već su stari i bolesni te žele da ih uhite i zatvore do kraja života jer će bar u zatvoru imati hranu, krevet i zdravstvenu skrb! No, njihovo zatvaranje ne odgovara vlasti. S vrha dolazi zapovijed da potpišu priznaje, naravno lažno, da nisu sami došli do otkrića, već da su bili plaćenici u rukama neke inozemne organizacije koja želi srušiti politički sustav u Jugoslaviji.

No, Motka odbija potpisati da je bio igračka u tuđim rukama. I kad ništa ne posjeduje i kad je gladan, bar je slobodan kao ptica nebeska, a priznati da je bio sredstvo značilo bi poraz. Motka je antigradanin. Dio je sustava, ali nikad se u potpunosti ne identificira s njim, nepokoren je od njega. Nalik drugim suvremenim pikarima 20. st. i on želi biti slobodan od spona vlast, vladajućeg morala, konvencija, ideologije i politike. Osim što mu uništava zahtjev za slobodom, ta uloga eksponenta vrijeđa i njegov osjećaj za ljepotu akcije i glume kojoj se uvijek pomno i s užitkom prepuštao:

“Druže načelnice, vi ste razuman čovjek, vi znate da se i u teatru uloge glumcima dijele na temelju neakvih njihovih psihofizičkih svojstava (...) I sad, molim vas lijepo, recite po duši, zar vam ja sličim na nekoga tko bi mogao igrati eksponenta?”

- A zašto ne, molim vas? Eto, ispričali ste mi cijeli svoj život. Odigrali ste toliko uloga koje vam nisu bile po mjeri. Što ne biste još i ovu?

- Odigrao sam, ne kažem. Ali sve su te uloge ipak bile po mojoj mjeri, jer sam ih odigrao u svojoj vlastitoj režiji. Ali uloga eksponenta – to nema nikakve veze sa mnom...” [3:375]

Motkin život je njegova vlastita kreacija. On je prije svega stvaralac, umjetnik, ali stvaralac jedne jedine mnogoosobne ličnosti - Motke. Sve te osobnosti nimalo mu ne smetaju i savršeno može odigrati svaku ulogu koju zamisli jer su sve te uloge dio njega.

No, u borbi za голу egzistenciju, Motka na koncu popušta. Potpisuje lažno priznanje da je bio plaćenik neke organizacije kako bi dobili zdravstvenu skrb. Ovo je konačni slom pikara. Gubi igru u tom novom, okrutnom svijetu. Dotad je on bio onaj koji je određivao pravila igre, koji je sam sebe kreirao, a kada je postao sudionik u

sustavu, a ne netko tko zauzima poziciju “trećeg”, kada postaje tuđa kreacija, pikaro nestaje. Kad se gubi opozicija, ono esencijalno što čini bit pikara, on nestaje.

Nakon potpisanog priznanja Motka i Gic više nisu potrebni vlasti. Od sustava od kojeg nikada ništa nisu dobili, ne dobivaju pomoć ni ovaj put. Čak ih puštaju iz zatvora da potonu u anonimnost iz koje su došli da bi, nakratko, uzdrмали vladajući poredak. Motka će tada, nakon svih razočaranja i gorkih iskustava, zaključiti da je u njihovoj krađi bilo više, ako bismo to tako mogli reći, moralnosti: “*Nekad je u krađi bilo više dostojanstva. Onaj tko je krao bio je neka osoba. Radio je to u svoje vlastito ime. A i pokradeni je bio osoba. Znao je da je pokraden i, ako ništa drugo, preostao bi mu gnjev. Pravi ljudski gnjev. A ovako (...) ne zna se više ni tko koga krade ni u ime koga krade (...) Bojim se da je to cijeli jedan sistem lopovluka koji pomalo potkrada i samog sebe.*” [3:389]

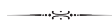
Zar Motka nije lucidno procijenio doba u kojem i mi živimo? Postavimo li pitanje je li žanr pikarskog romana prevaziđen i ima li što ponuditi našem vremenu, odgovor je potvrđan. Pikaro i sada može prozreti vrijeme i karakter ljudi te dati duboke i jasne procjene što ne znači da će se snaći i uspjeti u ovom našem vremenu. Ako je vjerovati Motki, u ovom vremenu u kojem se više ne razaznaje prevarant od poštenjaka, ni snalažljivi pikaro se ne može snaći.

Motki i Gicu ne preostaje ništa drugo nego da se pouzdaju u pomoć njihova Oca nebeskog koji ih jedini nikad nije iznevjerio. Na kraju romana i svoje životne priče dolaze u malo prigradsko naselje u blizini Zagreba. Vidjevši da nemaju kamo, sklonište traže, kao i uvijek, u Oca svog nebeskog. Crkva je bila zaključana i oni zagrljeni zaspu pred njenim vratima. Ujutro su ih našle smrznute pred crkvenim vratima. Bez ikakvih isprava, nitko ne zna tko su, kao da nikada nisu postojali. Motka i Gic su uvijek bili autsajderi, za sustav nikada nisu ni postojali, a tada potpuno tonu u anonimnost. Sahranić će ih bez imena na sirotinjskom groblju. Njihov put u beskonačnost isto je tako trnovit i težak kao i onaj koji su prošli na ovom svijetu: “*Mrtvački kombi nestajao je u daljini probijajući se teškom mukom zametenom cestom i pružajući tako dokaz da je put u ništavilo i zaborav isto tako pun teškoća kao i put do slave.*” [3:400]

Izvori i literatura:

- [1] Bahtin, Mihail, *O romanu*, Nolit, Beograd, 1989.
- [2] Bjornson, Richard, *The Picaresque Hero in European Fiction*, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1977.
- [3] Brešan, Ivo, *Ptice nebeske*, Znanje, Zagreb, 1990.
- [4] Cervantes, Miguel de, *Riconette i Cortadillo*. U knjizi: *Uzorite novele*, Novo pokoljenje, Zagreb - Beograd, 1949.
- [5] Crnković, Gordana, *Brešanovo dvoglasje*, Republika, XLVII/1991., br. 7. - 8.

- [6] Hergešić, Ivo, *Alain René Lesage i njegov Gil Blas*, pogovor knjizi: *Zgode Gila Blasa Santillanskoga*, Naprijed, Zagreb, 1959.
- [7] *Lazarillo de Tormes*, Naprijed, Zagreb, 1964.
- [8] Lesage, Alain René, *Zgode Gila Blasa Santillanskoga*, knj. I. i II., Naprijed, Zagreb, 1959.
- [9] Lukács, Georg, *Teorija romana*, Sarajevo, 1968.
- [10] Mann, Thomas (Tomas Man), *Ispovesti varalice Feliksa Krula*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1988.
- [11] Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000.*, ŠK, Zagreb, 2003.
- [12] Quevedo y Villegas, Francisco Gómez de, *Životopis lupeža*, SNL, Zagreb, 1989.
- [13] Pavlečić, Vlatko, *Umjetnik života- Paradoks o Feliksu Krullu*, PSHK, knj. 169., Zagreb, 1982.
- [14] *Povijest svjetske književnosti, Španjolska književnost*, knj. 4., Mladost, Zagreb, 1974.
- [15] Tatarin, Milovan, *Utvara povijest, utvara individualnosti*, Dometi, godina 10, sv. I. - IV., 2000., MH, Rijeka
- [16] Visković, Velimir, *Brešanovo dvadeseto stoljeće. U knjizi: Umijeće pripovijedanja. Ogledi o hrvatskoj prozi*, Zagreb, 2000.
- [17] Žmegač, Viktor, *Povijesna poetika romana*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987.

Ptice nebeske - the picaresque novel of Ivo Brešan

Summary

The term picaresque novel denotes an episodic open narrative in which a character from the lower social stratum survives thanks to his cunning and adaptability during a long journey through time, space and corrupted social milieu. Since the first picaresque novel was published (in Spanish literature of the 16th century) until today, there have been many transformations of genre and character of picaresque, but picaresque survived and the picaresque novel became generally accepted genre to emphasize and comment all diseases of society. The genre of picaresque novel had its successors as well as many transformations in contemporary Croatian literature. The purpose of this paper is to show presence of the genre of picaresque novel in contemporary Croatian literature on the example of picaresque novel of Ivo Brešan *Heavenly birds* (1990.) Using comparative method we are planning to make analysis of Brešan's no-

vel to show typical elements of the genre of picaresque novel, in other words to show connection with older Spanish picaresque tradition of the 16th century, newer French picaresque tradition of the 18th century and picaresque novel of the 20th century and also we are planning to point at Brešan's transformations of this vital genre and character of picaro, undestructible outsider. This novel makes important contribution to the study of genre of picaresque novel, because through his novel and the characters of picaros Motka and Gic Brešan showed one possible transformation of this vital genre and the adaptable character of picaro.

Key words: picaresque novel, *Heavenly birds*, Ivo Brešan.

Author: Mirna Brkić, prof. (Mostar, Bosna i Hercegovina)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 2., str. 87. - 101.

Title: *Ptice nebeske* - pikarski roman Ive Brešana

Categorisation: znanstveni članak

UDC: 821.163.42.09 Brešan, I.

Letters and pages: 41.340 (:1800) = 22,99 (:16) = 1,435

Rajko Glibo

USMENA HRVATSKA KNJIŽEVNOST IZMEĐU ANEGDOTE I VICA

—••••—

Povijest pisane književnosti od renesanse do danas potvrđuje nam da su u nacionalnim književnostima mnogih naroda u velike pisce izrastali i klasicima postajali oni pisci koji su u svoja djela i svoj *procédé* inkorporirali u manjoj ili većoj mjeri elemente, ili cijele, najčešće kraće, oblike usmenonarodne književnosti.

Mnogi pisci hrvatske književnosti u svojim se djelima manje-više očituju kao stvaralački determinirani hrvatskom usmenom književnošću kao što su, primjerice: Ivo Andrić, Ivan Raos, Ivan Aralica i mnogi drugi. Usmena književnost naglo cvjeta u vremenu koje je prijelomno za sudbinu i opstanak jednog naroda. Prolaskom toga vremena usmena se književnost naglo reducira na književnoj sceni. U Hrvata to rječito potvrđuje Domovinski rat i pet-šest godina poraća, a nakon toga zanos splašnjava, a stanovito ignoriranje i odbojnost prema usmenoknjiževnim oblicima raste. U hrvatskoj suvremenosti događa se tzv. Frankfurtska škola na hrvatski način.

Promjena odnosa prema hrvatskom folkloru i usmenoj književnosti nužna je da bi se sačuvala pa u hrvatskoj sadašnjosti i budućnosti preporodila i dalje uspješno razvijala hrvatska narodna kultura. UNESCO-ova *Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine* obvezuje nas, ali će malo pomoći ako na scenu ne stupe svi relevantni čimbenici i daju svoj doprinos očuvanju hrvatske usmene književnosti i "nematerijalne kulturne baštine" uopće.

Ključne riječi: usmena književnost, anegdota, vic.

—••••—

S kolosijeka prošlosti

Manje je poznato da su prvaci razdoblja rane renesanse William Shakespeare i Miguel de Cervantes u svjetske književne veličine izrasli i klasicima postali i ostali stvarajući svoja djela na zasadama usmenonarodne književnosti svojih i drugih naroda. Shakespeare "krade" anegdote, poslovice pa i čitave dijelove iz repertoara sitnih usmenonarodnih književnih oblika putujućih amaterskih narodnih kazališnih družina po njegovoj domovini u njegovo vrijeme, a onda preuzete usmenonarodne teme i motive, ali i *procédé* i sve to masovno inkorporira u svoja književna djela. On to ne krije, već se time diči i podiže kvalitetu repertoara svoje putujuće kazališne družine. Miguel de Cervantes u svom čuvenom romanu *Don Quijote* interpolira čitave ulomke

iz mnogih prozних usmenoknjiževnih oblika sve do lutkarsko-scenskih scenarija i dramatizacija.

Giovanni Boccaccio, novelist i tvorac *Decamerona*, među prvima otkriva umjetničke kvalitete usmenonarodnih pripovjedaka dragovoljno se stavljajući u funkciju “zapisivača” i obilato se koristeći usmenonarodnim temama i motivima zahvaljujući kojima *Decameron* izrasta u klasično djelo, u ponos italijanske i svjetske književnosti i konačno u nedostižan uzor za sva vremena. Duga je kolona slavnih književnih imena izraslih i poetički uobličениh na zasadama usmenonarodne književnosti. I u kasnijim stoljećima, gotovo kontinuirano, usmenonarodna književnost manje-više izaziva živ interes književnika o čemu izrazito govore mnoga imena među kojima izdvajamo dva-tri: La Fontaine, Johann Wolfgang Goethe, Herder i manje-više svi romantičari izreda u nacionalnim književnostima svojih naroda.

Navedene natuknice ušle su ranije u (od organizatora naručeni) uradak), naslovljen *Ivan Raos i usmenonarodna književnost njegova zavičaja*. Trudeći se što bolje i što dostojanstvenije osvijetlati svoj ljudski i znanstveni obraz, pročitao sam uradak na četvrtim *Raosovim danima* uz opće odobravanje prisutnih. Čitajući tekst i sam sam na jednom mjestu preskočio inkorporirani ulomak iz jedne narodne lirske pjesme koji je Raos preuzeo u svoje djelo i u njemu stih “fratar debelo sere” zbog prisutnosti mjesnog župnika da se kojim slučajem ne povrijedi. To je, sve su prilike, doprinijelo da esej ne bude uvršten u *Raosov zbornik* [5] i objelodanjen s ostalim radovima u tom zborniku u kojem su skupljeni radovi o Ivanu Raosu s manifestacija *Raosovi dani* od 2001. - 2005. godine. To je uzrok što je, prema mnogima izvrstan esej, objelodanjen u antologiji *Jezik i hrid* (pisana riječ članova DHK HB) [4] te iste godine, ali samo kao ulomak bezstihova o “debelom sranju”. A Ivan Raos je stvaralački determiniran hrvatskom usmenom književnošću koja se u njegovu zavičaju kao epskoj oazi posebno očitovala i još se očituje u njezinim sitnim oblicima: anegdoti, poslovice, vicu i drugim kao jedna kompletna književnost s autonomnim poetičkim oblikovanjem tematike i jezika, te svega ostalog što ulazi kao sastavna komponenta u napore i takva umjetnička htijenja. Strana su mu bila akademsko-kabinetska preživljanja, posebno kratkih usmenoknjiževnih oblika koje je on u impozantnoj mjeri mogao “loviti” na bogatom izvoru svoga zavičaja ne zapisane, ne okamenjene, već svježije, recimo za neke i friške, čime se on izdašno služio i što mu garantira ovječenost ma koliko su ga u njegovu vremenu i posthumno rubničili oni koji ga za života napraviše inokosnikom. Ovdje su uz anegdote, poslovice i viceve još uvijek znatno zastupljene i žive zdravice, kletve, zakletve i basne.

Na kolosijeku suvremenosti

U siječnju 2004. godine na stolu u kabinetu na Pedagoškom fakultetu u Mostaru nadoh knjigu s posvetom i pozivom na prezentaciju čiji je autor, meni do tada ne-

poznati, Miroslav Šilić, a naslovljena je: *Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata sjeverne Hercegovine, Završja i Kupreške visoravni*. Knjiga s 312 str. vrlo kvalitetna, grafički uzorno opremljena, slikama i ilustracijama također ukusno praćena, začudila me je svojom impozantnošću jer njezin autor nije po vokaciji stručnjak za tu tematsku oblast, već pripada krugu ljudi koje ponekad zovemo “tehnička inteligencija”. U predgovoru autor kaže: “Na objavu prikupljene folklorne građe s ovoga dijela dinarskog područja potaknula me spoznaja o bogatom naslijeđu hrvatskoga puka s ovih prostora, koju je on, preuzimajući je od svojih preda, njegovao, te svojom duhovnom i kreativnom snagom obogaćivao kroz stoljeća. Taj osebusni stvaralački poticaj rađao se u narodnom umjetniku, pojincu, prirodnim darom, a onda bio prihvaćen od naroda, njegovan i sačuvan na lokalitetu na kome je taj narod obitavao. Međutim, kotač vremena nezaustavljivo kreće naprijed, pa pod utjecajem gospodarskih, društvenih i civilizacijskih tekovina novoga doba, tradicijsko blago neumitno odlazi u zaborav, što nas zaljubljenike i pristaše kulturnih tradicijskih vrednota, ne može ostaviti ravnodušnim i pasivnim promatračima. Upravo stoga, ova je knjiga jedno od nastojanja, da se neiscrpno folklorno stvaralačko blago sačuva i ostavi budućim naraštajima i sljedbenicima tradicijskog kulturnog naslijeđa.” [7:5]

Spriječen teškom bolešću da prisustvujem predstavljanju knjige u Prozoru, odvojio sam vrijeme i napravio ogled o knjizi koji bih prije nazvao prikazom nego ogledom, ali on je (kvaliteta nije upitna) ignoriran i prešućen u redakcijama nekoliko časopisa i tjednika, polumjesečnika, te revija za kulturu jedino zbog imena i prezimena autora prikaza koje je mnogima dvojbeno svojim podrijetlom i korjenima, ili jednostavno zato što su u sebi ugnijezdili odbojnost prema svim tekstovima na folklorne i usmenoknjiževne teme. Na sceni je retardiranost umišljenih kulturnjaka i odbojnost prema imenima autora, a preko njih i prema njihovim tekstovima, te svemu što asocira na folklor, pa i kraćim usmenoknjiževnim oblicima u rasponu od anegdote do vica. A znano je da pojam folklor potječe od engleskih riječi: *folk* ‘narod’ i *lore* ‘znanje’.

Načelo suodnosa epske pjesme i historije ponudio je u djelu *Pjesma od istine* Aristotel: “Povijest opisuje ono što se uistinu dogodilo, a epska poezija ono što se moglo dogoditi.” Suodnos anegdote i svih kratkih usmenoknjiževnih oblika, do u našoj suvremenosti preferiranog i eksponiranog vica, temelji se na anegdoti kao sjemenki iz koje nastaje priča ili sveobuhvatniji beletristički tekst da bi se na koncu vremenom lako vratio u anegdotski zbijeni oblik. Svi današnji osnovni umjetnički oblici postoje i u tzv. folkloru, a pisani su oblici analogni usmenoknjiževim, iako im se nazivi uvijek ne podudaraju (epska pjesma - ep - epopeja).

Na anegdotskoj podlozi želja nam je barem natuknički u ovom tekstu progovoriti o Frankfurtskoj školi na hrvatski način. U njemačkim sredstvima priopćavanja u posljednje vrijeme tu i tamo mogu se naći tekstići koji izravno ili asocirajuće govore o nepoželjnom zajedništvu i u pjesmi. Mnogi smatraju da je njemačka narodna pjesma svjesno ubijana i eutanazirana. Pjesme i kraći usmenoknjiževni oblici koji su više od

šest stoljeća bili sastavni dio njemačke kulture, sve tamo do sedamdesetih godina 20. stoljeća, koje je njemački narod naraštajima pjevao i pričao, a sve to se stalno i spontano obnavljalo novim sadržajima i oblicima - sve to današnji Nijemci ne samo što negiraju, nego i preziru. Već na prijelazu tisućljeća nijedna njemačka radijska postaja (časna iznimka je Bavarski radio i televizija) nema nijedan program naslovljen "narodna glazba". Sve do sedamdesetih godina slika je bila drukčija. Do tada su njemačke radijske postaje organizirale velike koncerte njemačkih narodnih melodija i pjesama. Onda su kola krenula nizbrdo i folklor tinja u svojim kraćim oblicima i pjesmama do početka osamdesetih. Tada dolazi do smjene naraštaja pa na radio i televiziju dolazi nova generacija čiji su predstavnici "šezdesetosmaši" koji su smatrali da je sve što je povezano s "nacionalnim" osjećajem reakcionarno i natražno. Jedan od duševnih otaca te generacije i njezine "revolucije" bio je Theodor Adorno, suosnivač tzv. Frankfurtske škole koji je rekao da je "zajedničko pjevanje" instrument "vladajuće klase". Prema njemu pjevanje stvara zajedništvo, a zajedništvo treba razbiti jer se osniva na osjećajima, a sve što je pod utjecajem osjećaja može pokrenuti nepredvidljive snage. Osim toga, zajedničko pjevanje svladava i razlike između različitih društvenih klasa. Za Adorna, pripadnici građanskog sloja, tj. "buržoazije" - iskoristili su zajedničko pjevanje za discipliniranje i tlačenje radničke klase." [6:9]

Adornovi sljedbenici namjestili su se u elektronička i sva druga sredstva priorčavanja, zatim u svih jedanaest ministarstava prosvjete po njemačkim pokrajinama u kojima se odlučuje o nastavnim osnovama njemačkih škola i prvo što su učinili bilo je najveće zlo za njihovu domovinu jer su iz školskih čitanaka izbacili narodne pjesme i usmenonarodnu književnost koja je reducirana do neprepoznatljivosti, a pritisak američke "kulturne industrije" pomogao im je da sve skinu iz programa radijskih i televizijskih postaja. Na taj je način ono što čini bit i sukus korjena nacije u velikom postotku do sramote eutanazirano, a grijeh je nepopravljiv i povratka korjenima nema, ili je bitno otežan. Nakon ovoga u Njemačkoj se događa ono što bismo mogli u Hrvatskoj nazvati Frankfurtska škola na hrvatski način. Naime, potrošački nadomjestak potiskuje izvornu vrijednost, a obični ljudi (često i intelektualci) ipak žele čuti narodnu glazbu pa njemačke radijske i televizijske postaje nemaju što drugo nego nuditi im jedan "surogat" takozvanu "popularnu glazbu". Međutim, ta popularna glazba nema ništa zajedničko s pravom, izvornom narodnom glazbom ili s narodnim pjesmama i drugim usmenoknjiževnim oblicima. Prave narodne pjesme kao i anegdote i vicevi nisu potčinjene nekoj modi jer ih stvara, pjeva i priča narod, a "popularna" je glazba proizvod industrije šlagera ili pop-glazbe. Pjesme se proizvode na industrijski način, jedan modni val slijedi za drugim, trend za trendom i zaboravljanje je vremenski veoma ubrzano. Pjesme brzo postaju dosadne i jednolike. One su kao i anegdote i vicevi tek potrošačka roba. Istina je da se s takvom potrošačkom glazbom može zaraditi veliki novac, ali je istina i to da narodna pjesma živi kao i anegdota i sve druge kratke usmenoknjiževne forme samo tada kada pjesmu ljudi pje-

vaju, a ostale oblike rabe u komuniciranju. Zaključak je: "Svatko tko pjeva narodne pjesme pridonosi preporodu njemačke narodne kulture". To vrijedi jednako za svaki narod pa i za hrvatski s tim što se hrvatska Frankfurtska škola manifestira u posljednje vrijeme i tučama, nasiljem, opijanjem, galamom i jurnjavama što sve neumitno vodi prema sve bržem širenju i ugnježđivanju, naročito u mlađe populacije, u dušama šutljive odbojnosti za usmenoknjiževne oblike kao temeljne i korjenske oblike po kojima se jedan narod prepoznaje i određuje kao individualni i međunarodni subjekt.

U Hrvatskoj je pjesma i uopće folklor buknuo svom silinom pred Domovinski rat. Poraće zakonito donosi smirivanje, ali ne i eutanaziju koja avetinjski prijeti. Tendencije da se izokrene istina u laž, a laž u istinu, da se omalovaži Domovinski rat, a Haag sankcionira diktat jačeg koji je totalno neutemeljen na istini, da se nacionalni korjeni nagrde i postanu što kusastijim, a na koncu polome staklene noge tek uskrsnule i na krvi najhrabrijih i najuvaženijih domoljuba stvorene neovisne i suverene države Hrvatske na sceni su i prepoznatljive su. Snobovi smo i to sa žaljenjem sve učestalije, makar i šapatom, konstatiramo. Povodljivi smo za svim što dolazi iz bjelosvjetskih trendovskih, ponekad sumnjivih izvora pa se u dio pučanstva uvlači mutni nagon da se i na narodne manifestacije gleda kao na neke natražnjačke običaje, koji, eto, mogu još samo služiti za zabavu turista. Hrvatska sredstva priopćavanja moraju hrvatskoj usmenoj književnosti i hrvatskom folkloru dati prvo mjesto i na taj način biti brana napadima na narodnu glazbu jer je to izravni napad i na hrvatski nacionalni identitet, a moramo se složiti da je hrvatski nacionalni, "narodni" identitet i danas još uvijek ili opet ugrožen, itekako ugrožen. Koliko tome pridonose hrvatska sredstva priopćavanja, to je zasebna priča, ali se ta priča oglasi tu i tamo u raspravama o njima.

Između anegdote i vica su i kratki usmenoknjiževni oblici koje zovemo aforizmi. Kratki i sočni, misaono bockavi, ali s vedrom aurom, samim imenom njihovim čitatelj ili slušatelj pripremljen je da eventualnu ljutnju gurne na rubnicu, da se opusti, nasmije i u kratkoj dokolici najsočnije i najvedrije uz smijeh zabavi uveseljavajući često i druge oko sebe. Jesmo li u ove usmenoknjiževne forme zastali ponekad? Jesmo li pomislili da smo i sami u mogućnosti i pozivom dužni pripomoći njenoj promidžbi? Što smo učinili da autore aforizama u književnoj i kulturnoj javnosti podignemo na razinu koju oni zaslužuju i kojoj se naspram dužim usmenoknjiževnim vrstama ipak smiješi vedrija budućnost!? Zastanemo pred tim i sličnim pitanjima i samokritika u nama traži svoje mjesto. Tko su autori aforizama? To pitanje tražilo bi šire elaboriran odgovor, ali ovdje ćemo se zaustaviti samo na jednom suvremenom primjeru. U jedinom tjedniku za kulturu na tlu Republike Hrvatske kojemu ni državni organi nadležni za kulturune pružaju, ne samo polovičnu, nego ponekad do uvrjedljivosti nisku, ili nikakvu potporu, prije tri mjeseca na "zabačenom" mjestu pročitao sam kratku natuknicu koja glasi:

"Srećko Lazzari (Ključ, 1. 11. 1925. – Sarajevo, 27. 2. 2006.) U Sarajevu je umro Srećko Lazzari, autor deset knjiga odličnih aforizama. Izdanak je ugledne bokoko-

torske mornarske i brodovlasničke loze. Rodio se u Ključu, školovao se u Mostaru, Cavtatu i Dubrovniku, a doškolovao presudom Vojnog suda na dvogodišnjem studiju revolucionarnog socijalističkog prava u strogom zatvoru zbog kaznenog djela “protiv naroda i države”. [8:31] Diploma ove zadnje i najteže škole samo mu je odmogla u traženju posla. Glazbeno obrazovan piše lucidne i znalačke prikaze koncerata klasične glazbe, a po završetku studija germanistike u sarajevskoj srednjoj školi predaje njemački i engleski. Na nagovor Mire Lasića redovito piše i objavljuje humoreske, epigrame i aforizme u tiskovinama i na radiju. Pregršt Lazzarijevih aforističkih bisera odabrao je iz njegove desete knjige dragi mu kolega i sudrug Mladen Vuković koji nas je izvijestio o tužnom događaju.

“Ako u životu nemaš cilj, bit ćeš sigurno meta.

U slobodnoj državi jedino policija treba da je pod prismotrom.

Za razliku od čovjeka knjiga ti ostaje prijatelj i kad je pročitaš.

Mladost je navikavanje na život. Starost odvikavanje od života!

Kad se narod dijeli, vode se množe!

Milijun godina je trebalo čovjeku da se ispravi, a ni godina da ga saviješ.

Pobjednici ne pišu historiju. Oni je diktiraju.

Ljubav budalu opeče, a pametnog ogrije.” [8:31]

Da ne bi pjesnika i novinara Radio-postaje Split, ne bismo o čovjeku, autoru deset knjiga, nikada više ništa saznali jer sam pokušao da i u sredstvima priopćavanja države njegova obitavanja i grada Sarajeva dokučim neko od sredstava priopćavanja koje je pokojniku posvetilo barem dvije-tri rečenice, ali nije bilo uspjeha i trud je bio uzaludan. Književnik i folklorist Mladen Vuković se u posljednje vrijeme hrvatskoj kulturnoj javnosti nameće kao revan i radišan folklorist jer je u istoj godini u kojoj je pripremljen *Raosov zbornik*. I, njegovom radišnošću i okretnošću svjetlo dana ugledala i knjiga sabranih pjesama o velikom pjesniku, ili posvećenih njemu, u povodu pedesete obljetnice smrti Augustina (Tina) Ujevića. Zahvaljujući odbojnosti i iskrivljenom odnosu prema hrvatskoj usmenoj književnosti Srećko Lazzari nije mogao biti eksponiran u kulturnoj i ostaloj javnosti svoga i našeg vremena. Naprotiv, on i svi njemu slični na toj usmenoknjiževnoj stazi, prešućivani su i za života gurani na rubnicu, a nakon smrti da se i ne govori. Sličnu sudbinu imaju i drugi stvaraoci ili skupljači sitnih usmenoknjiževnih oblika hrvatske usmene književnosti. Istina, znanost o tom književnom korpusu već je utvrdila da autori pojedinih sitnih oblika te književnosti zakonito ostaju malo zamijećeni, ili uopće nezamijećeni jer znanost preferira djelo kao važnu umotvorinu, a autor se, kao sam od sebe, pomjera prema rubnici. Šire elaboriranje te teme ne ulazi u okvir ove radnje pa nam se čini korisnim makar natuknički na nju skrenuti pozornost. O ovoj temi maestralno je svojodobno progovorio jedini hrvatski književni nobelovac Ivo Andrić u svojoj priči *Most na Žepi* koja će kasnije postati prototip nastanku čuvenog romana *Na Drini ćuprija*. Međutim, malo je sličnih primjera u hrvatskoj usmenoj, ali i pisanoj književnosti. Ovdje ne možemo zaobići autora više knjiga (zbirke viceva) Franu Vukoju iz Širokog Brijega. On radi

kao novinar, živi i skrbi o vicu kao preferiranoj formi u našem vremenu, ali o njemu se malo zna i u regiji u kojoj djeluje, a šire da se i ne govori. Časopisi za književnost *Osvit* i *Motrišta* koji izlaze u Mostaru Frani Vukoji i njegovim knjigama viceva još ne daju zasluženi prostor čime pokazuju svoj odnos prema Frani Vukoji, ali i prema vicu, tom sitnom, ali sveprisutnom obliku hrvatske usmene književnosti koji kao sjena u stopu prati život hrvatskog čovjeka ma gdje on obitavao.

U svojoj knjizi *Povijest i historija usmene narodne književnosti* Tvrtko Čubelić za anegdotu veli:

“Na novele se nadovezuju kraće, sažete, na najnužnije svedene pripovijetke koje zovemo anegdote ili zgrade. Pripovijeda se neki kratki događaj, često s dosjetkom, ili nekom duhovito izraženom misli, ali na način bitno drukčiji nego što se postupa u noveli. Zajednički je između novela i anegdota početak, ekspozicija. U oba se oblika mora donijeti neka osnovna građa. Ali dok se u noveli kompoziciono razvija radnja i kasnije privodi svome epilogu, u anegdoti susrećemo slijedeće kompozicione postupke: a) poslije kratke, neizostavno nužne ekspozicije nastupa srednji dio anegdote, koji se u pravilu ne saopćava. To je tzv. postupak iščekivanja ili pauze, stvarno se ništa ne kaže, prekida se izlaganje, a računa se s prevarenim ili neostvarenim iščekivanjima; b) konačno slijedi treća faza anegdote – poanta. Nastale su brzo, istraživale su ono što je dozrijevalo dulje vremena, a što je neizostavno trebalo reći u određenom času. Ozbiljne i šaljive – većinom podrugljive – one iznose uvijek nešto zanimljivo, nepoznato, te su stoga bile u svim vremenima najradije slušane narodne pripovijetke. U njima se moglo ukratko reći sve ono, što se inače ne bi smjelo pomisliti, a kamoli glasno iskazati, ili što se samo naslutilo, a nije se smjelo iz mnogobrojnih razloga otvoreno saopćiti. Nedorečenost, privlačna tajanstvenost, nedopuštena misao, a isto-vremeno i neophodno potrebni čuvstveni i misaoni ljudski odušak u određenoj situaciji jest osnovna, umjetnički vrlo značajna karakteristika anegdote. To i jest njena velika draž, jer se slušaoci anegdotom mogu uživjeti slobodno u onim čuvstvima i mislima o kojima ne mogu otvoreno govoriti. Ako ponovimo, da se anegdota redovito upravlja i oslanja na zabranjene sfere čovjekove egzistencije, na područja koja su tabuizirana (napr. politika, religija, klasne razlike, ekonomske suprotnosti, intimni i podsvjesni život čovjekov), onda smo dovoljno naglasili da je anegdota jedan od najprivlačnijih, najgorčih (tj. za sistem kulture i društva) i najživljih oblika. U tome je i dubok psihološki i filozofski smisao anegdote u ljudskom društvu.” [2:220]

Ako imamo na umu da humor služi za prikazivanje društvenih pojava i s njima ljudskih nedostataka i slabosti s blagim osmijehom i u smiješnom ugođaju, naglašavamo da to teče bez zlobne, pakosne oštine. Humor se javlja kao usputno i pojedinačno očitovanje u svezi samo s jednom pojavom i u određenom trenutku, ali se javlja kao određeno gledište s kojega se osvjetljuju ljudsko društvo i ljudski život. Sredstva humoriziranja su vrlo različita. Dovoljna je jedna uzrečica, poredba, metafora, misao i poanta koji odskaču ili odudaraju od uobičajenog toka, pa da se izazove

ugodaj blagog podsmijeha. Međutim, humor najčešće dolazi u zajednici s komikom i satirom, a povremeno se može javljati i u tijeku ozbiljnog izlaganja. Posebnu ulogu u humorom i humorističkom načinu ima rječnik koji mi ne očekujemo na određenom mjestu jer se uporabom riječi u suprotnom ili izmijenjenom smislu izaziva nesklad s mišlju, pa i sa samom stvarnošću. A upravo u tome je izvor smijeha i poruge. Satira je suputnica, način i ton, kao i književno djelo imamo kada se oštro obaramo na ljudske mane, na slabosti pojedinaca, na nepravednosti u društvu i u životu. Raspon je satire širok: može biti dobronamjerna, kad opominje i savjetuje, ali je češće bolno zajedljiva i pakosna, katkada nihilistički zajedljiva. Tada nemilosrdno i uništavajuće osuđuje čovjeka ili društvo na koje se obori.

Termin anegdota znači uvjerljiv i zbijen prikaz nekoga događaja s naglašenom završnom riječju.

Prva *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka* priređivača Stipe Botice objelodanjena je 1995. godine. U svom "povijesnom pregledu" na početku ove čitanke priređivač o hrvatskoj usmenoj književnosti govori samo na pet strana (9. - 14. str.). Mršave estetičke prosudbe priređivača potvrđuje sam odabir primjera pojedinih vrsta i oblika usmene hrvatske književnosti. Nije samo kusast "povijesni pregled", već su vrlo skromni teorijsko-književni tekstići o vrstama i oblicima usmene književnosti. U knjizi se pojmovi "cjelovitost" i "autonomnost" kao temeljni pojmovi oblika usmene književnosti i ne spominju. Priređivač je u ovu čitanku odabrao dio epskih pjesama koje uopće ne susrećemo u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, a odabrane pjesme po svojim vrednotama itekako zaostaju za mnogima puno reprezentativnijim primjerima. Ne ulazeći u razloge zaobilaženja edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (možda je riječ o previdu) za bolju i reprezentativniju hrvatsku usmenoknjiževnu čitanku dobro bi bilo da se zauzme grupa znanstvenika čija je znanstvena specijalnost hrvatska usmena književnost. Razroka kolegijalnost, bolje reći manjak kolegijalnosti, u specijalista za taj književni korpus kao da je doveo i do toga da su recenzenti *Hrvatske usmenoknjiževne čitanke* priređivača Stipe Botice ugledni znanstvenici: akademik Josip Bratulić i Dragutin Rosandić, ali oni nisu specijalisti za hrvatsku usmenu književnost, a priređivač je bio u prilici da za recenzente angažira upravo znanstvenike specijaliste. Očekivati je da će se navedene i mnoge druge nenavedene opaske uvažiti tijekom priređivanja budućih izdanja ove čitanke priređivača S. Botice.

Iz *Hrvatske usmenoknjiževne čitanke* preuzimamo anegdotu *Kola u kaljuži* koja glasi:

"Neki Kokan iz Zahuma gonio kola puna gnojiva i upao u kaljužu. Blato je doprlo do osovina i konji kola nisu mogli izvući. Pored njega su prolazili ljudi koji su ga poznavali, ali mu nitko ne htjede pomoći, baš zato što su ga poznavali.

Jedan prolaznik iz udaljenog sela pristade da mu pomogne.

Kokan ne htjede sići s kola pa zajedno s prolaznikom i konjima potegnuti, da ih zajedničkim snagama izvuku na suh put. Prolaznik, videći to prestade upirati u kola i reče Kokanu: - Čuj, brate! Kad ti sam sebi nećeš da pomogneš, neću ti ni ja pomagati."

(Ivan Aralica, *Asmodejev šal*) [1:217]

Prirjeđivačeva natuknica uz anekdotu glasi: "Anegdotska priča: kratak, zbijen slijed priče o događaju u cijelosti je upravljen na završni naglašeni i poentirani izričaj. Kokan, kao književni lik, zatečen je u trenutku svakodnevnoga konkretnoga, ali tako specifičnoga da je konkretno (*vožnja kola u kaljuži*) - stilistikom trena i višeznačno i simbolično." [1:217]

Ista matrica rabi se i za sve druge oblike iz ove čitanke. Svoj interes za sitne oblike hrvatske usmene književnosti čitatelji u ovom primjeru moraju zadovoljiti pronalaženjem i čitanjem ostale literature o ovom književnom korpusu. Knjigâ na tu temu ima i mogu se naći u knjižnicama malih gradova, a za velike gradove ionako u svezi s tim nema problema.

Povijest je potvrdila da usmena književnost naglo buja upravo u vremenima koja su sudbonosna i odlučujuća za jedan narod. To vrijedi i za folklor uopće. Vrijeme prije Domovinskog rata kao da potvrđuje Adornova promišljanja i sudove. Osuđen na uništenje hrvatski narod u tim sudbonosnim trenucima nošen krilima usmene književnosti i folklorâ kao preko noći postao je monolitan i u obrani čvrst. Sitni oblici usmene književnosti, uglavnom oni kraći od anegdote do vica, naglo su oživjeli i interes za njih pojačao se, a u poraću je zakonito počeo splasnjavati.

Kolosijek budućnosti

Suvremenu hrvatsku usmenoknjiževnu scenu karakterizira stanovita sumornost. Rat i godine poraća učinili su i dalje čine svoje. Franfurtska škola na hrvatski način nameće se u sve oštrijim oblicima pokazujući kako je snobizam (pomodarstvo) u neku ruku imanentan hrvatskom nacionalnom biću u cjelini i svakom od nas pojedinačno u manjoj ili većoj mjeri. Odbojnost prema vrstama i oblicima usmene narodne književnosti sve je razvidnija i stanovitu šansu da prežive imaju samo kraći usmenoknjiževni oblici od anegdote do vica. Globalizacija se obrušila upravo na ovaj književni korpus, a zna se zašto. To se čini isključivo zbog toga što je usmena književnost i folklor u samim temeljima svakog pa i hrvatskog nacionalnog bića i što su kamen temeljac njegove samobitnosti. Na istoj crti stoji i Bolonjski proces usuglašavanja programa i kriterija studiranja na europskim sveučilištima koji je privlačan po tome što nudi smrt nostrifikaciji i garantira jednakopravnu valjanost diploma o završenom studiju u bilo kojoj zemlji. Međutim, on jasno otkriva kamo sežu pojedine namjere i kojim ciljevima teže. Na hrvatskim sveučilištima studij hrvatske usmene književnosti programski je trajao dva semestra ili jednu, najčešće prvu akademsku godinu i bio uvjet za upis u drugu godinu. Bolonjska proces presjekao je taj program popola i on sada traje samo jedan semestar i to rascjepkan u dijelove koji imaju svoje nazive i koji su u praksi teško provedivi, a da se ne žrtvuje kvaliteta.

Prema usmenoj književnosti su se svojedobno jasno odredila dva najveća hrvatska pisca koji se mogu uzeti i kao dva pola hrvatske i južnoslavenskih književnosti. Riječ

je o prvom hrvatskom književnom nobelovcu Ivi Andriću i o Miroslavu Krležu. U dva navrata bio sam svjedok Krležine stanovite zabrinutosti nad njegovim negativnim stavovima o hrvatskoj usmenoj književnosti. To se je događalo u vrijeme kada se u hrvatskoj metropoli Zagrebu i šire poluglasno govorilo, ili samo šaputalo, kako će od Krležina opusa preživjeti i vječnost osigurati samo njegove *Balade Petrice Kerempuha* jer su one svojim sкусom na tragu oblika usmene književnosti. Pokušao je veliki pisac to ispraviti jednim tekstom pred kraj života, ali već je bilo kasno. Ivo Andrić je postao i ostao duboko zaronjen u usmenu književnost i folklor južnoslavenskih, uglavnom hrvatskih prostora. Na njegovu tragu je suvremeni hrvatski pisac Ivan Aralica, a druge primjere ne treba nabrajati jer nisu baš česti, ali ni rijetki.

Franfurktska škola na hrvatski način događa se u novije vrijeme i u svezi s tučama u ugostiteljskim objektima gdje se njeguje i rabi "turbo-folk glazba". U studenata na fakultetima koji su rođeni u epskim usmeno-književnim oazama danas nismo u stanju ni na ispitu čuti deseteračku pjesmu u dvostihu. Odbojnost se prikriva, ali njezine silnice nose negativne konotacije prema usmenoj književnosti i folkloru, prema svemu tradicijskom. Kolosijek budućnosti za ovaj književni korpus teško je predvidiv i čim razmišljamo o tome, spopadaju nas konotacije s negativnim predznakom.

Negativan odnos pothranjuje se sa svih strana i kada je riječ o odnosima između dvaju književnih korpusa - korpusa usmene i korpusa pisane književnosti. On se iz novinskih i elektroničkih sredstava priopćavanja tu i tamo seli i u beletrističke tekstove pisane književnosti. Prije dva mjeseca u priči *Vrijeme ispunjeno življenjem* čiji je autor Mirko Jamnicki Dojmi čitamo i ovo: "Svirao je radio, ali suvozač je srebrne akorde Bachova violinskog koncerta odjednom zamijenio narodnjakom. Pojačao je zvuk i, umjesto prozračnih arpeggio fioritura, uho je parala sirova glazba balkanskog turbo-folka." [3:30]

Razvoj i tendencije razvoja korpusa usmene književnosti tijekom 20. stoljeća, sve do naših dana, karakteriziraju silnice s pretežito negativnim predznakom. Stanje je takvo da se čini kako šansu za preživljavanje imaju samo kraći usmenoknjiževni oblici. Globalizacija se obrušila na sve što je korjensko i u korjenima nacionalne samobitnosti. Klima koja je stvorena nekritičkim i snobovskim kaskanjem za svim što je u trendu pa makar ono bilo i tuđe i makar vodilo sunovratu, poprilično nam odgovara, nažalost. Ona se mora mijenjati i svatko u toj promjeni mora naći sebe i svoje mjesto u hrvatskoj današnjici. U suprotnom sami sebi kopamo jamu iz koje nema povratka.

U tijeku pisanja ovoga teksta na internetskim stranicama Ministarstva kulture Republike Hrvatske čitamo da je 20. travnja 2006. - stupila na snagu *Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine* UNESCO-a. Naša domovina Hrvatska jedna je od prvih zemalja koje su ratificirale *Konvenciju o očuvanju nematerijalne kulturne baštine* prihvaćene 2003. godine na 32. općoj skupštini UNESCO-a. Kako bi svaka konvencija stupila na snagu, potrebna je ratifikacija 30 zemalja. Konvenciju je 20. siječnja 2006. godine ratificirala 30. zemlja pa će tri mjeseca nakon toga datuma ona

moći biti i pravovaljana. Do sada je proces ratifikacije proveden u: Alžiru, Mauricijusu, Japanu, Gabonu, Panami, Kini, Srednjoafričkoj Republici, Latviji, Litvi, Bjelorusiji, Koreji, Sejšelima, Siriji, Ujedinjenim arapskim emiratima, Mongoliji, Egiptu, Omanu, Dominikanskoj Republici, Indiji, Vijetnamu, Peruu, Pakistanu, Butanu, Nigeriji, Islandu, Meksiku, Senegalu, Rumunjskoj i Hrvatskoj. Generalni direktor UNESCO-a Koichiro Matsuura izuzetno je zadovoljan brzinom kojom su zemlje članice ratificirale ovaj dokument samo dvije godine nakon njegova donošenja. Izjavio je da to pokazuje izuzetan interes zemalja u čitavom svijetu za nematerijalnu kulturnu baštinu koja traži posebnu njegu i zaštitu u današnje vrijeme globalizacije. Prema njegovim riječima radi se o prijeko potrebnom dokumentu za zaštitu kulturne raznolikosti. Ova UNESCO-ova konvencija pravni je dokument koji štiti nematerijalnu kulturnu baštinu i usmjerena je na zaštitu usmene predaje, rituala, narodnih plesova, pučkog teatra, festivala i tradicionalnih zanata i umijeća. Svaka zemlja potpisnica obvezuje se da će čuvati i njegovati svoju nematerijalnu kulturnu baštinu uz sastavljanje reprezentativne liste nematerijalne baštine svoje zemlje kao i popisivanje one nematerijalne kulturne baštine kojoj je prijeko potrebna hitna zaštita.

Država je, dakle, učinila svoje, a državljani su ti koji se moraju organizirati na praktičnim pitanjima njegovanja i u pojedinim primjerima revitalizacije pojedinih folklornih segmenata i vrsta, i oblika usmene narodne književnosti koji su bukvalno pred umiranjem. Zvona na uzbunu u ovoj domeni zvone i krajnje je vrijeme drugačije konotiranim silnicama da stupe na scenu.

Literatura

- [1] Stipe Botica: *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- [2] Tvrtko Čubelić: *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, 1988
- [3] Mirko Jamnicki Dojmi: *Vrijeme ispunjeno življenjem*, Zadarski list, br. 2438., str. 30., Zadar, 25. travnja 2006.
- [4] *Jezik i hrid - Pisana riječ članova DHK HB*, odabrao i priredio Zdravko Kordić, Neovisna zaklada, Zagreb - Mostar, 2005.
- [5] *Raosov zbornik*, 1, nakladnik udruga "Raosovi dani" i sunakladnik Matica hrvatska - ogranak Imotski, Imotski, 2005.
- [6] Carl Gustaf Stroëhm: *Smrt narodne pjesme*, Hrvatsko slovo, br. 423., str. 9., Zagreb, 30. svibnja 2003.
- [7] Miroslav Šilić: *Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata sjeverne Hercegovine, Završja i Kupreške visoravni*, nakladnici: Franjevački muzej, Galerija Gorica - Livno i Hrvatska kulturna zajednica u Federaciji BiH, 2003.
- [8] Mladen Vuković: *Srećko Lazzari*, Hrvatsko slovo, br. 591., str. 31., Zagreb, 17. ožujka 2006.

Mündliche kroatische Literatur zwischen Anekdote und Witz

Schlußfolgerung

Die Geschichte der geschriebenen Literatur von der Renaissance bis heute bestätigt uns, dass zu den großen Schriftstellern und Klassikern der nationalen Literaturen diejenigen herangewachsen sind, die in ihr Werk und *procédé* im kleineren oder großen Maß-Elemente, oder ganze, meist kürzere Formen der mündlichen Volksliteratur, inkorporiert haben.

Das Schaffen und die Werke vieler Schriftsteller in der kroatischen Literatur sind von der kroatischen mündlichen Literatur bestimmt, wie zum Beispiel bei: Ivo Andrić, Ivan Raos, Ivan Aralica und vielen anderen. Die mündliche Literatur blüht in Umbruchszeit für das Überleben und Schicksal eines Volkes. Ist die Zeit vorbei, wird die mündliche Literatur in der Literaturszene gleich eingeschränkt. Bei den Kroaten wird dies vom Vaterlandskrieg und fünf, sechs Nachkriegsjahren bestätigt; danach sinkt der Enthusiasmus und gibt Platz einer gewissen Abneigung gegenüber den mündlichen Literaturformen. In der kroatischen Gegenwart passiert die Frankfurter Schule auf kroatische Art.

Der Wandel der Beziehung zur kroatischen Folklore und zur mündlichen Literatur ist notwendig, um die kroatische Volkskultur aufzubewahren und sie in der kroatischen Gegenwart sowie in Zukunft wieder zu gebären und erfolgreich zu entwickeln. Die UNESCO "Konvention zum Schutz des immateriellen Kulturerbes" verpflichtet, hilft aber wenig, sollen alle relevanten Faktoren nicht auf Szene treten und ihren Beitrag der Bewahrung der kroatischen mündlichen Literatur und, im allgemeinen, des "immateriellen Kulturerbes" leisten.

Übersetzt von Žaklina Radoš

Author: dr. sc. Rajko Glibo, prof. (Zadar, Hrvatska)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 102. - 113.

Title: Usmena hrvatska književnost između anegdote i vica

Categorisation: znanstveni članak

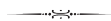
UDC: 821.163.42-84:39

398.8(=163.42):821

Letters and pages: 35.463 (:1800) = 19,70

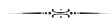
Dragica Haramija

MLADINSKA PROZA JADRANKA BITENCA

V članku predstavljamo mladinsko prozo Jadranka Bitenca, in sicer avanturistična detektivska romana *Lana godina mačke* in *Ljeto na koljenima* (*Lana II*) ter socialno-psihološke romane *Twist na bazenu*, *Pyjama blues* in *Osmijeh nepopravljivog optimista* (*Ubrzani tečaj odrastanja*). V vseh romanih so glavni literarni liki najstniki, torej otroci na meji med otroškostjo in odraslostjo. Neugodne življenjske razmere jih prisilijo, da postanejo zreli prej, kot bi bilo to nujno potrebno. Še več: zaradi negativnih odraslih so otroški liki v delih Jadranka Bitenca zrelejši in preudarnejši od svojih lastnih staršev in drugih odraslih. Vseh pet romanov tvori pretresljivo izpoved o posledicah alkoholizma odraslih antagonistov ter njihovih psihičnih zlorab in fizičnega nasilja nad otroki, ki se dogajajo pred očmi družbe, vendar dovolj skrito, da se ni potrebno vpletati.

Ključne besede: mladinska proza, Jadranko Bitenc.

Uvod

Jadranko Bitenc je napisal pet mladinskih romanov, ki sodijo v sodobno hrvaško mladinsko prozo. Dva izmed njih sta na meji med otroško in mladinsko književnostjo, trije sodijo v mladinsko najstniško književnost. Pri predstavitvi Bitenčevih mladinskih besedil je bila uporabljena najprej metoda analize, s katero smo dobili podrobnejši vpogled v njegovo ustvarjanje, sledita primerjava besedil in sinteza skupnih značilnosti. S stališča raziskovanja je v konkretnem primeru pomemben tudi njegov življenjepis, čeprav ni bil niti najmanjši namen članka uporabiti pozitivistično metodo raziskovanja. Kljub temu se kažejo v Bitenčevih delih nekatere avtobiografske poteze in zgolj iz tega razloga je bila dodana tudi avtorjeva biografija. Pojasniti velja še dvojnost citatov: kadar gre za citate iz znanstvenih besedil, so ti navedeni v slovenskem jeziku, v primeru virov so citati zapisani v hrvaščini brez prevoda, to se je zdelo - glede na to, da je hrvaščina jezik originalov in da nobeno od Bitenčevih del (še) ni prevedeno v slovenščino - najbolj logična izbira. Originalni citati namreč

veliko povedo tudi o avtorjevi stilistiki. Jadranko Bitenc je zanimiv avtor tako za hrvaške raziskovalce, saj piše v hrvaščini, kot tudi za slovenske, saj njegove korenine segajo na Vrhniko¹.

Mladinski romani Jadranka Bitenca

Lana godina mačke

Glavni literarni lik romana je naslovna oseba, enajstletna Lana, ki se po spletu okoliščin znajde v majhni vasi, imenovani Pašinec, blizu Ivanić Grada. V Pašincu namreč njen oče kupi posestvo stare Puškaričke², kar Lana komentira: "*To je za-bluda. Velika zablude. Moj je stari kupio komadić zemlje iz sentimentalnih razloga. Kao, traži svoje korijene.*" [2:19] V Laninem razmišljanju se pojavi retrospektiva o očetovem odrasčanju³, kar se v razpletu pokaže ključnega pomena: ljubosumni stric Vladek, ki se nikoli ni sprijaznil z ravnanjem svojega očeta, je tisti, ki uniči očetov sadovnjak. Lana se ob koncu zgodbe zaveda, da je njen oče ves čas poznal krivca za opustošenje sadovnjaka, hkrati pa ga je – v imenu bratovske ljubezni – ščitil pred pregonom policije. Njeno odkrivanje sledov "zločina" je – ob že nakazanem social-no-psihološkem okviru romana – tipičen primer otroške detektivke⁴.

---

¹ Jadranko Bitenc se je rodil na Vrhniki, 29. junija 1951. leta. Njegov oče je bil oficir, kar je tudi razlog, da se je njegova družina pogosto selila. Tako je mladi Bitenc živel v Vodnjanu, Gospiću (začel obiskovati osnovno šolo), Kloštru Ivaniću, Bregani (končal osnovno šolo). V Mostarju je med leti 1966 in 1970 obiskoval vojaško gimnazijo (*Vojna zrakoplovna gimnazija*), nato za nekaj mesecev nadaljeval šolanje v Mostarju na akademiji (*Zrakoplovna akademija*), se prepisal na Filozofsko fakulteto v Zagrebu in tako zaključil niti ne začeto vojaško kariero. Na Filozofski fakulteti je diplomiral komparativno književnost in absolviral jugoslovansko književnost. Delal je kot novinar za časopis *Polet*, nato učil hrvaščino v osnovni šoli v Popovači in Ivanić Gradu, včasih predaval na gimnaziji v Ivanić Gradu. Od leta 1985 je zaposlen kot bibliotekar v Pučkom otvorenom učilištu Ivanić Grad, zadnjih petnajst let kot vodja Centra za kulturo in izobraževanje. Živi v Ivanić Gradu, ali kot pravi sam: "Ne zaustavljaš se: pišeš, putuješ, zabavljaš se. Spavaš u Ivanić Gradu. Dobro, ha?" [2:136]

² O umrli Puškarički krožijo po vasi različne govorice, predvsem pa je skorjeh nihče ni maral. Ljudje trdijo, da se njen duh prikazuje na posestvu, zato ga nihče ni hotel kupit.

³ Lana pravi: "*Uostalom, on je djetinstvo proveo na selu, ali u susjedstvu. U Kušnom Dolu, a ne u Pašincu. (...) U tom Kušnom Dolu, na djedovini, živi tatin polubrat, moj stric Vladek sa ženom. Nije zapetljano; imaju dvije mame i jednog oca. Taj jedan otac je inače moj djed Zvonkec. On nikad nije pomagao Vladeku. Zato se on zna žaliti da se dosta napatilo u životu. Ispada da se djed brinuo za jednog sina a za drugog nije. Moj stari zna reći za strica: "On je djedov grijeh prije braka." Kad je djed ostavio zemlju, moj se dobri otac odrekao svog komada u korist strica Vladeka.*" [2:19]

⁴ Otroška detektivka je eden izmed šestih tipov avanturističnega žanra. Po svojih značilnostih je

Zgradba otroških detektivk je precej šablonska, to ni mišljeno v slabšalnem pomenu, kar velja tudi za Bitenčevo delo *Lana godina mačke*: na začetku se razkrije problem, v tem delu nekdo polomi vse komaj vsajene sadike sadnega drevja. Nato se glavna književna oseba vmeša v dogajanje in s pomočjo pomočnikov razkrinka antagonista, tudi ta pogoj je v knjigi izpolnjen: Lana s pomočjo prijateljice Brankice in pozneje še dečka Štijeja (v bistvu mu je ime Štef Belec) raziskuje poškodovanje lastnine. Nezakonito dejanje je razkrito, čeprav Lana tega ne komentira. Bistvena razlika med tipičnim vzorcem tovrstnih besedil pa se pojavi ravno ob razrešitvi, kjer je glavni junak običajno nagrajen, saj je s svojo spretnostjo pomagal uloviti zločinca, ki ga išče policija, Lana pa zaradi družinske povezanosti storilca ne izda in o njem ne obvesti policije. Praviloma so antagonisti odrasli, otroci pa jih s spretnostjo in poštenostjo premagajo. Opis književnega prostora je v otroških detektivkah pogosto retardacijski element, saj bi se drugače zgodba prehitro odvijala. Književni prostor je v analiziranem delu preslikava geografsko realnih krajev (Pašinec, Ivanić Grad), čeprav sledi nek splošen opis prostora, ki že sam po sebi nudi možnost zločina, to je osamljena kmetija. Književni čas je omejen na čas počitnic, saj takrat otroci nimajo šolskih in obšolskih obveznosti. V detektivsko raziskovanje negativnega dejanja se zato Lana zaplete zaradi dolgočasje, ki ga doživlja na vasi. Zgodba ostaja ves čas v okvirih možnih (realnih) dogodkov, zato je motivacija besedila verjetnostna. Scenična perspektiva omogoča dovolj dialoga (namenjen predvsem spešitvam) in dokaj natančen opis podrobnosti (namenjene zaviranju zgodbe). Zgodbo pripoveduje tretjeosebni avktorialni pripovedovalec, deloma pa je pisana prvoosebno: del dogajanja pripoveduje Lana, del izvemo iz njenega prvoosebnega zapisa dnevnika, del pripoveduje kot prvoosebna pripovedovalka tudi Brankica. Čeprav ima otroška detektivka običajno katarzičen zaključek, v katerem dobro premaga zlo, hkrati je zlo kaznovano, v *Lani godini mačke* zaključek ni povsem običajen: čeprav se Lana ves čas trudi razkriti hudodelca, ga na koncu ne more kaznovati ali prepustiti kaznovanja uradnim osebam, ker gre za sorodnika, strica.

---

bližje mladinski realistični avanturistični prozi kot nemladinski detektivki in kriminalki. V mladinski detektivki namreč ni delitve na detektivko (kjer je nosilec dogajanja detektiv) in kriminalko (kjerje v ospredju kriminalno dejanje). Elementi nemladinske detektivke in nemladinske kriminalke so v mladinski prozi povezani v celoto, ki ni ločljiva. V otroški detektivki so glavne književne osebe praviloma vedno otroci, ki razkrivajo negativna dejanja odraslih. Otroška detektivka je torej mešanica detektivskega in kriminalnega žanra, skoraj nikoli pa ne gre za umor, temveč so najpogostejše teme odkrivanje zakladov, prevar in tatvin. Pogosto glavne književne osebe nimajo možnosti izbire, saj so v pustolovščino potisnjene: najpogosteje so namreč naključne priče nezakonitega dejanja, redkeje pa želijo ohraniti dobro ime nekoga, ki so ga takšnega dejanja po krivem obdolžili. Osebe so slikane precej črno-belo, saj imajo pozitivne osebe same pozitivne lastnosti (poštenost, dobrotu, strpnost...), negativne pa izrazito negativne in nezaželene (zloba, nepoštenost, lažnivost...).

Twist na bazenu

V daljši pripovedni prozi s temo družine sta že na prvi pogled opazni dve skupini besedil: v prvo sodijo dela, ki opisujejo neproblematične družine, prav vseeno je ali gre za dvostarševske, razširjene, enostarševske, enoroditeljske, reorganizirane ali katere druge oblike družin, v drugo pa sodijo tista dela, ki v družinskem okolju razkrivajo stisko glavnega literarnega lika (spolna zloraba, pretepanje, psihična zloraba, razveza staršev, smrt enega od staršev, nenehni prepiri in nerazumevanje med starši in otroki ipd.). V slednjo sodi tudi socialno-psihološki roman *Twist na bazenu*. Književni prostor je Bregana, mestece ob hrvaško – slovenski meji, ki ponuja zanimivo veduto: zapuščeni bazen, ki se ga odločijo prijatelji, Ado, Hrga in Lennon očistiti in pripraviti, da bi bil spet uporaben⁵. V začetku romana gre za napoved lahkega otroškega avanturističnega besedila, ki se zelo hitro sprevrže v psihološko dramo, v kateri oče Zvonkec⁶, oficir v pokoju, maltretira svojo družino: “*Tata Zvonkec je imao dva pravila odgoja: jedno su pitanja, uporna, policijska, dok više nisi znao što te pita niti kako se zoveš, i drugo – remen. Koliko godina, toliko udaraca po debelom mesu.*” [3:11] V družini živijo mama Ružica, oče Zvonko, njun dvanajstletni sin Ado, trinajstletna Nataša (Adova polsestra, ki jo je imel oče pred zakonom z Ružico)⁷, zaradi Natašinega prihoda v Bregano pa pošljejo najmlajšega, Danka, k starim staršem v Predavac blizu Ivanić Grada. Oče samo komandira in nič ne dela (npr. prizor z izkopavanjem zemlje za temelje nove hiše). V zelo negativno prikazano socialno stanje družine so vpletene tudi druge teme: razdvojenost družine Adovega prijatelja Lennona, Adova prva ljubezen in njegov prvi poljub z Darling Lili⁸, avanturistična detektivska zgodba⁹. Žanrski sinkretizem je v delu *Twist na bazenu* močno opazen, vendar je odmevnost socialno-psihološke problematike tako pereča, da zasenči druge motivno-tematske kroge romana. Stjepan Hranjec v delu *Hrvatski dječji roman* opo-

---

⁵ Prvoosebni pripovedovalec Ado komentira naslov književnega dela: “*Sve se krilo pod tajanstvenim nazivom Twist na bazenu. Nas tri najbolja frenda bismo započeli sa čišćenjem kabina, garde-ropa, premazivanjem i popravkom vrata, plijevljenjem trave što raste između betonskih ploča. Stari Pepper bi financirao te početne radove.*” [3:23]

⁶ Pomanjševalnica očetovega imena deluje groteskno: v jezikovnem smislu pomeni ljubkost, prijaznost, majhnost, v resnici pa je oče okruten pijanec.

⁷ Natašo je prinesla njena mama, ko je bila stara dve leti in jo pustila pri očetu Zvonku. Ta je Natašo, zaradi miru v hiši, odpeljal k svoji mami v Zagreb, kjer je živela Nataša do pred kratkim. V začetku sedmega razreda jo pošlje babica k očetovi družini, ker ji je Nataša začela krasti: postala je kleptomanka.

⁸ To je vsekakor veselejši del romana *Twist na bazenu*. Predvsem gre za komiko na ravni jezika (opis štirih “potencialnih” kandidat, izmed katerih je Ado zaljubljen v Lili; glej [3:19 - 20] in na situacijski ravni (npr. opis prvega poljuba; glej [3:52]).

⁹ Nekdo krade časopise s kioskov. Ado in Lennon razkrinkata prijatelja Hrgo, kar ju zelo razočara.

minja: “*Osobitost je romana i njegova autobiografska podloga – dječak Adi (Jadranko), otac, izvanredno portretiran, umirovljeni je oficir, pijanac i grubijan, a fabula se odvija u Bregani gdje je neko vrijeme Bitenc živio...*” [8:226]

Ljeto na koljenima (Lana II)

Glavni literarni lik romana je spet Lana, kar je razvidno iz podnaslova knjige, da gre za nekako nadaljevanje književnega dela *Lana godina mačke*. Lana spet odkriva sledove “zločinov” gre torej za tipičen primer otroške detektivke, ki pa ima – tako kot prva zgodba - nakazan socialno-psihološki okvir romana. Predvsem je v tem delu, gledano s socialno-psihološkega stališča, bistveno podrobneje predstavljen Štije, ki postane naenkrat negativen lik, bralec pa se ves čas zaveda, da njegova negativnost izhaja iz slabih socialnih razmer¹⁰. Na začetku romana *Ljeto na koljenima* se razkrije “lažni” problem, ki ga Lana opazi skozi objektiv svojega fotografskega aparata: zdi se ji, da je videla umor ali ugrabitev v sosednjem bloku. Vse skupaj se izkaže za plod njene domišljije (čeprav seveda ni čisto tako), nato se iz Zagreba oče in Lana odpravita v Pašinec, torej na vas, kjer se je že prejšnje počitnice dogajala zanimiva avantura. Lana s pomočjo prijateljice Brankice in Štije raziskuje krajo stričevega televizorja in radia. Tudi v tem delu je nezakonito dejanje razkrito, čeprav Lana tatvine ne odobrava, pa zaradi prijateljstva storilca ne izda in o njem ne obvesti policije. V detektivsko raziskovanje negativnega dejanja se Lana zaplete zaradi dolgočasje, ki ga doživlja najprej v mestu, nato na vasi. Zgodba ostaja ves čas v okvirih možnih (realnih) dogodkov, zato je motivacija besedila verjetnostna. Osupljiv preobrat (vrh) doseže avtor z razkritjem tatu – to je namreč Štije, ki na začetku odkrivanja zločina ponudi pomoč, da bo iskal zločinca. Lana in Brankica presodita, da Štije vseeno ni glavni krivec, saj je kradel za vaškega trgovca Vinka, zato deklici Vinka izsiljujeta, da ga ne bosta prijavili policiji, če bo “podaril” Štije star avto, ki si ga Štije želi in zaradi katerega je kradel. Ves čas je v zgodbo vpleten tudi moški, imenovan Strašilo, za katerega se pokaže, da je Rudi, sin deda Hrdana, ki je že davno zapustil Pašinec in malce nepošteno živel v Zagrebu. Rudi pove svojo zgodbo, ko mu Lana s pomočjo fotografij dokaže, da je bil na kraju prvega “zločina”. V resnici so hoteli okraštati gospo Marić, ker pa je Rudi sodeloval s policijo, so ga izpustili. Skoraj v isti epizodi se razkrije še, da je Štije pravzaprav Rudijev sin, česar Štije ne sprejme najbolje, čeprav se razveseli, ker je edini človek, ki skrbi zanj, to je deda Hrdan, njegov pravi dedek. Oba zapleta, ki se začneta na dveh različnih književnih prostorih in ob različnih književnih časih, se iztečeta v en pozitivno naravnan konec.

---

¹⁰ Štijeova oče in mama nista nikjer zaposlena, ne skrbita za otroke, večinoma nimajo dovolj hrane, ne skrbita za njihovo šolanje (npr. Štije je kar trikrat obiskoval četrti razred!), oba sta pijanca. Logična posledica groznega socialnega stanja so njegove drobne kraje, ki pripeljejo do vedno večjih, kar seveda ni opravičljivo.

Pyjama blues

Fizične in psihične zlorabe so močno izražene v romanu *Pyjama blues*, kjer gre za neke vrste nadaljevanje dela *Twist na bazenu*. V književnem delu *Pyjama blues* podaja Bitenc sliko nevzdržnih razmer znotraj dvostarševske (nuklearne) družine, v kateri živijo glavni literarni lik Ado, ki končuje osnovno šolo, njegova sestra Nataša, srednješolka, mama in oče Zvonko. Ravno oče je tisti, ki vsem po vrsti greni življenje zaradi militantnega vedenja (zaposlen je bil v vojski in misli, da enaki "prijemci" kot so veljali v službi, veljajo tudi doma) in zaradi njegovega alkoholizma. Osnovni ton zgodbe je torej precej podoben predhodnemu delu, vendar sta Ado in Nataša zdaj malo starejša, malo pametnejša, oče pa še bolj zapit kot v *Twistu na bazenu*, čeprav začne polagoma spoznavati, da je alkohol njegov velik problem. Ado in Nataša imata svojo skrivnost: vsak večer zbežita iz svoje sobe, da uživata vsaj malo svobode, v prvi vrsti pa to počneta zaradi kljubovanja očetu. Književno delo *Pyjama blues* prikazuje nuklearno družino, vendar so posledice neprimernega, grobega ravnanja moškega literarnega lika (očeta) zelo podobne kot v nekaterih drugih besedilih, ki opisujejo tip reorganizirane družine, kjer v vlogi moškega lika nastopa očim: otroški liki ne verjamejo v institucijo družine in doma, ker se tam ne počutijo varne, še več – dom zanje pomeni psihične in fizične zlorabe (telesne kazni, pretepanja). Na začetku dela je pripovedovalec prvoosebni, to je Ado, proti koncu romana opazimo preskok v tretjeosebne pripovedovalca, pripoved je upovedana po logiki mladostnika. Tudi v tem delu gre za delno mešanje žanrov, saj vzporedno z glavno temo, nasiljem v družini, poteka tudi Adova ljubezenska zgodba, ki je tokrat zaljubljen v Novelo, o kateri pravi, da je "*cura kao izmišljena za dečka kao što sam ja*". [5:89]

Osmijeh nepopravljivog optimista

Tretji od Bitenčevih socialno-psiholoških romanov, *Osmijeh nepopravljivog optimista*, s podnaslovom *Ubrzani tečaj odrastanja*, sodi med t. i. najstniške romane. Glavni lik in hkrati glavni pripovedovalec, petnajstletni Smajlić, namreč kaže med vsemi književnimi liki največ razuma. Ob Smajlićevi zgodbi se razvija več vzporednih zgodb, vsako pripoveduje prvoosebni pripovedovalec: zgodba njegove polsestre, imenovane Razmaženo Derište, njegovega očeta, propadlega in zapitega novinarja Legen Daria, njegove mame, najprej imenovane Ljubljena Žena, nato Neljubljena Žena, druge LegenDarijeve žene, predstavljene kot Zgodna Žena, pozneje Dobra Maćeha, Smajlićevega prijatelja Drempa¹¹, deloma pa je opaziti tudi tretjeosebne vsevednega pripovedovalca. Osnovna zgodba je pravzaprav zelo preprosta. LegenDario je zapiti novinar, ki je imel pred poroko hčer, Razmaženo Derište, ta živi skupaj z njim, prvo ženo in Smajlićem. LegenDariju propade zakon, ko se zaljubi v drugo

---

¹¹ Drempo zelo dobro opiše stanje v Smajlićevi družini: "*Kod vas je u kući zanimljivije nego u kinu. Svi ste ljudi!*" [6:86]

žensko, zapusti Smajličevo mamo, vendar se še kar naprej vpleta v primarno družino, čeprav ni sposoben z nikomer ustvariti uspešnega odnosa: ne z materjo prvega otroka, ne s Smajličevo mamo, ne z drugo ženo, niti ne s sinom in hčerjo. LegenDario je prikazan skrajno negativno, saj je, namesto da bi postal odgovorna odrasla oseba, ki združuje življenja svojih bližnjih, postal "solodrinker u potrazi za svjetskim zavjerrama" [6:36]. Tako ga vidi petnajstletni Smajlič¹², ki pa vendarle ne občuti tako zelo očetovega nasilja kot njegova polsestra. Razmaženo Derišče je najstnica, ki jo mama Glumica pusti očetu, pozneje živi z njim pri Dobri Mačehi¹³, ki je do nje spet diametralno nasprotna od poimenovanja, ni niti razvajena niti se ne joče za vsako figo. Z njene perspektive se najbolj natančno pokaže ironiziranje imen, ki jih Bitenc uporablja v romanu. Ob koncu romana se Razmaženo Derišče prvič postavi zase, kar vodi v spremembo njenega karakterja - kar je zanjo seveda odrešitev - in seveda v spremembo imena, postane Adrenalina. Glavni odliki Bitenčevega romana sta mešanje perspektiv in ironija. Prva omogoča bralcu, da sestavlja drobce posameznih zgodb v enotno dogajanje, ki torej z različnih zornih kotov, različnih pripoved-nih perspektiv opisuje iste dogodke iz življenja vpletenih oseb. Ni naključje, da so videnja enega literarnega lika popolnoma drugačna od razumevanja in doživljanja istega dogodka pri drugem literarnem liku, najpogosteje se to zgodi v razmerju odrasli - najstnik. Ironija kot figura misli je avtorjevo najpomembnejše stilno sredstvo v tem romanu. Ironizirani so naslov dela, imena književnih likov, njihova dejanja in mišljenje. Bitenc skozi celotno literarno delo odkriva, kako v družbi nekaj ni prav: otroci (najstniki) vedo več o življenju kot njihovi lastni starši, sploh pa se vedejo veliko pametneje od njih.

Zaključek

Družina in družinsko življenje sta v otroški in mladinski književnosti pogosti temi, še pogosteje pa se pojavljata kot pomemben motiv nekega literarnega dela, kar pravzaprav ni presenetljivo, saj je otrokova vraščenost v družino dana z rojstvom. V sodobnih družbah je spreminjanje družin (gledano npr. že samo iz sociološkega ali pravnega vidika) neobhodno dejstvo, zato je tudi vloga družine v književnih delih, ki sodijo v sodobno književnost, bistveno spremenjena. Po perspektivi sodijo vsa Bitenčeva dela vsaj deloma v socialno-psihološko prozo s temo ali motivom družine, torej sodijo v realistično prozo, reči smemo, da v območje tiste literature, kjer so dogodki možni ali vsaj verjetni.

Romana *Lana godina mačke* in *Ljeto na koljenima* (*Lana II*) sodita bolj med avanturistično književnost, v žanr otroške detektivke, čeprav v obeh delih ni zanemarljiva

---

¹² Smajlič komentira očetovo nasilje nad sestro takole: "I on je znao dobivati batine od svog oca. Valjda se takav način odgajanja djece, u nekim obiteljima, brižno prenosi s koljena na koljeno. Što ti je tradicija!" [6:28]

¹³ Dobra mačeha ima rada živali, ne mara pa ljudi, še prav posebej ne mara Razmaženega Derišča.

niti socialna nota (stric je zavistnež; revni deček postane tat). Čeprav je avanturistična proza pogosto opredeljena kot manj kakovostna, celo trivialna, ker je "v pustolovskem romanu fabula pomembnejša od drugih elementov strukture". [9:139] Delitev na trivialno in visoko je v mladinski književnosti avanturističnega žanra precej tvegana, saj popolna bipolarna razmejitev ni mogoča. Za množično književnost uvede Solar izraz zabavna književnost, ki je nadpomenka za trivialno književnost in del visoke književnosti verističnega tipa. "Način zabavanja bralcev pri branju zabavne književnosti je podrejen lahkotnosti branja, torej potrebi, da se bralec niti miselno niti čustveno ne napreza in da se izogne dolgočasne podobnosti z ustaljenim ritmom vsakdanjega življenja. Zato se v tovrstnih besedilih pojavljajo sprejete sheme značajskih potez književnih oseb ter njihovih dejanj, zaplet in razplet morata biti logično jasna ne da bi se bralec posebej poglobljaj v književno delo, motivi pa morajo biti v nasprotju z vsakdanjim življenjem.". [9:137] Solar poudarja, da je v vseh delih zabavne književnosti potrebna določena stopnja naivnosti (npr. polarnost dobrega in zla, obvezna zmaga dobrega, neproblematično reševanje življenjsko pomembnih vprašanj in zapletov ipd.). Romana imata isti književni prostor (Zagreb, Ivanić Grad, Kušni Dol, Pašinec), glavčina obeh dogajanj se spleta na vasi, kar daje deloma pridih skrivnostnosti (samotna hiša, vaški posebneži in čudaki). Romana imata posredna naslova: *Lana godina mačke* poudarja odraščanje glavnega literarnega lika, *Ljeto na koljenima (Lana II)* pa v prenesenem pomenu izraža, da je poletje premagano, torej zanimivo, kljub temu da Lana na vasi ni pričakovala kakšnega zanimivega dogajanja. V dveh zaporednih poletjih, ki jih Lana preživi na vasi, spozna svet odraslih, ki ni preveč lep. Njen oče, novinar, ji ob trdem trku s spoznavanjem nevoščljivosti in borbe za ugodnejše bivanjske pogoje, stoji ob strani, vendar se zaveda, da se mora vsak najstnik do tovrstnih spoznanj dokopati sam. Lanina detektivska dejavnost, ki je le na prvi pogled zgolj avanturistično lahkotno naravnana popestritev dolgočasnih počitnic, preraste v njeno zorenje.

V socialno-psiholoških romanih *Twist na bazenu* in *Pyjama blues* gre za odkrivanje družinskega nasilja, ki ga oficir v pokoju, Zvonko, izvaja nad svojo družino, ženo ter otrokoma Adom ter Natašo. V prvi knjigi je književni prostor Bregana, v drugem neimenovano manjše mesto, čeprav lahko po opisih sklepamo, da gre za isti dogajalni prostor (blok, kjer živi Hrga, zapuščeni bazen, kino...). Dogajanje je, za razliko od avanturističnih romanov o Lani, postavljeno v čas pouka. Tudi v teh dveh romanih sta naslova posredna: *twist na bazenu* nakazuje namero, da bodo mladostniki usposobili zapuščeni bazen, pižama bluz pa vsakonočne odhode brata in sestre v tako zaželeno svobodo. V tretjem od Bitenčevih socialno-psiholoških romanov, *Osmijeh nepopravljivog optimista*, gre prav tako za opise družinskega nasilja, katerega antagonist je zapiti novinar LegenDario. Književni prostor tega romana je popolnoma realen, avtor namreč natančno opiše Ivanić Grad, deloma pa se zgodba dogaja tudi v Zagrebu. [6:47-48]

Skozi vse romane je poudarjen motiv alkoholizma, ki opozarja, da je tovrstna odvisnost veliko zlo predvsem za družino, nenazadnje pa tudi za alkoholika samega. Vsi negativni moški liki so namreč alkoholiki: stric Vlado, Štijeov oče (pozneje se razkrije, da je pravzaprav njegov oči), upokojeni oficir Zvonko in zapiti novinar LegenDario. Na tem mestu bi se veljalo strinjati z mislijo Aleksandra Zorna, ki pravi: "*Literatura vseh časov, tudi antičnih, piše o zločinih, pa jih ne vzpodbuja, pač pa z njimi vzbuja, grozo in katarzo. Se pravi, da pisanje o nemoralnostih še ne vzpodbuja nemoralnosti same.*" [10:281] Če izhajamo iz Zornove misli in analize Bitenčevih romanov, se kaže tudi presenetljiva je vloga mater: te so do svojih otrok indiferentne, če ne že kar nasilne. Lana, čeprav lahko sklepamo, da živi v urejeni družini, preživlja počitniški čas bolj ali manj z očetom (mama je ali odsotna ali skrbi za hrano), odnos z mamom namreč ni nakazan niti površinsko. Brankica preživlja svojo mladost z babico, čeprav se tudi v tem odnosu zdi, da je zadovoljiv. Posebej vprašljiva je Ružica, Adova in Dankova mama ter Natašina mačeha, ki se po eni strani sicer trudi obvarovati otroke pred nasilnim očetom, vseeno pa ne naredi nič, da bi vsi skupaj stopili iz začaranega kroga nevzdržnih razmer. V dveh primerih mati kar zapusti svojo (zelo majhno) hčer: to se zgodi Nataši in Razmaženemu Derišu, nenazadnje pa tudi Ružica kar dovoli odposlati sina Danka živeti na vas k starim staršem. Skrajni primer je Štijeova mama, alkoholičarka, ki ima odklonilen odnos do vseh svojih otrok. Med glavnimi otroškimi literarnimi liki ima samo Lana urejeno otroštvo, pa še to zaradi spoznanj o nečednostih in njenem hkratnem odraščanju, ni čisto brezskrbno. Svet odraslih, v katerega pravkar vstopajo Bitenčevi liki, nikakor ni svet ugodja in razumevanja, temveč je temačen, kaotičen in krut, zato ne čudi, da želijo ti otroci čim prej odrasti in si ustvariti boljše življenje.

Viri in literatura

- [1] Bitenc, Jadranko (1983): *Statist*, Zagreb, Naprijed
- [2] Bitenc, Jadranko (1987): *Lana godina mačke*. Zagreb: Mladost.
- [3] (1988): *Twist na bazenu*. Zagreb:Mladost: 21990 Mladost i 32005 Lukom.
- [4] (1990): *Ljeto na koljenima*. Zagreb: Mladost.
- [5] (1996): *Pyjama blues*. Zagreb: Lukom.
- [6] (2005): *Osmijeh nepopravljivog optimista*. Zagreb: Hrvatsko društvo književnika za djecu i mlade.
- [7] Haramija, Dragica (2000): *Slovenska realistična avanturistična mladinska proza*. Videm pri Ptuj: GIZ GTP.
- [8] Hranjec, Stjepan (1998): *Hrvatski dječji roman*. Zagreb: Znanje.
- [9] Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*, Zagreb.
- [10] Zorn, Aleksander (1999): *Nacionalni junaki, narcisi in stvaritelji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- [11] Zupan Sosič, Alojzija (2003): *Zavetje zgodbe: sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

Proza za mlade Jadranka Bitenca

Sažetak

U članku predstavljamo prozu za mlade Jadranka Bitenca: avanturističke detektivske romane *Lana godina mačke* i *Ljeto na koljenima (Lana II)* te socialno-psihološke romane *Twist na bazenu*, *Pyjama blues* i *Osmijeh nepopravljivog optimista (Ubrzani tečaj odrastanja)*. U svim su romanima glavni likovi tinejdžeri odnosno djeca u dobi između djetinjstva i odraslosti. Neugodni međuljudski odnosi natjeraju tu mladež da postane zrelija prije nego što je to potrebno. Još više: zbog negativnih osobina odraslih dječji su likovi u književnim djelima Jadranka Bitenca zreliji i promišljeniji od vlastitih roditelja i drugih odraslih osoba. Svih pet romana tvore potresnu ispovijest o posljedicama alkoholizma odraslih protagonista te njihovih psihičkih zlostavljanja i fizičkoga nasilja nad djecom. Sve se to događa pred licem društva, a dovoljno skriveno u obitelji, da se teško izvana umiješati.

Author: dr. sc. Dragica Haramija, prof. (Maribor, Slovenija)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 114. - 123.

Title: Mladinska proza Jadranka Bitenca

Categorisation: znanstveni članak

UDC: 821.163.42.09 Bitenc, J. - 93-3

Letters and pages: 28.036 (:1800) = 15,57 (:16) = 0,973

Stjepan Hranjec

KRILIĆEV *KRIK*

—••••—

Roman *Krik* Zlatka Krilića tematizira Domovinski rat, a podloga i izvorište mu je Biblija. Umjesto mimetične, dokumentarne razine roman funkcionira na simbolnoj razini a ona se materijalizira troslojno. Prvi je sloj naracijski, kao ishodišni za druga dva sloja: etički - iskazan odnosom Dobra i Zla, i teofilozofski - iskazan odnosom Svjetla i Tame. Paničan bijeg glavnog lika-dječaka od zločinaca iz spaljenog sela, koji kolidira s patnjom biblijskog Joba, dobiva time značenje bijega od mraka mržnje a sve uz pomoć spasiteljske Svjetlosti, tj. Boga. Ovakvim zamišljajem Krilićev roman predstavlja originalnu i iznimnu interpretaciju Domovinskog rata upravo zbog plodonosne interferencije sa svetopisamskim tekstom.

Ključne riječi: bijeg, patnja, mržnja, svjetlost, interferencija.

—••••—

Motiv za ovaj rad naravi je iritantne: o jednom od najboljih djela dječje književnosti o Domovinskom ratu, kome je poticaj, podloga i smisao izrečen Biblijom, o tom djelu se u hrvatskoj recentnoj kritičarskoj produkciji nije - osim krajnje informativnih najava - objavila niti jedna (pro)ocjena! Činjenica se može tumačiti dvojako: uzrok posvemašnjoj šutnji leži u temi - naime, o nedavnom dramatičnom ali i veličanstvenom hrvatskom pobjedonosnom oslobodilačkom hodu sve se više - šuti, štoviše, i omalovažava, a s druge, kad pak se koji tekst nadahnjuje biblijskom, kršćanskom porukom on biva - u ovim globalizacijskim, "sekulariziranim vremenima" posve marginaliziran, nepopularan, ukratko, kao preživjeli stilski obrazac; kršćanska etičnost, očito, ne vrši više svoju funkciju! Kako bilo, tek roman Zlatka Krilića *Krik* zavrjeđuje ne samo osvrt nego i superlativnu ocjenu kao iznimno djelo kome je biblijski tekst plodonosno izvorište za upućivanje poruke.¹

Zlatko Krilić (Osijek, 1955.), suvremeni hrvatski dječji književnik, afirmirao se u toj književnosti nizom djela koja bismo tematski mogli usustaviti u četiri skupine. Prva su igrive, infantilizirane i fantastične strukture - zbirka lutkarskih igrokaza *Kri-*

---

¹ Sam je autor - bez obzira na našu zamjedbu da je svaka autorova ocjena subjektivna - potvrdio sudbinu svoga romana, ali i njegovu posebnost u dosadašnjem svome opusu: "Krik je za mene izuzetna knjiga, utoliko mi je bolnija činjenica da je apsolutno prešućena. No, svaka knjiga ima svoju sudbinu, *Krik*, eto, proživljava svoju. Taj se roman može iščitati na više načina a svi mogući načini su i autorovi pristupi. Trsio sam se temu rata ispisati u višeslojnom romanu i, bez lažne skromnosti, vjerujem da sam uspio." (Iz razgovora s autorom 9. rujna 2003., - u arhivi S. H.)

late lutke (1994.) i roman *Čudnovata istina* (1980.), roman o čudesnom ozdravljenju glavnog lika gdje, recimo, misao *Svako ozdravljenje i svaki lijek treba potražiti u sebi* najavljuje, zapravo, *Krik*. Drugi tematski korpus su stvarnosno-psihološke, autobiografske zgode – pripovjedne zbirke *Prvi sudar* (1979.), *Početak plovidbe* (1982.), *Veliki zavodnik* (1984.), *Šaljive priče i priče bez šale* (2001.) te roman *Zabranjena vrata* (1985.). Treću skupinu čine krimi-fabule, primjerice, roman *Zagonetno pismo* (1987.) i četvrtu biblijske beletrizacije i simbolizacije, u koju - osim scenskih tekstova - uvrstavamo i roman *Krik*.

Autor je roman objavio 2001. godine kad je, dakle, posrijedi desetgodišnji odmak od teme², premda, u bilješci na kraju djela nalazimo dataciju: "Ujesen 1992.". Krilić time potvrđuje da se svaka tema mora "slegnuti", emocije staložiti a autor mirnije, s vremenske distance, još jednom provjeriti pristup. Naime, ubrzo nakon što je u Hrvatskoj '91. buknuo Zlo, zaredala su u okviru dječje književnosti djela koja svjedoče o emotivnim odnosu a žanrovski su bliska, uvjetno, nefikcionalnim tekstovima (pismu, dnevniku, reportaži) dok im je izraz krajnje ekonomiziran jer žele svjedočiti snagom činjenica. Tako, recimo, ujesen 1991. Mladen Kušec objavljuje knjižicu *Ubi-li su mi kuću*: to su reporterski zapisi (autor je nakratko, stjecajem okolnosti, postao ratni reporter u širem zadarskom zaleđu) i sastavaka, pisama i crteža djece iz toga kraja. Jedno je takvo pismo dječaka Nevena, tada đaka 4. razreda iz Lišana Ostrovičkih a glasi ovako:

Molitva za moju domovinu

Ja molim svim srcem svojim Gospu da sve ljude hrvatske sačuva smrti i pakla. Molim te, da Hrvatska sva sja u zlatu. Molim te da sva djeca budu sretna. Molim te, Gospe, daj mome tati u selu da ne bude ranjen ni mrtav. Molim te, umiri srpski narod od prokletosti. Molim te, Gospe, pomози mi.

Pismo nije tek gola registracija nego mali autor svjedoči, zapravo, o kulturi jednoga naroda utemeljenoj na obitelji i vjeri a ne mržnji - zato i molba Gospi da *umiri neljude od prokletosti* (ne da ih kazni jer je riječ o kršćanskom polazištu!).

Knjigu *Moj tata spava s anđelima* (1992.) Stjepan Tomaš je zamislio kao dnevnik što ga vodi osječka djevojčica Cvijeta Matković (pa je djelo, kao trilogija, kasnije i objavljeno pod naslovom *Mali ratni dnevnik*). I ovaj roman na tragu je poruke da se usred zla istakne snaga i pobjeda - vjere, vjere u pravdu i istinu, to jest u Boga. Tako Cvijeta na televiziji gleda gardista koji se ne zna moliti ali nosi krunicu jer je ona *znak moga pripadanja rimokatoličkoj vjeri. Vjerujem da raspeti Krist neće dopustiti da ga još jedanput ubiju. A na drugom mjestu: Opet kršćani moraju u podzemlje, u katakombe, kao nekoć davno kada je Krist hodao po zemlji. Danas Antikrist hoda*

---

² Prošle, 2005. godine zagrebačka "Alfa" objavila je drugo izdanje romana; naslovna stranica likovno je obogaćena *Krikom* Edvarda Muncha.

po mojoj domovini. (...) Koliko puta Krist mora umrijeti za ljude da bi ih spasio? A Krist, jer je ljubav sama, ljubi i svoje smrtne neprijatelje. Vjeruje li još uvijek da ne znaju što čine?

Dodamo li ovim tekstovima još *Marijinu tajnu* (1995.) Nade Iveljić, koji roman isto tako počiva na prepoznatljivoj stvarnosti, bijegu djevojčice iz ratnoga pakla u istočnoj Slavoniji – tek je svršetak alegorijski uvođenjem sv. Jurja, viteza, hrvatskog viteza koji kopljem probada neman s istoka – ustvrđujemo da ova i ovakva djela žele svjedočiti ponajprije snagom činjenice, s visokim stupnjem mimetičnosti, dakle, da je upravo vjerno predstavljena ratna zbilja najvažnija odlika svih takvih tekstova.

Napokon, i sam je Krilić izjavio: “Većina, gotovo svi moji likovi iz mojih djela izgrađeni su na temelju stvarnih likova. U jednom književnom liku najčešće je iskustvo i značajke nekoliko mojih znanaca i prijatelja. (...) Zbog toga volim reći da ja i nisam pisac, nego prepisac. Prepisujem, naime, ono što se doista dogodilo, a ako se i nije dogodilo, moglo se dogoditi.” [7:198]

Međutim, Krilićev *Krik* pripada posve drugoj vrsti djela. S obzirom na vremensku distancu u odnosu na osnovnu temu (u okrilju biblijskom), njegova interpretacija znatno je dublja, točnije, iskazuje se na više razina (slojeva). Prvi sloj imenujmo *naracijskim*, onim dakle koji “nosi” fabulu djela; ostala dva počivaju na prvom, on im je ishodište - *etički* sloj, kao odnos Dobra i Zla i treći, *teofilozofski*, kao odnos Tame i Svjetlosti, iskazan biblijskim tekstom.

Prvi sloj svjedoči da je riječ o romanu lika: dječak Anton, prepun straha i mržnje, uspaničeno bježi iz spaljenog sela u kome se pobijeni i njegovi roditelji; u šumi se, da bi opstao, ponaša animalno – skriva se (u mraku) kao zvijerka, pije iz ustajale, blatnjave lokve i jede ubijenog, sirovog ježa; kad se prišulja na rub drugog sela da bi zanoćio, doživljava ponovni bliski susret s *bradatim zlotvorima*; pronalazi nagorjeli list Biblije i svjetiljku iz koje izlazi Svjetlost i nudi mu izbavljenje iz zla, što će biti moguće ako dječak odstrani mržnju iz svoga srca; za trećega susreta sa zlotvorima u nekom selu svjedokom je odvođenja roditelja i njihova djeteta; kad zločinci odu, nakon što su *srušili samo raspelo nasred sela*. [6:120] Dječak napokon prihvaća ruku Svjetlosti, uzvjeruje i takvoga ga, ispunjena i obavijena svjetlom, ne primijete bradonje – dječak je konačno spašen.

Drugi sloj izvodi se iz prvoga kao naglašavanje neprestane suprotnosti Dobra i Zla. Štoviše, u djelu zapažamo i niz *antonimskih (arhetipskih!) parova*:

Dobro	Zlo
mir	strah
svjetlo	tama
milosrđe	kazna
progonjeni	progonitelj

žrtva	ubojica
ljudi	neljudi
ljubav	mržnja
dom	ruševina

Između ovih parova antonimija je naglašenija upravo u zadnjem. Dječak ulazi u kuću iz koje su netom odveli vlasnike, nalazi postavljen stol te, *iako su na stolu bila postavljena tri tanjura, Anton u vitrini potraži tanjur za sebe. Nikoga od domaćina ove kuće nije želio otjerati s njegova mjesta sjedajući za njegov tanjur*; prekrizio se i *gotovo da je čuo tihu molitvu koju izgovara njegov otac u ovakvim prigodama*. [6:124] To je ta etička dimenzija u postavi i građenju dječakova lika, u takvim postupcima kondenzirana je sva civilizacijska popudbina jednoga naroda; pripadnici drugog nacionalnog organizma dotle su palili, oskvrnavili dom.

Djelo je inače puno simbolizacija u detaljima i pojmovima. U pustoj kući dječak, dakle, ne dira tanjure na postavljenom stolu jer su znak nečijeg života, egzistencije. Posebno su znakovita dva pojma: zmija i jaje. Iz spaljenog mali Anton jedino ponese - jaje, simbol stvaranja života, plodnosti i uskrsnuća te će, *ako se spasi, pustiti da se iz jajeta izleže novi život*. [6:102] U šumi pak nailazi na zmiju, u mnogim religijama simbol zla a u kršćanstvu napasnicu, utjelovljenje đavla i zavodnicu svijeta, koju zmiju dječak zaobilazi - s jajetom u svome zavežljaju!

Što se trećeg sloja tiče, odnosa svjetla i tame, valja istaći da je taj odnos temeljni u djelu, njime je Krilić trajno zaokupljen: "Sredinom osamdesetih posvetio sam nekoliko godina proučavanju Biblije i pisanju svoje obrade za mladež u šest tomova s primarnim pristupom Bibliji kao svetoj knjizi svih pismenih, a ne svetoj knjizi pojedinih religija."³

Tako, primjerice, u lutkarskom igrokazu *Otpusti nam duge naše*⁴ otac, glava obitelji, u uskrsnom bdijenju pali svijeću govoreći pritom: *Vidite, ova noć je posebna. To je znak da se moramo pripremiti za uskrsne blagdane. Noćas mjesec, završavajući svoj hod, nasljeđuje sunce što zalazi, a on sam neće zaći prije nego što svoju svjetlost ne pomiješa sa svjetlošću prvog sunca, tako da jedna te ista svjetlost, protegnuta na dan i noć, ne bude umanjena nikakvim nastupom tame... Takav bi trebao biti i naš život - sav jedan blagdan i veliki dan, potpuno lišen noćne tame. Ispunjen svjetlošću ljubavi i lišen svake mržnje*.

To je bit poruke i u *Kriku*. Autor je osnažuje i osmišljava osobitom strukturom koja je trodijelna a dijelovi su najavljeni i omeđeni biblijskim tekstom. (Pisac inače

---

³ Iz razgovora s autorom 9. rujna 2003 (u arhivi S. H.).

⁴ U podnaslovu stoji: "Vazmeni triptih: slava, muka, smrt i uskrsnuće. Lutkarski mirakul s poukom o oprostui". Igrokaz nije tiskan nego samo izveden: premijeru je doživio 12. travnja 1995. u Zagrebačkom kazalištu lutaka.

roman dijeli u dva dijela a razdjelnica mu je znakovito formulirana: “Koji putovi u dom svjetla vode...”).

Početak se najavljuje *Mudrosnom knjigom o Jobu* (18,15⁵): *Iz svjetlosti njega u tminu tjeraju,/ izagnat ga hoće iz kruga/ zemaljskoga...* Job u strukturi nije slučajan, štoviše: tom vjerniku Jahve je – da dokaže Satani kako Job vjeruje - namijenio patnju stavivši ga na kušnju, uništavajući mu najdraže i poslavši mu bolest. *Svjetlost sunčeva ne svijetlila mu više! / Mrak i sjena smrtna o nj se otimali...* (3,4 - 5). Job se lomio ali je - izdržao u vjeri, priznavši Božju svemoć: *Ja znadem, moć je tvoja bezgranična...* (42,2). Zašto Job? Zato što je to i dječakova sudbina jer im je zajednička - kušnja!

Drugi dio u romanu najavljen je početkom *Knjige postanka* - Prvim izvještajem o stvaranju, koji je dio dječak u kući našao od ostataka nagorjele Biblije (u čemu je također simbolika: neljudi spaljuju Božju riječ!): *U početku stvori Bog nebo i zemlju. Zemlja bijaše pusta i prazna; tama se prostirala nad bezdanom, i Duh Božji lebdio je nad vodama. I reče Bog: “Neka bude svjetlost!” i bi svjetlost. I vidje Bog da je svjetlost dobra; i rastavi Bog svjetlost od tame.* Najava je to svjetla u dječaku - u podrumskom mraku nalazi staru svjetiljku. Tad opet slijede stihovi iz Jone, grafijski, kao i drugi spomenuti, izdvojeni u tkivu teksta: *Koji putovi u dom svjetla vode,/ na kojem mjestu prebivaju tmine...* (38,19).

Oni, zapravo, najavljuju treći dio romana, dakle pokazivanje puta do Svjetla. Dječak se lomi, razdire ga sumnja, zapada u krizu no na koncu uzvjeruje i to ga spašava. U tom dijelu dva su autorova zamišljaja pomalo neobična. Iz svjetiljke izlazi div koji je svugdje i najčešće ga zovu Svjetlost; vjerojatno je to autorov ustupak dječakovoj mašti koji je na bajkovit način očekivao izbavljenje. To uostalom i objašnjava Svjetlost: - *Već sam ti rekao da ne živim u lampi. Nju sam samo odabrao da te ne preplašim svojom pojavom.* [6:143]

Drugo, na dječakovu misao: - *Ti nisi Bog*, Svjetlost reče: - *Ne, ja nisam Bog, ali sam Bogu mio, ja sam plod njegovih prvih riječi...* [6:131] Autorova misao pretpostavlja dublju, teološku raspravu o semantičkom odčitavanju pojmova Svjetlost i Bog, međutim, činjenica je da se djelo temelji na svetopisamskoj riječi u kojoj je Bog - osoba! Dakle, Dobro, Svjetlost ili što drugo samo su u djelu zamjenjenice za Svevišnjeg (“Nije šija nego vrat!”).

Kako bilo, tek od toga dijela, od objavljivanja Boga, počinje dječakov hod prema Svjetlu, prema spasu, iskazan gradacijski, u smislu neprestane borbe svjetla i tame, vjere i nevjere, stilski pak bremenit gnomičnošću, točnije, temeljima kršćanskog nauka:

- a) - *U tebi sam* (u dječaku, op.) *u zadnje vrijeme mali, jako mali. Skoro sam se ugasio;* [6:93]

---

⁵ Navodi su iz Biblije. [1]

- b) - *Ja ih mrzim - reče dječak;*
- *Baš zato ti prijeti opasnost da postaneš jedan od njih. I njih vodi mrak mržnje. (...) Ti bi ponio sa sobom svu mržnju, sav mrak koji se nakupio u tebi. (...) Postati njihovom žrtvom manje je strašno nego postati njima nalik. (...) Samo oni koji pripadaju svjetlu mogu pobijediti one koji pripadaju tami; [6:94-95]*
- c) - *Tama se ne može rezati. Mraku u sebi se valjaš suprotstaviti svjetlom; [6:146]*
- d) - *Izađi iz mraka i sakrij se u svjetlost. Bića mraka je ne vide. Neće ni tebe ako si potpuno skriven u svjetlo. (...) Moraš iz sebe izbaciti svaki trag mraka. Bića mraka će ga uočiti ostane li i najmanje. Očistiš li se, ne mogu te vidjeti. Izbaci iz sebe mržnju i želju za osvetom. Ostavi samo želju za životom i ljubav. (...) Njegova osveta je bila u tome da ih više ne mrzi. Uvijek će se boriti protiv njih, ali ne na njihov način; [6:148-150]*
- e) - *Sve će biti u redu, sine (...) - spašen si.*
- *Znam - odgovori dječak. [6:151]*

Ovo, pod e), ključne su, kulminacijske rečenice u djelu. Dječakovo “znam” nije zato samo zaključna riječ u romanu nego i svjedočenje o obraćenju i dokaz da je kušnja, da svaka kušnja ima smisla, a spas se ne doživljuje kao materijalno izbavljenje iz neprijateljskog okruženja nego kao oslobođanje iz okova mržnje.

Antonimski odnos Krilić naglašava i stilski, recimo tako, odnosom *egronizacije* (teksta) i *gnomičnosti*. U prvom dijelu romana, kad dječak panično bježi od zločinca, pripovijedanje je zasićeno glagolima radnje, akcije te se u tom dijelu roman nudi, zapravo, na prvoj razini, kao uspaničen bijeg bespomoćne zvijerke od progonitelja. K tome, i naslovi poglavlja su simulirano nezavršeni, s trotočjem, što je isto tako prilog pojačavanju receptorove napetosti.

No, dječakovo iskazivanje odnosa prema *vukodlacima krvožednih očiju* koji su *utjelovljenje zla*, njegovo opredjeljivanje najavljuje druge dvije razine, kao dublje odčitavanje funkcije teksta, on - tekst - tada i time počinje dobivati svoj smisao.

Zaključno ovo.

1. Roman *Krik* svjedoči ponajprije o plodonosnoj interferenciji Biblije i književnosti, o osmišljavanju književne poruke Biblijom. Tom je interferencijom autor trajno zaokupljen. Osim spomenutog igrokaza, Krilić u knjizi *Krilate lutke* [5] objavljuje dva teksta, *Zlatno srce Nikolino* i *Potop*: prvi tematizira dobro, zlatno srce sv. Nikole, čineći odmak od stereotipnih, prigodnih scenskih komada o dobrom biskupu koji donosi darove, u drugom pak želi pokazati snagu vjere, posluživši se pričom o Noi. K tome, kako je sam izjavio, priprema ciklus *Šest vrlina petorice iz Biblije*. “Do sada su u potpunosti, osim knjige *Burni život Josipov*, završene i dvije knjige o Mojsiju: *Čudotvorac Mojsije* i *Mojsije i narod*. Još imam dosta posla na knjigama o Samsonu, Davidu i Salomonu. [7:199]

2. *Krik* je, isto tako, književni pokaz o iscjeliteljskoj i spasiteljskoj snazi vjere ("Vjeru vjeruj, spasit će te vjera!"), odnosno kao knjiga o obraćenju.

3. Dalje, roman je *krik između svjetla i tame*, odnosno kao književno svjedočenje o čovjekovu opredjeljenju. Bog, naime, ne naređuje nego je čovjeku dao slobodu i odgovornost; on, Stvoritelj, samo nudi ruku voditeljicu i spasiteljicu – Bog se uvijek pojavio i očitovao kad god je dječak Anton zaželio njegovu blizinu i pomoć. Zato Antonov bijeg nije bijeg preplašenog stvorenja od bradonja nego od vjere, roman je u svome razvoju pohod, povratak vjeri.

4. Roman *Krik* je isto tako knjiga o oprostima i lišavanju mržnje, o izlasku iz tame i zla upravo stavom "biti iznad"; upravo to postignuće za svojevrsnom superiornošću (dobra nad zlim) iskupljuje i spašava. Jer mržnja sputava, veže čovjeka za zlo i sa zlim – odatle u romanu niz rečenica o oslobođanju od mržnje te upravo završna rečenica o spasu ujedno znači i spas, izbavljenje od okova mržnje.

5. Roman *Krik* istodobno možemo doživjeti i kao knjigu o svrsishodnosti patnje. "Blago vama kad vas budu grdili i progonili i kad vam zbog mene budu pripisivali svaku vrstu opačine!" Mt. 5,11

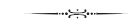
6. *Krik* je ujedno pobjeda svjetla (u čovjekovu životu), a za što iznova nalazimo usporednicu u biblijskom, evandeoskom pismu: "Vi ste svjetlost svijeta. Ne može se sakriti grad što leži na gori. Niti se užije svjetiljka da se stavi pod posudu nego na svijećnjak da svijetli svima u kući. Tako neka svijetli vaša svjetlost pred ljudima da vide vaša dobra djela..." Mt. 5,14

7. Napokon, *Krik* je u kontekstu poetike hrvatske dječje književnosti iznimno duboko i – potrebno djelo, u smislu ovoga što je izjavio sam autor: "Kad bih svojoj djeci morao izabrati samo jednu vrlinu za životnu poputbinu, izabrao bih mogućnost voljenja, ljubav prema životu i ljudima, a iz te vrline, upravo nas Isusov život uči, proizlazi mogućnost opraštanja čak kad su i najveće nepravde nanesene". [7:185] Krilić je pokazao da je upravo Biblija velika (pisana) učiteljica života, kao neiscrпно vrelo vrline. On je darovao hrvatskoj dječjoj književnosti roman kojim je pokazao da je biblijski tekst u ljudskoj povijesti neprestano izvorište i nadahnuće, kao polazna točka na putu za život. Autor je osmislio ulogu i poziciju svetopisamske poruke u dječjem štivu, dao mu je novu, točnije - pravu dimenziju. Uostalom: "Na početku bijaše Riječ i Riječ bijaše u Boga!"

Izvori i literatura

- [1] *Biblija. Stari i Novi Zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997.
- [2] Ciglar, Želimir: *I Bog može biti osamljen*, "Vjesnik", Zagreb, 14. travnja 1995.
- [3] Hranjec, Stjepan: *Kršćanska izvorišta dječje književnosti*, Alfa, Zagreb, 2003.
- [4] Hranjec, Stjepan: *Hrvatski dječji klasici*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.

- [5] Krilić, Zlatko: *Krilate lutke*, Međunarodni centar za usluge u kulturi, Zagreb, 1994.
[6] Krilić, Zlatko: *Krik*, AGM, Zagreb, 2001.
[7] Pilaš, Branko: *Knjigom u djetinjstvo*, portret Zlatka Krilića, "Umjetnost i dijete", 4. - 6., Zagreb, 1995., 185. - 202.

Krilić's *Cry*

Summary

Zlatko Krilić's novel *The Cry* deals with Croatian War of Independence and its basis and source is the Bible. Instead of functioning at a mimetic, documentary level, it functions at the level of symbols which is further materialised at three levels. The first is the level of narration, which is the basis of the other two levels: ethical, expressed in the relationship between Good and Evil, and theosophical, expressed in the relationship between Light and Darkness. The main character's panicky escape from the criminals and burned down village, which corresponds to biblical Job's suffering, gains the meaning of the escape from the darkness of hatred, with the assistance of the redeeming Light, i.e. God. Such a concept of Krilić's novel constitutes an original and exquisite interpretation of Croatian War of Independence due to its fruitful correlation with the biblical text.

Key words: escape, suffering, hatred, light, correlation.

Author: dr. sc. Stjepan Hranjec, prof. (Čakovec, Hrvatska)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 124. - 130.

Title: Krilićev *Krik*

Categorisation: znanstveni članak

UDC: 821.163.42.09 Zrilić, Z.

Letters and pages: 20.647 (:1800) = 11,470 (:16) = 0,716

Maja Kodrič

PODOBA "JUŽNJAKA" V KRATKI PROZI POLONE GLAVAN IN MAJE NOVAK

Prvi del kratke razprave se posveča imagologiji in novejši medkulturni hermenevtiki tujega in ju pretresa s teoretičnega vidika; v drugem delu razprave, ki ga v tem kratkem prispevku izpostavljam, pa nas zanima podoba tujega v izbrani sodobni slovenski kratki prozi.

Ključne besede: literarna podoba "južnjaka", sodobna slovenska kratka proza, imagologija, medkulturna hermenevtika.

Uvod

Literatura je prekrita, nasičena z najrazličnejšimi podobami. V kratki razpravi nas zanima podoba Drugega, tujca, podoba "južnjaka" (prebivalca bivše skupne države Jugoslavije) v sodobni kratki prozi avtoric Polone Glavan in Maje Novak. Študija temelji na izsledkih imagologije, interdisciplinarne veje primerjalne književnosti, ki se ukvarja z vprašanjem in s pojavljanjem "drugačnosti" v literarnih delih in z literarnimi podobami Drugega. Napaja se z disciplinami, ki zastavljajo vprašanja o kulturi različnih družb, o stiku ene ali več kultur, o njihovem medsebojnem prepletanju, vplivanju ter o sprejemanju in zavračanju drugih kultur. [19:313]

Literarna podoba

Osebnostno označevanje in vrednotenje je nekaj vsakdanjega, prestave o sebi in o drugih goji vsak narod. Daniel-Henri Pageaux, eden izmed vodilnih imagologov, podobo v komparativističnem smislu definira takole: Vsaka podoba nastane, ko se Jaz, lahko tudi neznatno, zave svojega odnosa do Drugega, nekega tujega v odnosu do Drugega, nekega tukaj v odnosu do Drugje. Podoba je izraz, ne nujno literaren, nekega pomembnega razhajanja med dvema vrstama kulturne realnosti. Podoba je torej predstava neke kulturne realnosti, skozi katero posameznik ali skupina, ki sta jo izoblikovala, razkrivata in izražata družbeni, kulturni, ideološki in namišljeni prostor, v katerega se hočeta uvrstiti. V tem prostoru se s pomočjo podob in predstav izražajo

načini, s katerimi se neka družba vidi, razmišlja o sebi, hkrati pa razmišlja o Drugem. Podoba o Tujem lahko izraža tudi nekatere stvari o izhodiščni kulturi. [14:10] Imagologija ne raziskuje stopnje lažnosti podob, čeprav komparativistična podoba - kot trdi tudi Pageaux - seveda ni zrcalna slika (analogon) realnega. [14:11]

Teoretiki, ki se ukvarjajo z imagologijo, so v literarnih delih našli tri temeljne vrste odnosa do Drugega: manijo, fobijo in filijo. V primeru manije pisatelj Drugega, tujo realnost, "pojmuje kot absolutno večvredno". [14:19] Ko gre za manijo, je predstava o Drugem bolj privid kot jasna podoba. Ko govorimo o fobiji, je tuja realnost pojmovana kot manjvredna, v tem primeru pa je predstava o lastni kulturi popačena, kaže se le kot privid. Edini primer realne dvostranske izmenjave je filija - obe realnosti sta sprejeti pozitivno. Temelji na "poznavanju in vzajemnem priznavanju, kritičnih izmenjavah ter vzajemnem dialogu kultur". [14:20] Pageaux odstira še četrti možni odnos: izmenjava in dialog se umikata v korist novih združevanj na poti k unifikaciji ali obnovi izgubljenih enot. Sem spadata tudi kozmopolitizem in internacionalizem.

Za obstoj podob ali tako imenovanih *images mentales* je usodno ugotavljanje tistega, kar je nosilcu takih podob tuje ali s strokovnim izrazom alteritetno. Razmerje do tujega se lahko kaže kot navdušenje ali zavračanje, navadno pa se uresničuje kot kliše ali stereotip. Predmet preučevanja imagologije so prav stereotipi, klišeji. Književnost je izredno primerno sredstvo za ustvarjanje in izražanje nacionalne identitete pa tudi za ironiziranje, zanikanje in preseganje stereotipnih podob. Narod se ne definira samo afirmativno, temveč tudi "per negationem": skozi podobo drugega, pripadnika tistega naroda, ki mu ne pripada.

Stereotip – množična oblika podobe

Slika o tujem, Drugem, se oblikuje tudi skozi stereotipe, klišeje in predsodke. Prestave o sebi in svojem narodu imenujemo nacionalni avtostereotipi, predstave o drugih narodih pa nacionalni heterostereotipi. Teoretiki ločujejo še predstave o tem, kakšne predstave si oblikujejo drugi narodi o nas; imenujejo se nacionalni metastereotipi. Posebna, množična oblika podobe je torej stereotip¹. Je dokaz enopomenske komunikacije, kulture v blokadi. Stereotip je enooblikoven in enopomenski. Širi le bistveno sporočilo, oddaja le bistveno podobo, le eno samo. [14:12]

Za predsodke ali stereotipe veljajo naslednje štiri značilnosti²:

---

¹ Prvi, ki je etnični stereotip uporabil, je bil severnoameriški novinar Walter Lippmann leta 1922 v svojem delu *Public opinion*. O tem piše v članku Jose Manuel Lopez de Abiada v knjigi z naslovom *Imágenes de España en culturas y literaturas europeas (siglos XVI - XVII)*, Madrid, Vebum, 2004.

² Značilnosti stereotipov povzemaamo po članku Matija Svetine z naslovom *Stališča, predsodki in stereotipi*. [20:35-36].

- a) Odnos do objekta (do določenega naroda) je negativen in podcenjujoč. Ta odnos spremlja prepričanost o večvrednosti lastnega naroda.
- b) Predsodki temeljijo na nepopolnih ali celo neresničnih informacijah.
- c) Predsodke spremlja intenzivno čustvovanje – velikokrat močna negativna čustva, kot so gnus, prezir, vzvišenost, prepričanost, da smo sami popolnoma drugačni. V ozadju teh čustev se pogosto skrivajo strah, negotovost in potlačena agresivnost.
- č) Ker so predsodki povezani z močnimi čustvi, so izjemno odporni proti spremembam.

Če razmišljamo o produkciji stereotipa, opazimo, da se uklanja zelo preprostemu procesu proizvajanja: zamenjava atributa in bistvenega omogoča stalen prenos posameznega k splošnemu, enkratnega h kolektivnemu: X je ..., vsi so ... So posplošitve, povzetki, ki nikakor ne morejo veljati za vse pripadnike nekega naroda. So pozitivni ali negativni, v vsakem primeru pa prinašajo neko vrednostno sodbo.

Podoba "južnjaka" v slovenski kratki zgodbi

Če sledimo teoriji Mirana Hladnika lahko razlikujemo štiri temeljne odnose nacionalne kulture do kultur sosednjih narodov: Prva možnost je utopitev v tujem ali asimilacija. Iz te ne more nastati nikakršna kulturna dejavnost, tudi literarna ne. Za pripovedništvo so bila potencialno zanimiva preostala tri razmerja med domačim in tujim: eliminacija tujega, ignoranca tujega in adaptacija tujega. [6:14]

Poskušali smo odkriti, kakšen imago sodobna slovenska kratka zgodba³ tvori o prebivalcu nekdanje Jugoslavije, ki živi južno od Slovenije, in za katerega se v pogovornem jeziku uporablja tudi izraz "južnjak".

V delu *Interkulturalna povijest* Zvonko Kovač piše, da so imagologi že poskušali odkriti, kakšen imago so o Slovencih tvorili Hrvati. Podoba Slovencev v hrvaški književnosti je precej zanimala Jožeta Pogačnika, ki je med drugim ugotavljal, da se je v hrvaških književnih delih slovenski jezik uporabljal za doseganje komičnih učinkov. Pogačnik opozarja tudi na hrvaški prevod romana *Oklopni Bataljon* J. Škvoreckega, v katerem lik Slovaka govori slovensko.⁴ [8:166-167] Kovač odkriva še pisanje o Slovencih v Andričevih delih. Tujec (Švicar) opazi pri južnjaku posebno ekstravertiranost; piše, da se obnašajo, kot bi bili pijani, čeprav ne pijejo, govorijo z aluzijami, opazi tudi prepirljivost, ambicioznost, ki pa ni usmerjena na rezultate, temveč na poudarjanje in povzdigovanje lastne osebnosti. Tujec vidi torej južnjake kot izrazi-to ekstravertirane in egoistične osebnosti, ki so premočno usmerjeni nase, na svoje ambicije, in so nesposobni za umirjen dialog. [8:210] V nekem odstavku romana *Znakovi pored puta* iz leta 1978 Andrić relativizira interkulturalno svoje in tuje z navodilom: presodite sami, kaj drži in kaj ne. [8:212]

³ Poudariti je potrebno, da pojav "južnjaka" najdemo tudi v slovenski literaturi starejših letnic in nikakor ni značilen zgolj za sodobno slovensko prozo.

⁴ Jože Pogačnik piše o slovenskem fenotipu v hrvaški književnosti v [16].

Maria Todorova navaja, da je Smithovo pisanje o Balkanu iz začetka 20. stoletja eden redkih primerov, kjer si je "moškost" Balkana prislužila pozitivno oceno. V domala vseh drugih opisih je značilen balkanski moški neomikan, primitiven, surov, neusmiljen in brez izjeme neurejen. [21] Kot poudaja Leerssen v svoji študiji z naslovom *Nacionalna identiteta in nacionalni stereotip* iz leta 2003 "južnjaki" (predvsem prebivalci južnih delov neke države ali Evrope nasploh) večinoma živijo počasneje, manj obremenjeno, so manj podjetni, manj zanesljivi in največkrat idealisti, ki ne živijo na trdnih tleh. [9] Ravno kontrastno podobo "južnjaka", pozitivno oziroma nevtrarno uporabo stereotipa, ki je redka izjema v pregledani kratki prozi, opazimo v kratki zgodbi Draga Jančarja z naslovom *Prerokba*: poleg Slovenca Antona Kovača vojsko služi tudi Srb profesor Trule (Milenko Panić), izjemno razgledan in izobražen človek, ki se pripravlja na delo na univerzi, kjer bo predaval o biblijskih temah v svetovni književnosti. [7]

Podoba tujega v kratki prozi Polone Glavan

Podobo tujega bomo najprej opazovali v pisanju Polone Glavan, ki že v svojem romanesknem prvencu *Noč v Evropi* [4] pošlje literarno osebo na potovanje v tujino, kjer se sreča z Drugim, s tujim. Pogled prek meje pa ji pomaga tudi pri iskanju lastne identitete.

Tudi v kratki zgodbi z naslovom *Nenavadna identiteta Nine B* iz zbirke *Gverilci* [3] sprva otrok, kasneje pa najstnica Nina, v odsevu Drugih, Tujih išče in izoblikuje lastno identiteto, lasten jaz. Nina svojo identiteto v občutljivem obdobju razpada Jugoslavije, ko se poudarja lastni narod in želja po samostojnosti in odcepitvi, utemelji na prav posebnih, sprva nepričakovanih podobah o lastnem narodu. Potovanja v tujino ji končno odprejo oči in zave se, da je geslo današnjega časa (pričujoča zgodba se zaključí z letom 2004, ko se Slovenija priključi Evropski uniji) večkulturnost ali multikulturnost, ki pa jo razumemo na različne načine. Pomeni lahko soobstoj več kultur na enem prostoru ali mešanje kultur v družbi in na ravni posameznika, v Nini-nem primeru pa gre predvsem za odprtost za druge in tuje kulture, ki je bila njenim staršem in starejšim generacijam večinoma še tuja. Na tem mestu se lahko vrnemo k teoretičnemu konceptu drugega, saj junakinja te zgodbe oblikuje lastno identiteto v intersubjektivnem odnosu, v produktivnem in odprtem dialogu z Drugim.

Ironična kratka zgodba *Nenavadna identiteta Nine B* se prične z navajanjem bogatih, stereotipnih in že znanih podob o lastnem oziroma tujem narodu. Izpostavi pa tudi originalne osebne podobe slovenskega naroda o sebi (avtostereotipi) in tujih, drugih narodih (heterostereotipi). V besedilu najdemo bogate literarne podobe, ki predstavljajo skupek idej o lastnem narodu skozi stereotipne predstave in skozi oči mlade Nine. Hkrati pa je besedilo bogato s podobami Drugega, drugih narodov, tujcev. Literarno besedilo gradi na značilnih opozicijskih parih. Na eni strani se Nina

sreča z Evropo, na drugi z Balkanom; najprej z Nemci, kasneje, na svojih prvih potovanjih, pa z mladimi iz zahodnoevropskih držav, še prej pa s prebivalci nekdanjih jugoslovanskih republik - Balkanci ali "južnjaki". Lasten narod Nina postavlja nekje "vmes", zanj je značilna nejasna identiteta, obremenjena s splošnimi mnenji in teorijami o nastanku in posebnih lastnostih naroda. Posledica tega pa je nedoločljiva, obremenjena identiteta in nesproščenost subjekta. Literarno besedilo se dotakne značilnosti posameznikov, države, navad ter geografskih in zgodovinskih motivov.

Kratko zgodbo začne tretjeosebni avktorialni pripovedovalec, ki je najprej dvignjen nad pripovedne osebe in dogajanje, fokalizacija je zunanja, kar omogoči globalni, panoramski pogled in razkrivanje splošnih, stereotipnih značilnosti Slovencev. Zgodba se začne z razkritjem nedorečenosti izvora Slovencev. Pripovedovalec nato naniza vse splošne značilnosti Slovencev oziroma nekatere etnične avtostereotipe, ki poveljujejo Slovence.

Pripovedovalec se s panoramskega pogleda spusti bližje, k Ninini družini ter predstavi stereotipno podobo Slovenca in tipične slovenske družine. Avtorica kratke zgodbe naniza žive in ironične podobe lastnega in tujega naroda. V slednjih podobah se zrcali slovenski opazovalec, ki je zaznamovan z zgodovinsko, s kulturno in socialno izkušnjo. Najprej je izpostavljen očetov ponos, da je pravi Slovenec in da "krvi ne gre kvariti" (čeprav ni vedel za prababičino ljubezen - nekega tujega, vlaškega trgovca). [3:33] Na primeru Ninine družine spoznamo tipične vzorce obnašanja: Slovenec je ponosen lastnik velike, urejene, kar pretirano čiste hiše, ki mu je prinesla "dvanajst let kreditov, štiri leta brez dopusta in prostih vikendov, čir na želodcu". [3:33] Slovenec goji čustven odnos do avtomobila, Slovenka pa pretirano čisti in ureja stanovanje. Slovenec se slednjemu opraviilu raje izogne in medtem smukne v bližnji bife. Leksikalni stereotipi, ki v tej kratki zgodbi označujejo Slovence, so: Lastna hiša, Avtomobil, politika nevmešavanja do Sosedov, Lepo obnašanje pred obiski in Pridno učenje (njihova pomembnost je poudarjena z veliko začetnico). Stereotipno je predstavljeno tudi preživljanje dopusta: še v skupni Jugoslaviji in vedno na "našem" morju, v prikolic, ki je bila last službe Nininega očeta. Ti premiki nekaj sto kilometrov proti jugu so Nini prinesli prve stike z Drugim in s tem možnosti za dialog dveh ali več kultur. Ideološka predstava barbara in utopija prvinske sreče dobrega divjaka sta arhetipski predstavi odnosa do Dugega, hkrati pa sta lahko izraza tako strahu (pri očetu) kot želje po drugačnosti (pri Nini).

Glavna oseba se zaveda Dugega in sebe (čeprav ji je lastna identiteta še najbolj tuja in nedoločljiva), podoba Dugega vsebuje tudi podobo Jaza. Njene podobe so izraz razlike med dvema različnima realnostma. Ninina identiteta se je izoblikovala skozi ključne dogodke slovenske zgodovine. Nina že od otroštva stopa v dialog s tujim in v nasprotju s svojim zaprtim očetom, ki ima že vnaprej izoblikovano mnenje o tujcih, sprejme tuje in spozna večkulturnost že v času življenja Slovencev v skupni državi Jugoslaviji. Ninina srečanja z drugimi narodi so produktivna, saj ji pomagajo

razreševati globoka vprašanja lastne identitete. Dialog s prebivalci južnih republik nekdanje Jugoslavije ji omogoča subjektivni pogled, pogled od blizu, ki omogoča dopuščanje drugačnosti.⁵ Čeprav je pogled na različne narode različen, opazna je dihotomija: na vljudne nemške turiste z urejenimi prikolicami in s sijočimi avtomobili gleda kot na Kulturo, na nevljudne domačine pa kot na Drugo kulturo. Formulacija Drugosti je torej zelo pogosta s pomočjo nasprotnih parov: divjak proti civiliziranemu, barbar proti kultiviranemu, odrasel proti otroku ...

Glavna oseba se zave, da so te ogromne razlike (o katerih govori večina) pravzaprav neznatne in izključno opazne navzven: "južnjaki" so govorili glasno, nevljudno in gledali naravnost v oči, se želeli pogovarjati z Nininim očetom, imeli so temnejšo polt in temnejše lase, razmišljali pa so precej podobno kot ona sama. Zanimivo je tudi, da so vsi omenjeni tipični "južnjaki" moškega spola. Leksikalni stereotipi, ki označujejo "južnjaka", so: rjavi, nevljudni, glasni, Druga kultura. Nekaj besednih zvez je zapisanih v izvirnem jeziku; neprevedene poskrbijo za posebno živost zgodbe in prikaz pristne govorice.

S komuniciranjem, z dialogom, s približevanjem in z dotikanjem se je Nina pogled na tujca občutno spreminjal. Drugega začne sprejemati, tujec ni več potencialni nasprotnik, ampak z njim vstopa v dialog. Nina v nasprotju s svojim očetom stereotipno mnenje o izvoru slovenskega naroda, ki ga prinaša začetek kratke zgodbe, preseže. Njena identiteta, ki je sprva netrda ali "tekoča", če si sposodimo termin sociologa Zygmunda Baumana, je vse manj obremenjena s splošnimi mnenji, ki onemogočajo določljivost in sproščenost ter neobremenjenost subjekta. [21:22-23] Ninina podoba iz otroštva o lastnem in tujem se mehča in podira. Ob stiku s tujim intenzivneje razmišlja o svojem narodu ter svojo identiteto utemelji na redkosti, maloštevilnosti in s tem eksotičnosti lastnega naroda. S tem se Nina upre tipični slovenski zaprtosti, ki je ob osamosvojitvi še vedno utemeljevala svoj narod na mnogih plemenitih lastnostih in predvsem na trditvi: "Slovenci nismo Balkanci." [3:38] Nina pa spozna, da so mladi Hrvati svojo identiteto utemeljevali na istih lastnostih kot Slovenci - tudi oni "niso Balkanci". Balkan je bil sinonim za "krvave štorije, ki so se odvijale v njegovih nedrih", za primitivnost in nazadnjaštvo. [3:40] Slovenci se na koncu izkažejo (ob pogledu z distance) strogi, pikolovski, zaprti in prestrašeni.

Podoba tujega v kratki zgodbi Maje Novak

Pisateljica Maja Novak se s svojimi deli pojavi v zgodnjih 90. letih, ko v slovenski literaturi opazimo težnjo po žanrski literaturi. Že svoj prvi kriminalni roman *Izza*

---

⁵ Meta Grosman poudarja, da se v Evropi in v EU uveljavlja kot vrednota ohranjanje kulturne raznolikosti z oznako RAZLIČNOST V ENOTNOSTI. Dean Komel opozarja, da na tako misel naletimo že v stari Grčiji, pri Heraklitu. Koncept interkulturalnosti je po njegovem mnenju nekaj, kar deluje skozi tradicijo. [5:18]

kongresa ali umor v teritorialnih vodah [12] je postavila na jug, v mediteranski in živahni Dubrovnik. To okolje razume Silvija Borovnik "kot zavesten umik od značilne slovenske samozazrtosti in vaseujetosti", ki jo ironizira tudi Polona Glavan v predstavljeni kratki zgodbi. [1:136] V omenjenem kriminalnem romanu Maja Novak vključuje množico tujih jezikov, med njimi tudi hrvaščino, srbsščino in dalmatinski dialekt.

Na tem mestu se bomo osredotočili na zbirko 14 tematsko zelo raznolikih in ne-navadnih kratkih zgodb z naslovom *Zverjad*, ki je izšla leta 1996. V njej namreč najdemo dve zgodbi, ki slikata podobo "južnjaka": *Betula v ulici Vase Miskina* in predvsem *Propad Pirnatove hiše*. Prva kratka zgodba, *Betula v ulici Vase Miskina*, razkriva pomemben protest zoper vojne, opozarja na brutalnost, nasilje in kaže na grozljive posledice nacionalizmov. Kratka zgodba *Betula v ulici Vase Miskina* se prične s stereotipno podobo Slovence, Vikijevega očeta, politika, ki se je zavzemal za denacionalizacijo nekdanj cerkvenih gozdov ter za etnično čisto Slovenijo: "Precej je bilo govora tudi o tem, kaj je treba hudega storiti tujcem, pa čimprej." [13:67] Zgodba izpostavlja predvsem negativni odnos do tujega in do tujcev ter grenak priokus, ki je ostal po koncu vojne na Balkanu.

Satirična, ironična in "duhovita oblika nekoliko bolj intimistično usmerjene sodobne slovenske kratke zgodbe" je kratka zgodba *Propad Pirnatove hiše*, ki ni več kriminalka niti ni več njena ironizirana pretvorba. [2:190] Tudi v tej zgodbi najdemo zanimivo podobo "južnjaka" - precej bolj stereotipno kot v obravnavanem besedilu avtorice Polone Glavan. Vsakdanji dolgčas v tipični slovenski družini, pri Pirnatih, razburka pojav "južnjaka", tujca, ki junaško reši njihovega sina Robija Pirnata pri padcu z balkona v šestem nadstropju. "Ko bi vedela, v kaj se bo zapletla, bi nedvomno raje sama skočila s tistega nesrečnega balkona." [13:122] S to mislijo vsevedni pripovedovalec napove usodno obiskovanje Buca, ki ga je dečkova mama v znak zahvale povabila na večerjo. Na skrbno načrtovano večerjo je Buce prišel poldrugo uro prepozno, ne da bi se tega sploh zavedal. S svojim nevljudnim obnašanjem je vedno znova šokiral slovensko družino: "južnjak" v tej kratki zgodbi je precej nevljuden, za zamujanje se ne opraviči, brez dovoljenja si prižge cigareto in kadi kot Turek, riga med jedjo, kritizira hrano in se ne zna pogovarjati. Njegov sistem shem, ki jih uporablja za razumevanje sveta, je drugačen. Družina ga skuša razumeti, poskušajo odkriti na njem nekaj, kar bi jim bilo všeč, dopovedujejo si, da niso nestrpni do tujcev, da so odprti do drugačnih. Pripravljeni so ga bolje spoznati, da bi "pod to grobo zunanostjo naleteli na čisto zlato", premostiti želijo "stoletja kulturnih razlik". [13:124-125] Tudi v tem literarnem besedilu je Drugost formulirana s pomočjo nasprotnih parov. Poseben, socio-psihološki in teoretično zelo zanimiv primer v tej kratki zgodbi je uporaba tujega jezika v funkciji komike ali za še močnejše poudarjanje tujega, drugečnega. Kot piše Pogačnik v študiji, v kateri se ukvarja s podobo Slovencev v hrvaški književnosti, je tudi slovenski jezik kot vis comica uporabljen v hrvaških literarnih besedilih

Zanimivi so leksikalni stereotipi, ki se pojavljajo v obravnavani kratki zgodbi. Besede, skupine besed, leksikalne mreže, semantična polja tvorijo pojmovni in čustveni zbir, ki je skupen tako pisatelju kakor tudi njegovim bralcem. Ločimo lahko dve leksikalni vrsti:

1. besede, ki izhajajo iz opazujoče dežele in služijo za definicijo opazovane dežele in njenih prebivalcev (Bucu je spontan in dober, pripravljen pomagati, hkrati pa depriviligriran, ker se ne zna vesti, zamuja, riga, kritizira gostiteljčino kuho ...);

2. besede, vzete iz jezika opazovane dežele, iz izvirnega jezika, brez prevoda v ciljnem jeziku opazovane dežele (nekatero besedne zveze in stavki, ki jih izreka Bucu, so v besedilu neprevedeni, v izvirnem jeziku, kot na primer: A šta bih?, lozovača, ...). [13:122-123]

Po peti večerji Pirnatovi ne zdržijo več, želijo se ga znebiti, ne da bi ga prizadeli. Skušajo mu pobegniti, a njegova podoba jim sledi povsod, nazadnje pobegnejo v tuji no. Zgodba ima značilen odprti konec, ki se konča kot modrovanje, da se je nemogoče vživeti v drugega, da je nemogoče popolnoma razumeti drugega, predvsem pa drugačnega, ker je vsak človek otok. Konča se s poudarkom človekove univerzalnosti, enkratnosti, ne s podarkom na razlikah med pripadniki različnih narodov. In s črno, grozljivo napovedjo: "... položaj je brezupen in nekega jutra bomo drug drugega brez pravega vzroka s svojimi belimi pernicami zadušili v spanju." [13:131] Novakova v zgodbi izpostavi misel, da je človek človeku največji sovražnik. Že naslov kratke zgodbe *Propad Pirnatove Hiše* napoveduje nesrečen konec oziroma razpad družine. Ta propad pričakovano, že skoraj stereotipno in podobno kot v mnogih slovenskih povestih iz druge polovice 19. stoletja, povzroči tujec, tuja kultura.

Sklep

V kratki prozi Polone Glavan in Maje Novak pa tudi Andreja Skubica (na primer v kratki zgodbi *Preskus z jabolkom*, ki prinaša problematično temo izbrisanih - ljudi brez dokumentov) se zrcali realizem osebnega izkustva pri stiku s tujo kulturo in z drugačnimi ljudmi in njihovimi navadami. Obravnavani kratki zgodbi - *Nenavadna identiteta Nine B* Polone Glavan in *Propad Pirnatove hiše* Maje Novak - tematizirata večkulturnost kot posledico nekoč skupnega življenja Slovencev v skupni državi Jugoslaviji. V obeh zgodbah pa tujci držijo ogledalo tudi domačinu, Slovincu, in razkrivajo njegov odnos do drugega, drugačnega. Stiki različnih kultur so vedno malo drugačni, v obeh zgodbah (pa tudi v omenjeni kratki zgodbi *Betula v ulici Vase Miskina* Maje Novak) pa je ironizirana stereotipna ksenofobičnost Slovencev.

Ironična kratka zgodba Polone Glavan ponuja možne načine soobstoja različnih kultur in narodov. V kratki zgodbi Maje Novak pa se ves trud, da bi se vživeli in razumeli drugačno kulturo, izjalovi. Poskus vživljanja v drugo kulturo in razumevanja

drugačnosti se konča porazno in je obsojen na neuspeh. Tudi ta zgodba je ironična, prinaša pa sporočilo, da večkulturnost vodi v nesporazume, nerazumevanje, da ni mogoče sobivanje različnih kultur, saj so razlike prevelike. Kratki zgodbi torej prinašata podobno podobo tujca, "južnjaka", obe tematizirata večkulturno življenje, možnost razumevanja in sprejemanja drugih kultur, sporočilo o možnosti sobivanja pa je različno, celo nasprotno. Glavna oseba v kratki zgodbi Polone Glavan tujo realnost sprejme pozitivno, enak odnos vzpostavi opazujoča kultura. Ta odnos imenujemo filija - živi od poznavanja in vzajemnega priznavanja, kritičnih izmenjav ter vzajemnega dialoga. Kratka zgodba Maje Novak pa izpostavlja odnos, imenovan fobija.

Izbrana kratka proza in literarna dela nasploh imajo moč, da preigravajo in ironizirajo stereotipne podobe in tako skušajo opozarjati na banalnost in škodljivost stereotipov, s čimer lahko prispevajo vsaj k boljšemu poznavanju, če ne že k večjemu razumevanju med posameznimi narodi.

LITERATURA IN VIRI

- [1] Silvija Borovnik: *Pišejo ženske drugače?: o Slovenkah kot pisateljicah in literarnih likih*. Ljubljana: Mihelač, 1995.
- [2] Silvija Borovnik: Pripovedna proza. V: *Slovenska književnost III*. Jože Pogačnik [et al.]. Ljubljana: DZS, 2001. 145–202.
- [3] Polona Glavan: *Gverilci*. Ljubljana: Študentska založba, 2004.
- [4] Polona Glavan: *Noč v Evropi*. Ljubljana: Študentska založba, 2001.
- [5] Meta Grosman: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: ZIFF, 2004.
- [6] Miran Hladnik: Z njihovimi ženskami se poročajte ali soočanje kultur v slovenskem zgodovinskem romanu. V: *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj / 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2005.
- [7] Drago Jančar: *Človek, ki je pogledal v tolmun*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- [8] Zvonko Kovač: *Poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2001 (Biblioteka Književna smotra).
- [9] Joep Leerssen: *National identity and national stereotype*. 2003. Pridobljeno: 25. januarja 2006 iz: <http://cf.hum.uva.nl/images/info/leers.html>.
- [10] Walter Lippmann: *Public opinion*, 1922. Pridobljeno: 10. maja 2006 iz: <http://xroads.virginia.edu/~Hyper/Lippman/contents.html>.
- [11] Jose Manuel Lopez de Abiada: *Imágenes de España en culturas y literaturas europeas (siglos XVI – XVII)*, Madrid, Verbum, 2004.
- [12] Maja Novak: *Izza kongresa ali umor v teritorialnih vodah*. Maribor: Založba Obzorja, 1993.
- [13] Maja Novak: *Zverjad*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
- [14] Daniel-Henri Pageaux: Uvod v imagologijo. V: *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko*

- berilo*). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 2002.
- [15] Jože Pogačnik: *Jugoslavističke teme. Slovenski fenotip v hrvatskoj književnosti*. Vinkovci: Kulturno-informativni centar Privlačica, 1990.
- [16] Jože Pogačnik: *Komparativno proučavanje južnoslavenskih književnosti*, Zbornik radova Zavoda za znanost književnosti, Zagreb, 1991.
- [17] Jože Pogačnik: Podoba Slovencev v hrvaški književnosti. V: *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 2002.
- [18] Andrej Skubic: *Norišnica*. Ljubljana: Študentska založba, 2004.
- [19] Tone Smolej: Perspektive imagologije. V: *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 2002.
- [20] Matija Svetina: Stališča, predsodki in stereotipi. V: *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 2002.
- [21] Maria Todorova: *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2001. (Zbirka Vita activa).
- [22] Marija Zidar: Več svobode imate, bolj sanjate o varnosti (Zygmunt Bauman, sociolog). *Delo*, 25. februar 2006., str. 22 in 23.

The image of individuals from former Yugoslavia (i.e. 'Southerners') in the short prose by Polona Glavan and Maja Novak

Summary

In the first part of my paper I concentrate myself on the imagery and modern hermeneutics of the foreign and give a concise description of the most important topics from the theoretical point of view. In the second part I focus on the image of the foreign in the selected modern Slovenian short prose.

The chosen literary texts, in general, express the power of trifling with and ironising the stereotypic images, thereby disclosing their banality and unfavourableness. In this way, the selected short stories can contribute to, at least, higher level of knowledge, if not even to a deeper stage of understanding between the particular nations.

Maja Kodrič, Podoba "južnjaka" v kratki prozi Polone Glavan in Maje Novak
Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 132. - 142.

Author: Maja Kodrič, prof. (Ljubljana, Slovenija)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 131. - 141.

Title: Podoba "južnjaka" v kratki prozi Polone Glavan in Maje Novak

Categorisation: znanstveni članak

UDC: 821.163.6.09 Glavan, P.

821.163.6.09 Novak, M.

Letters and pages: $28.294 (:1800) = 15,718 (:16) = 0,982$

Dubravka Luić-Vudrag

BUNJEVAČKI ČASOPIS *KLASJE NAŠIH RAVNI* U OČUVANJU HRVATSKOG IDENTITETA

Članak govori o subotičkom časopisu *Klasje naših ravni*, prvom bunjevačkom časopisu posvećenom književnosti i kulturi. Počeo je izlaziti u Subotici 1935., izlazio neredovito, nastavio izlaziti u Zagrebu 1943., i već 1944. godine se ugasio. Časopis je njegovao suvremenu književnost i umjetnost, prateći aktualne društvene i političke okolnosti prostora koji Bunjevci s drugim narodima dijele stoljećima. Važnu ulogu imao je kao mjesto čuvanja bogate i vrijedne bunjevačko-šokačke baštine i potvrde svijesti hrvatskog identiteta cjelokupne zajednice.

Ključne riječi: Bunjevci, časopis, identitet, kultura.

Uvod

Časopis, kao sredstvo i način izražavanja najrazličitijih stavova, učenja i ciljeva istodobno je i senzor vremena u kojem nastaje. Osobito značenje u povijesti jednog naroda imaju oni časopisi koji se javljaju u bremenitim vremenima, i koji po prvi put progovaraju o "osjetljivim", nacionalnim temama iz područja književnosti i kulture. Jedan od takvih časopisa je i subotički časopis *Klasje naših ravni*, prvi bunjevački časopis posvećen književnosti i kulturi.

Položaj istraživača, kada je riječ o takvim časopisima, nije nimalo jednostavan. Suprotno očekivanjima, da je svaki časopis pohranjen u knjižnici kamo pripada, takvi se časopisi ne nalaze na mjestima gdje ih očekujemo. Tako, primjerice, knjižnica Zavoda za slavensku filologiju u Zagrebu, koja bi morala čuvati sve naslove književnih časopisa na hrvatskom jeziku i kao materijalni dokaz književno-umjetničkog stvaranja i kao predmet proučavanja za nove generacije studenata, ne posjeduje niti jedan broj. Nedostatak je to čudniji što su mnogi suradnici lista bili zagrebački studenti ili profesori. S pravom se može postaviti pitanje kakve su to prilike bile na relaciji Subotica-Zagreb kad niti jedan primjerak nije sačuvan u najvećoj fakultetskoj knjižnici s područja slavenske filologije. Ipak na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, u knjižnici Odsjeka za etnologiju nalaze se dva broja, objavljena kasnije, u Zagrebu 1943. i 1944. godine.

Odakle dolaze Bunjevci

Sveukupnost hrvatskog nacionalnog, kulturnog i političkog prostora sagledavamo danas kroz cjelovito djelovanje svih segmenata narodnog bića. Hrvatske nacionalne manjine danas su više nego ikada u središtu pozornosti svih dijelova društva, ne samo zbog svjetskog trenda zaštite i prava manjina nego i zbog nepresušne i neotkrivene građe o dijelu naroda koji je nošen povijesnim prilikama, pritiscima i nepogodama svoju egzistenciju morao pronaći mnogo dalje od rubnih granica nacionalnog prostora.

Bunjevci su dio hrvatske narodne sveukupnosti uz koje odmah vežemo asocijacije mirnog i idiličnog života na salašima u plodnim bačkim ravnicama gdje u Podunavlju oni žive već stoljećima. To je samo jedan dio od velike skupine hrvatskog naroda koji živi na raznim stranama, na zapadu sve do Istre i Kvarnera u Gorskom kotaru, Lici, dalmatinskoj Zagori, Bosni, a na sjeveru u Mađarskoj, Bačkoj i Baranji. Taj dio s velikim gradskim središtima Suboticom i Somborom u krajevima uz Dunav danas je najpoznatiji pa na njih odmah pomislimo pri spomenu imena Bunjevac. U Lici i u Primorju postoje danas samo tragovi bunjevačkog imena jer se ono povuklo pred hrvatskim imenom, u prirodnom procesu nacionalne integracije [8], ali zato je vrlo živa svijest u mnogim obiteljima o zajedničkom bunjevačkom podrijetlu.

Zbog turske opasnosti i ugnjetavanja te loših gospodarskih prilika počinju se seliti već u 15. stoljeću, a najviše naseljavaju prostore na sjeveru po oslobođenju od Turaka 1689. god. kada se povlači i većina muslimanskog stanovništva.

Sva novija istraživanja slažu se da je svim bunjevačkim skupinama podrijetlo zajedničko, došli su iz hercegovačkog sandžaka.

Na području Bačke naseljavaju se Bunjevci u najvećem broju u 17. stoljeću u potrazi za novim prostorima i životnom egzistencijom. Dolaze u velikim skupinama pod vodstvom franjevac pa imamo podatak kako već 1622. godine franjevac Šimun Matković moli Kongregaciju za širenje vjere u Rimu da mu dodijeli župu Bunjevci u kalačkoj biskupiji. [4]

Tome u prilog ide i činjenica da su do danas na gotovo svim prostorima, na kojima žive, pa tako i u Bačkoj, zadržali svoj štokavsko-ikavski govor koji je u predtursko doba bio raširen na velikim područjima Dalmacije, Bosne i Hercegovine.

Ne dolaze oni na pustu zemlju nego zatiču starosjedioce, hrvatsko stanovništvo s kojima nastavljaju suživot stvarajući veliku hrvatsku bunjevačku skupinu.

Iako ljetopisi spominju bačke Bunjevce kao Dalmatince s Dinare, Promine, Svi-laje i ispod Velebita, među narodom postoji predaja da su došli iz zemlje hercega Stjepana. Proslava 250. obljetnice doseljenja održana je u Subotici 14. i 15. kolovoza 1936. Cijeli jedan broj časopisa *Klasje naših ravni* posvećen je toj proslavi.

Uz živi interes za podrijetlo Bunjevaca i njihov dolazak u Bačku, istraživači povjesničari i filolozi još uvijek se ne mogu odrediti prema teorijama koje tumače podrijetlo imena Bunjevac.

Najpoznatija i možda najstarija tvrdnja govori da su dobili ime po rijeci Buni pritoci Neretve u Hercegovini koja teče ispod grada Blagaja. To je prilično prihvatljivo jer migracije kreću iz širih prostora Hercegovine i dalmatinskog zaleđa pa bi kraj oko rijeke Bune zaista mogao biti njihovo polazište.

Druga teorija tvrdi da su dobili ime od glagola *buniti se* jer su se često bunili, bili svoeglavi, svoje čudi. Mladi povjesničar Holjevac spominje da su u Lici u 18. stoljeću nekoliko buna vodili samo Bunjevci bez ostalog stanovništva i da jedan stari izvještaj iz 1701. godine za njih govori da su "narod neobuzdani"

Treća teorija tumači da ime Bunjevac dolazi od riječi *bunja*, a to je vrta nastambe, najviše poljske, pastirske kakve i danas nalazimo gotovo na svim prostorima od Istre na zapadu, na otocima, Dalmaciji i u Hercegovini. Ta riječ i danas je sačuvana, ne samo u govoru bačkih Bunjevaca, nego i u mnogim hrvatskim krajevima.

Najnovija teorija Milane Černelić, na osnovi vrlo opsežnog istraživanja svadbenih običaja, donosi nove spoznaje o podrijetlu Bunjevaca koja ih locira u jugoistočne dinarsko-jadranske prostore.

"Počeci procesa njihove etnogeneze mogli su se zbivati na krajnjim točkama hrvatskih tragova negdje na jugoistočnim dinarsko-jadranskim graničnim područjima. Tu su se negdje prožimali vlaški i hrvatski (u to vrijeme ne još potpuno izdefrencirani) kulturni elementi, koji su dali temelj nastajanju i oblikovanju osebujne hrvatske skupine poznate pod imenom Bunjevci."

U literaturi nema suglasnosti o tome koja je teorija prihvatljiva.

U svakom radu o Hrvatima Bunjevcima ne može se izostaviti ili ne spomenuti velika uloga franjevac iz provincije Bosne Srebrene koja je obuhvaćala golem prostor s preko šezdeset samostana na području Bosne, Slavonije, Ugarske, Vlaške, Transilvanije, Moldavije i Bugarske.

Pod njihovim vodstvom, uz njihovu potporu usprkos turskoj vlasti, hrvatski je puk kretao na daleke selidbe te sretno stizao u nove krajeve. Bunjevci su tradicionalni način života polako prilagođavali novoj sredini i prilikama. Njihova crkva i redovnici franjevci bili su uvijek blizu. Franjevci su bili ljetopisci i svjedoci stvaranja novih ognjišta i početaka mirnijeg života. Opisujući naseljavanja sačuvali su za povijest tragove kretanja i dolaska Bunjevaca u bačke ravnice gdje su zatekli slavenski živalj, a djelovale su i tri biskupije.

Turska vlast imala je Bačku sve do 1697., a poslije bitke u kojoj su se i Bunjevci proslavili, zemlja ostaje u vlasništvu austrijskog cara. Najviše spomena na to vrijeme ostalo je u putopisima i crkvenim ispravama. [3] Sljedećih stoljeća i godina Bunjevci

žive kao branitelji i čuvari svojih domova, vrijedni poljodjelci, a sudbina im ovisi o političkim i vojnim razmiricama Austrije, Ugarske i Srbije. Opiru se mađarizaciji, nezadovoljni su srpskom Vojvodinom pa ne čude pokreti bunjevačke inteligencije za osnivanjem različitih društava, borbama za jezik i pokretanje svijesti o sebi, otvaranjem škola na hrvatskom jeziku. Objavljuju se mnoge knjige, godišnjaci, počinju se izdavati novine.

Pokretanje prvih novina

U drugoj polovici 19. stoljeća najveću zaslugu za sveopći polet i pomak u razmišljanju o samobitnosti i nacionalnoj ravnopravnosti s drugim narodima u Bačkoj imao je svećenik Ivan Antunović. Svjestan velike opasnosti od mađarizacije, svojim aktivnostima pokreće pravi preporod. O njegovu radu piše Petar Pekić:

“ (...) već 1865. uz potporu i suradnju biskupa Strossmayera, Ivana pa Franje Račkoga i Ilije Okrugića radi za preporod svoga naroda.” [13]

Jedna od najvećih njegovih zasluga bila je pokretanje novina.

Bunjevačke i šokačke novine počele su izlaziti 1870. godine. Na njima je pisalo da je “izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Antunović”, izlazile su “svake nedilje jedanput” na četiri stranice. U trećoj god. s 52. brojem prestaju izlaziti, a njihov nastavak je *Bunjevačka i šokačka vila* s napomenom u podnaslovu da je “poučni, gospodarski i politički list”. [9]

Na stranicama novina ime Bunjevac postalo je sinonim za hrvatstvo, a hrvatsko ime zamjenjuje se s bunjevačkim. Isticanje hrvatskog imena moglo je izazvati progonstva i zabrane kod mađarskih vlasti.

Kao crkveni dostojanstvenik sve je radio u okvirima zakona, ne želeći dolaziti u sukobe s politikom i državnim uređenjem ugarske države. Stoga zajedno sa svojim istomišljenicima dogovara osnutak ustanove u kojoj bi se raspravljalo i odlučivalo o svim presudnim pitanjima.

Svečano je otvoren u Subotici 1878. narodni dom “Pučka kasina”, nakon mnogih teškoća i zabrana jer uvjet vlasti je bio da se ispusti bunjevačko ime iz naziva. Nekoliko desetljeća sve manifestacije i priredbe održavale su se u okrilju “Pučke kasine”. Bilo je to mjesto okupljanja mladih i starih, mjesto živih društvenih događanja, mjesto njegovanja i širenja hrvatske riječi.

Izdavačka djelatnost

Bunjevački intelektualci i javni djelatnici, najviše su se zalagali za prosvjetu, slobodu govora i tiska, pažljivo čuvali svoje novinstvo. U tim godinama brojni listovi i časopisi Bunjevaca svjedoče o visokoj razini nacionalne svijesti, o potrebi da se

zabilježi, progovori o svim važnim, bilo gospodarskim, političkim ili vjerskim i prosvjetnim temama. Glasila različitih vrsta i namjena izlazila su bez prekida, ako bi se jedan naslov ugasio, slijedio je drugi. O tome piše Matija Evetović:

“U vrijeme kada je nasilna mađarizacija bila u punom jeku, kada naš narod nije imao svojih škola, novine su bile jedina duševna hrana našem potlačenom narodu. Novine su bile čuvari narodne svijesti, branitelji narodnih prava i skrbnici narodnih dobara.” [5]

Unatoč brojnim problemima oko načina i uvjeta izlaženja, bez potpore državnih struktura, kontinuitet traje do danas. Velikim trudom crkvenih, stranačkih i prosvjetnih uglednika, ali samo uz osobnu inicijativu i dragovoljni rad, sve vrste periodičkih publikacija pokreću se i izlaze neprekidno već 135 godina. Velik je društveni značaj bunjevačkih novina i časopisa jer većinom vjerski i narodni sadržaj zasigurno najbolje odražava nacionalnu svijest i potrebu za očuvanjem narodnog identiteta.

U prvoj polovici 20. stoljeća, između dvaju ratova dolazi do izražaja nedostatak i potreba za izdavanjem nove vrste časopisa koja će govoriti o lijepim stvarima, o kulturi, književnosti, umjetnosti. Prvi je pokušaj, prilog subotičkih novina *Kultura* 1930. koji se pojavljuje neredovito, mijenja urednike, opsežnost i format, a izlazi deset godina do 1939.

Sljedeći primjer je *Bunjevačko kolo* koje u podnaslovu napominje da je “omladinski časopis za književnost i kulturu”. Počeo je izlaziti 1933. godine, uređivao ga je Balint Vujkov, izdavao Albe Rudinski, ali nakon triju godina neredovitog izlaženja 1936. se ugasio.

Bile su to godine kada je nakon Prvog svjetskog rata i novih prilika i neprilika u novonastaloj državi Kraljevini Jugoslaviji stasala generacija mladih intelektualaca koji traže svoj prostor za izražavanje. Neki objavljuju u beogradskim ili novosadskim časopisima. Mnogi od njih odlaze na školovanje u Zagreb, vraćaju se u Bačku, ali surađuju i dalje u hrvatskim časopisima i udrugama.

U teškim političkim prilikama nakon monarhističke diktature, nesigurnih gospodarskih prihoda, pritisaka na sve vidove društveno-kulturnog rada, kao prijeeka potreba, ukazuje se potreba za izdavanjem ozbiljnog časopisa koji će pokrivati područja književnosti, umjetnosti, društvenih tema i života uopće.

Klasje naših ravni

Skupina subotičkih intelektualaca pokreće 1935. godine časopis znakovitog naslova *Klasje naših ravni* kojem u podnaslovu piše “Nepolitički povremeni časopis za književnost i kulturu”.

Teško nam je danas, iz distance od gotovo sedamdeset godina, zamisliti kakve su bile prilike u Bačkoj. Povijesna je činjenica da su Bunjevci od osnutka nove države

bili pritisnuti idejom velikosrpstva i odnarođivanja. Kontakti s Hrvatskom su bili slabi pa se o prosvjetnom i književnom radu u Bačkoj znalo vrlo malo. O tome piše Ivan Malagurski prilikom obnove izdavanja časopisa u Zagrebu. [11]

“U najteže vrijeme nacionalnog rada, u doba diktature bivše države, kad su uzaludno nastojale vlasti da odnarođe svjestni hrvatski narod u Bačkoj, pokreću subotički hrvatski intelektualci 1935. godine povremeni časopis za književnost i kulturu “Klasje naših ravni”. Tko je i najmanje poznao prilike u Bačkoj, teror i sistematsko posrbljivanje hrvatskog pučanstva, taj je radostnim i veselim srcem pozdravio ovaj važni i svjestni korak naših vodećih ljudi...”

Danas bi bilo interesantno znati kako su se pokretači časopisa, mladi subotički intelektualci odlučili za naslov. Znakovito *Klasje naših ravni* bez nacionalnog hrvatskog ili subnacionalnog bunjevačkog atributa jednostavno nas upućuje na najvrjednije plodove bačkih ravnica. Književno i umjetničko zrnje i klasje na stranicama lista govori o neprekidnoj borbi za opstojnost, ljudsku i nacionalnu. Podnaslov “Nepolitički povremeni časopis za književnost i kulturu” također govori o nesigurnosti i neizvjesnosti. Samo isticanje činjenice da je nepolitički, govori nam o namjeri da se izdignu od svakodnevnih problema.

Nemoguće je bilo izbjeći politički trenutak vremena, pa se to najbolje očituje u “povremenosti”, odnosno neredovitosti izlaženja.

Izdavač lista bila je subotička “Pučka kasina”, bunjevačka udruga pod čijim su se okriljem događale i pokretale gotovo sve akcije i proslave u Subotici. Prvo i drugo godište imalo je po dva broja, svaki po 64. str. u formatu od 21,4 x 30,1 cm. Kao glavni urednik navodi se Andrija Šokčić, a tisak je Gradske štamparije u Subotici.

U knjizi *Književnost podunavskih Hrvata u XX stoljeću* Ante Sekulić navodi Ivana Malagurskog (Tanara) kao stvarnog urednika, ali bez točnog objašnjenja. Možemo samo pretpostaviti da su ih politički nepovoljne prilike natjerale na konspiraciju. Ime Malagurskog navedeno je tek u 4. broju iz 1936., ne samo kao glavnog urednika nego i kao vlasnika i izdavača. 1937. godine časopis ne izlazi, a 1938. opet se kao u III. godištu pojavljuje samo jedan 5. broj u izdanju i vlasništvu opet “Pučke kasine”, a tiskao se u štampariji Josipa Horvatha u Subotici. Odgovorni urednik bio je Franjo Kujundžić, a glavni urednik ponovo je Ivan Malagurski (Tanar). Tih prvih pet brojeva objavljenih u Subotici mogu se danas pogledati i prelistati u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Na naslovnici se nalaze tri klasa žita koji stoje u različitim položajima: uspravnom, malo pognutom i savinutom. Ako bismo tražili simboliku, možda bismo mogli pretpostaviti namjeru nepoznatog grafičkog urednika da slikovito prikaže stavove i prilike hrvatskog naroda u Bačkoj. Svim brojevima numeracija teče, stranice su paginirane *in continuo* što znači da je namjera izdavača bila održati naslov kako bi izlazio neprekidno i redovito.

Prvi broj

Već u prvom broju uređivačka politika dolazi do izražaja. Namjera je bila obuhvatiti vrlo različitim priložima gotovo sve segmente društvenog i kulturnog života. Uvodni članak "Mili rode" i završni "Dar milom rodu" nisu potpisani, ali iza njih vjerojatno stoji uredništvo.

Cijeli broj posvećen je 20. obljetnici smrti popa Paje Kujundžića, prosvjetitelja, dobrotvora i borca za bunjevačka prava. Navode se njegove zasluge u izdavanju *Subotičke Danice* i *Nevena*, borbi za hrvatski jezik, knjigu i škole. Redaju se novelistički radovi mladih književnika, a predstavljaju se i pjesnici. Već u prvom broju javljaju se Aleksa Kokić, Petar Pekić, Marko Čović, Ljudevit Vujković, Ante Jakšić. Sve su to imena koja će se redovito pojavljivati na stranicama lista, mnogi od njih su zagrebački studenti, vršnjaci suvremenici najznačajnijih hrvatskih književnika između dvaju ratova.

Među stručnim člancima govori se o aktualnom židovskom pitanju, govori se i o društvenim znanostima kroz prizmu Katoličke crkve, o trgovačkoj politici, novostima iz medicine, zadrugarstvu. Nakon prvog broja kritičari govore da je listu budućnost osigurana. Bili su zadovoljni književnim i znanstvenim sadržajem te tehničkim rješenjima.

Drugi broj

U drugom broju s veseljem se konstatira da je pojavljivanje novog časopisa bio pun pogodak jer je vrlo dobro prihvaćen među zainteresiranima. Najveći je članak Petra Pekića (koji se već profilirao za povijesne teme) o stogodišnjici Ilirskog pokreta u kojem su sudjelovali i bački Hrvati prihvaćajući borbu hrvatskog naroda i protiv Austrije i protiv Ugarske. Javljaju se gotovo isti suradnici uz većinom pjesničke priloge, a proza je manje zastupljena. Velika priredba "Smotra bunjevačke prošlosti" oko koje se najviše založio Ivan Kujundžić i Ivan Malagurski Tanar jedini je prilog je koji nešto više govori o narodnom životu.

Treći broj

Treći broj drugoga godišta ima odmah primjetne promjene među suradnicima. Iz zagrebačkih književnih krugova tu je ime uglednog hrvatskog književnog kritičara Ljubomira Marakovića koji piše o pjesničkom radu Ante Evetovića Miroljuba i njegovu mjestu u hrvatskoj književnosti. S pet pjesama javlja se šibensko-zagrebački pjesnik Vinko Nikolić.

Suradnja bačkih književnika s drugim hrvatskim književnicima i na stranicama časopisa potvrdila je stoljetnu, neprekinutu vezu Bačke s Hrvatskom. Mnogim mla-

dim ljudima time je bio otvoren put u svijet. U zagrebačkim časopisima već objavljuju Aleksa Kokić, Albe Vidaković, Marko Čović i Blaško Vojnić-Hajduk. Od povijesnih pregleda tu je sjećanje na rodoljuba Ambrozija Šarčevića i borba protiv mađarizacije, nekoliko novela domaćih autora i nekoliko pjesama.

Četvrti broj

Jubilarni 4. broj, ističe da ga je izdao i uredio Ivan Malagurski. Cijeli je u svečanom ozračju, a posvećen je prikazu velike trodnevne manifestacije u čast 250. godišnjice dolaska jedne značajne grupe Bunjevaca u Bačku. Proslava je održana 14., 15. i 16. kolovoza 1936. u Subotici, a kao gosti odazvali su se delegati iz zagrebačkih kulturnih društava, iz Hercegovine, narodni zastupnik dr. Ivan Pernar i mnogi uglednici iz crkvenih i društvenih krugova. Organizator proslave je bila Subotička matica, a glavni pokrovitelj biskup Lajčo Budanović, čije riječi urednik navodi na poledini naslovne stranice:

Roditelji, sačuvajte ovaj broj "Klasja" Vašoj djeci i unučadi!

Ovim brojem časopisa *Klasje* je pobralo sve hvale, ušlo u mnoge bunjevačke domove. Svi su tražili baš taj broj kao uspomenu na prekrasne dane provedene u Subotici.

I urednik i svi suradnici svjesni su da je proslava pokazala tko su Bunjevci, kome pripadaju, čime se ponose, čija je Subotica. Objavljena su zahvalna pisma uglednih gostiju o dojmovima s proslave i mnogo fotografija što je tehnička novost i poboljšanje u odnosu na prijašnje brojeve. Književni prilog je dramski tekst povijesnog igrokaza u IV čina *Tri stoljeća* autora Ivana Malagurskog koji je izveden za vrijeme proslave, a motiv je uzet iz bunjevačke prošlosti. Scenska slika u I. činu *Majka* Ladislava Vlašića također je napisana prigodom proslave i objavljena u cijelosti. Veliki prostor posvećen je prikazu mnogih narodnih običaja, nošnje, poljodjelskog oruđa i gospodarskog postignuća Bunjevaca jer u svečanom programu svi su sudjelovali u velikoj povorci sa svojom glazbom i urešeni hrvatskim trobojnicama.

Kako je broj izišao iz tiska uoči Božića 1936. objavljeno je nekoliko pjesama i priča kao dio priloga *Božićne romanse i legende*. Na nekoliko zadnjih stranica nalazimo i reklame za subotičke dućane što govori o potrebi urednika da financijski olakša izdavanje lista.

Peti broj

Zadnji, peti broj 1938. u razdoblju izlaženja i uređivanja lista u Subotici opet se vraća pod izdavačko okrilje "Pučke kasine", a kao glavni urednik je istaknut Franjo Kujundžić. Nakon godinu dana pauze opet se susrećemo s nekim starim, ali i s nekim novim suradnicima u listu.

Uz 50. obljetnicu smrti biskupa preporoditelja Ivana Antunovića na naslovnoj stranici je objavljena njegova slika, a posvećen mu je cijeli sveščić. Uredništvo naglašava biskupovu parolu: "Sve za vjeru, narodnost i riječ svoju" i napominje da se i dalje bunjevački narod bori za ta tri ideala. Mnogi pjesnici objavljuju u ovom broju, a Marko Čović napisao je crticu *Tri jubileja* o 300-oj godini od smrti Ivana Gundulića, 100-oj godini od rođenja Augusta Šenoe i 30-oj godini od smrti Silvija Strahimira Kranjčevića. Pjesnik Aleksa Kokić predstavlja se kao prikazivač ličkog pjesnika Milana Pavelića koji je u Subotici objavio zbirku pjesama. Nekoliko stranica posvećuje Josipu Andriću koji je već niz godina najzaslužnija osoba za suradnju Društva sv. Jeronima i subotičke Matice te ukupne veze Zagreba i Subotice.

Tako vrijednim i bogatim sadržajem završava prvi period časopisa *Klasje naših ravni* u Subotici.

Časopis izlazi u Zagrebu

Iako su prilike bile takve da je list prestao izlaziti, njegovi suradnici nastavljaju s radom pa je u tih nekoliko godina pred Drugi svjetski rat izišlo nekoliko vrijednih knjiga pjesama Alekse Kokića i Ante Jakšića, povijesnih rasprava o Bunjevcima, i što je vrlo važno, radova koji bilježe bunjevačke običaje, opisuju nošnju i svakidašnji život.

Organizirano se počinju skupljati i zapisivati narodne pjesme i priče što govori kolika je čvrsta svijest o potrebi očuvanja narodnog blaga i tradicije za mlade naraštaje. Njegovati i čuvati svijest o sebi i svom postojanju najbolja je potvrda čvrstog etničkog i nacionalnog identiteta koji nije bio ni ugrožen ni narušen unatoč stalnim pritiscima vlasti.

Nepostojanje časopisa za književnost i kulturu u Subotici mladi autori nadoknađuju suradnjom u zagrebačkim i beogradskim listovima. U Zagrebu tada redovito izlaze *Književnik* Milana Begovića, *Hrvatska revija* urednika Blaža Jurišića, *Hrvatska smotra* Kerubina Šegvića i bez obzira na političku ili umjetničku orijentaciju u njima objavljuju i Bunjevci. Od mlađe generacije tu su: Aleksa Kokić, Albe Vidaković, Marko Čović i Ante Sekulić, a od starijih pisaca: Petar Pekić, Blaško Rajić i Matija Evetović.

Početak rata, neizvjesnost i nesigurnost većinu intelektualaca je odvela daleko od zavičaja. Mnogi su se našli zajedno u Zagrebu koji je postao svojevrsno utočište svima raseljenima nakon propasti stare Jugoslavije.

U Zagrebu su još 1938. godine studenti i đaci iz Bačke osnovali Društvo bačkih Hrvata, a u radu mu je pomagala Matica hrvatska i Društvo sv. Jeronima. Ponovo su se okupili bivši vrijedni i marljivi suradnici od prije nekoliko godina. Časopis *Klasje naših ravni* ponovo počinje izlaziti. Nakon prekida od nekoliko godina, 1942. u tra-

vnju pojavio se prvi broj IV. godišta (i jedini za tu godinu) u izdanju Društva bačkih Hrvata i tiskom Hrvatske državne tiskare u Zagrebu. U podnaslovu je pisalo: "Povremeni časopis za iztraživanje kulture, života i običaja bačko-baranjskih Hrvata". Sve je time rečeno. Nesigurno ratno doba značilo je neizvjesnost pa nitko nije mogao predvidjeti kako će časopis izlaziti.

Namjera da istražuju i objavljuju radove s temama kulture, života i običaja svojih sunarodnjaka govori o širini i otvorenost uređivačke politike. Glavni i odgovorni urednik je bio Marko Čović, u to vrijeme na dužnosti tajnika Ministarstva bogoštovlja i nastave, a za upravu je odgovarao Jakov Kopilović, student filozofije. Izišla su samo tri sveska, 1942., 1943. i 1944. (dvobroj), svake godine po jedan. Urednik zadnjeg broja bio je Marin Radičev. Već na prvi pogled vidi se razlika u oblikovanju lista, format se smanjio 16,4 x 24,2 cm, uz stari naslov je detalj hrvatskog pletera i crtež dva snopa žita s pognutim klasjem, a preko njih ide vrpca KULTURA - ŽIVOT - OBIČAJI. Sadržaj je podijeljen u rubrike: Književnost, Običaji, Kultura, poseban prilog Listak te Kulturne bilješke, Odjeci i ocjene, Društveni život.

Osim proznih radova crtica, priča, putopisnih zapisa objavljuju mnogo poezije, najviše mladih pjesnika Alekse Kokića i Ante Jakšića. Većinom je to domoljubna tematika koja s nostalgijom i čežnjom govori o zavičaju i dragim ljudima koji su daleko. Za razliku od razdoblja kad je list izlazio u Subotici, ima mnoštvo radova koji zapisuju brojne običaje vezane za godišnje svetkovine te detalje iz svakodnevnog života koji se s distance, iz Zagreba čine posebno vrijedni. Nalazimo tako opisane svadbene običaje, božićne običaje, narodna vjerovanja, opis narodne nošnje, proslavu Duhova. Vidljiv je interes za narodni jezik i govor.

Objavljene su narodne popijevke, rasprava o obilježjima govora u Baranji, stare šokačke molitve, tekst o prezimenima i obiteljskim nadimcima, bunjevačke grokta-lice. Posebno je interesantan i prilog Albe Vidakovića *Bunjevačko-šokački glazbeni motivi*. Kolika je briga Uredništva o korektnim tekstovima, vidljivo je iz napomene suradnicima na zadnjoj stranici br. 1 iz 1943.:

"Molimo svu gg. suradnike, da šalju jezično uređene rukopise, po mogućnosti prepisane strojem ili bar vrlo čitljivo pisane, jer inače otežavaju rad uredništvu i poskupljuju tisak. Ujedno molimo, da svi rukopisi budu napisani korienskim pravopisom."

Poseban dio svakog broja čini prilog *Listak*, svaki put posvećen nekoj temi. Osobito je interesantan u zadnjem broju iz 1944. gdje u mnogo tekstova govori o hrvatskim manjinama, iseljeništvu, emigraciji pa se prvi put pojavljuju prilogi o gradišćanskim Hrvatima i Hrvatima u Rumunjskoj.

Iako časopis izlazi u ratno vrijeme kad je narod izložen stradanjima, sa stranica lista ne saznajemo ništa o vojnim događanjima. Na kraju svakog sveska samo se u rubrikama Naši suradnici i Naši pokojnici mogu se pročitati vijesti o onima koji brane domovinu. Tek izvještaji koji govore o djelovanju Društva bačkih Hrvata i

Društva sv. Jeronima u proteklim godinama iznose neke pojedinosti iz dnevnog političkog i društvenog života. Taj zadnji broj iz ožujka 1944. ni po čemu nije izgledao kao posljednji, ali bio je. Svršetak Drugog svjetskog rata donio je mnoge preokrete, promijenio mnoge životne puteve i sudbine. Suradnici časopisa, članovi uredništva, književnici, kulturni radnici rasuli su se svuda. Neki su nastavili život i rad u emigraciji ne mireći se s novim komunističkim poretom, neki su se odani zavičaju vratili u Bačku, nadajući se boljim vremenima. Mnogi su se utopili u svakidašnje obveze radeći i dalje u skladu sa svojim interesima, ali uvijek na tragu očuvanja tradicije Bunjevaca gradeći zajedničku kulturnu povijest hrvatskog naroda.

Period neredovitog izlaženja od 1935. završio je 1944. Šest godišta, devet brojeva na gotovo šestotinjak stranica daje nam veliku lepezu uvida u književno, povijesno i kulturno stvaranje bunjevačkih intelektualaca. Činjenica je da više od dugih pedeset godina časopis nije obnovljen. Način kako se jugoslavenska država odnosila prema Bunjevcima može biti predmet jednoga drugog rada. Nacionalna i kulturna svijest onemogućavala se na svaki način.

Pokušaji da se pokrene i zaživi jedan takav književno-kulturni časopis nisu uspjeli.

Raspadom Jugoslavije Bunjevci su se našli ponovo u situaciji da se bore za svoj jezik, ime i identitet.

Ponovo obnovljeni časopis

Bez ikakvih manjinskih prava, u borbi za goli život i egzistenciju, Bunjevci su osnovali 1995. godine "Bunjevačku maticu" u Subotici kao društvenu organizaciju. Jedan od prvih većih projekata 1996. godine bilo je pokretanje novog tečaja časopisa s istim starim imenom *Klasje naših ravni*. Nije li to najljepša potvrda svijesti o potrebi očuvanja, dokazivanja i isticanja svog, bunjevačkog identiteta, etničkog, nacionalnog, društvenog? Glasilo na hrvatskom jeziku, na stoljetnom bunjevačkom prostoru, s jasnim ciljem predstavljanja svima bunjevačko-šokačke i hrvatske kulturno-povijesne baštine, najbolji je čuvar i promicatelj svih narodnih vrijednosti. Najveću ulogu u toj vječnoj borbi protiv asimilacije i odnarođivanja, a za pravo na samoodređenje i opstojnost nose intelektualci svjesni činjenice da je pisana riječ jedan od ključnih načina nacionalnog trajanja.

Zaključak

Pregledavajući i čitajući stare i požutjele brojeve časopisa *Klasje naših ravni* željela sam pokazati kako su subotički intelektualci davne 1935. godine, iako u teškim političkim prilikama, pokrenuli časopis za književnost i kulturu, a time i proces realizacije pisane riječi kojim su potvrdili svoj etnički, nacionalni i kulturni identitet.

Njihovi ciljevi bili su buđenje svijesti zajednice i pojedinca, čuvanje identiteta, upoznavanje i predstavljanje bogatstva i vrijednosti bunjevačko-šokačke i cjelokupne hrvatske baštine. Iako baština ne može biti jedini predmet interesa, ona je potvrda i ishodište. Časopis se također obraćao generaciji mladih školovanih ljudi koji su o kulturnom naslijeđu i povijesti svoga naroda znali vrlo malo. Nadalje, časopis je njegovao suvremenu književnost i umjetnost, nastojeći pratiti aktualni društveni trenutak, uz svjesno prihvaćanje svih problema te uvažavanje svih kultura i naroda s kojima Bunjevci isti prostor dijele stoljećima.

Časopis je pokazao da su Bunjevci, iako rasuti posvuda, ostali dio jednog jedinstvenog hrvatskog naroda, jedne značajne skupine, a čuvajući svoje običaje, jezik i tradiciju sačuvali su i svoj etnički, nacionalni i kulturni identitet prenoseći ga novim naraštajima.

Svaki časopis, bio on povremen ili stalan, kreće u izlaženje s namjerom da izlazi neograničeno. Na sudbinu časopisa ne utječu samo političke i društvene prilike već i novčana situacija. Upornost i ustrajnost Bunjevaca da, unatoč svim nedaćama, održe časopis najbolje govori o njihovoj potrebi izražavanja kroz prozu, poeziju, esej, dramski tekst i povijesni zapis na svom, hrvatskom jeziku.

***

“*Klasje naših ravni*”, 1935. - 1944., važniji podatci za periodizaciju u izlaženju časopisa:

Subotica - 1935., br. 1 i 2; 1936., br. 3 i 4; 1938., br. 5

Izlazi dvije godine, potom jednu godinu ne izlazi, a godine 1938. objavljen je samo jedan broj. Izdavač je “Pučka kasina”. Podnaslov “Nepolitički povremeni časopis za književnost i kulturu”.

Zagreb - objavljivanje se nastavlja u Zagrebu 1943. i 1944. nakon duže pauze, naslov je: *Klasje naših ravni, Povremeni časopis za istraživanje kulture života i običaja Bačko-Baranjskih Hrvata*. Izdavač je Društvo bačkih Hrvata u Zagrebu. Iz podnaslova se vidi neizvjesnost u izlaženju (nesiguran položaj, status, prilike). U sadržaju prevladavaju pjesnički i književni izričaji te istraživanja o jeziku, običajima, nošnji. Javlja se i prilog *Listak* (povijesni pregledi), u šest godina izišlo je samo 9 brojeva na oko 600 stranica teksta. Uz stalne izmjene urednika, suradnika i izdavača jasna je namjera i želja da se održi kontinuitet kako u numeraciji brojeva i godišta tako i u izboru tema, sadržaja priloga.

Subotica - Obnovljen kao tromjesečni časopis Bunjevačke matice u Subotici, naslov ostaje isti *Klasje naših ravni, Časopis za književnost, umjetnost i nauku*, numeracija je nova, tj. novi tečaj, god. 1., br. 1. (1996.).

Literatura

- [1] Černelić, Milana: *Odabrane pojave iz svadbenih običaja bunjevačkih Hrvata kao izvor za proučavanje njihove etnogeneze* (doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Zagreb, 1997.
- [2] Černelić, Milana: *Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskom narodu*, u: "Studia ethnologica Croatica", Filozofski fakultet, Zagreb, 1994., god. 6., str. 85. - 103.
- [3] Elezović, Gliša: *Iz putopisa Evlije Čelebije*. Novi Sad: Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu, knj. 4., 1931.
- [4] Erdeljanović, Jovan: *O poreklu Bunjevaca*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, knj. 79. Filozofski i filološki spisi, knj. 19., 1930.
- [5] Evetović, Matija: *Novinstvo kod podunavskih Hrvata*. Subotica: *Subotička Danica* za 1946.
- [6] Evetović, Matija: *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*. Subotica: *Klasje naših ravni*, br. 5. - 6., 2002. (u nastavcima).
- [7] Grbić, Jadranka: *Identitet, jezik i razvoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1994.
- [8] Holjevac, Željko: *Kompatibilnost bunjevačkog s hrvatskim*. Subotica: *Hrvatska riječ*, 20. 10. 2003., str. 1. - 4.
- [9] Kujundžić, Ivan: *Bunjevačko-šokačka bibliografija*. Zagreb: Rad JAZU, knj. 355., 1969.
- [10] Lisac, Josip: *Hrvatska dijalektologija, 1*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2003.
- [11] Malagurski, Ivan: *Iz poviesti "Klasja naših ravni"*. Zagreb: Društvo bačkih Hrvata, *Klasje naših ravni*, god. 5., br. 1., 1943.
- [12] Pavelić, Rikard: *Bunjevci*. Zagreb: osobna naklada Rikarda Pavelića, 1973.
- [13] Pekić, Petar: *Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929*. Zagreb: Matica hrvatska, 1930.
- [14] Sekulić, Ante: *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca*. Zagreb: JAZU, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 50., 1986.
- [15] Sekulić, Ante: *Listovi i časopisi bačkih Hrvata od Ivana Antunovića do 1941*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Migracijske teme, god. 6., br. 3., 1990.
- [16] Sekulić, Ante: *Bački Hrvati u težnji očuvanja nacionalnog identiteta*. Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja za god..., god. 13., 1995., str. 281. - 289.
- [17] Sekulić, Ante: *Književnost podunavskih Hrvata u XX stoljeću*. Zagreb: Sekcija DHK i Hrvatskog centra P.E.N.-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu, Prinosi za povijest književnosti u Hrvata, knj. V., 1996.
- [18] Zelić, Naco: *Naše knjige, slike i poprsja*. Zagreb: Etnografski muzej, Iz baštine

bačkih Hrvata-Bunjevaca, 17. veljače - 17. ožujka 1998., str. 51. - 58.

[19] Zelić, Naco: *Glasila - novine u bačkih Hrvata*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, Hrvatski iseljenički zbornik 2004., str. 205. - 212.

The Preserving of Croatian Identity in *Klasje naših ravni* in the Magazine of Bunjevac Ethnic Group

Summary

The article deals with the journal *Klasje naših ravni* (*The Grains of Our Plains*), published in Subotica. It was the first journal of Bačka Croats dedicated to literature and culture. The journal was first published in 1935 in Subotica, and it was not published regularly; later it was published in Zagreb in 1943, but it ceased publication in 1944.

The journal covered the contemporary literature and art, writing about the current social and political circumstances at the territory shared by Bačka Croats through many centuries with other nations. It had an important role as the place where the rich and valuable heritage of Bačka Croats was preserved, as well as the role of affirmation of the Croatian national identity of the whole community.

Key words: Bačka Croats, journal, identity, culture.

Author: Dubravka Luić-Vudrag, prof. (Zagreb, Hrvatska)

Review: Riječ, 2006., god. 12, sv. 3., str. 142. - 155.

Title: Bunjevački časopis: *Klasje naših ravni* u očuvanju hrvatskog identiteta

Categorisation: pregledni članak

UDC: 050 (497.5)

Letters and pages: 35.470 (:1800) = 19,705 (:16) = 1,231

Јасмина Мојсиева-Гушева

ИМАГИНАРНИ ТАТКОВИНИ

Трудот е посветен на копнежот по напуштените татковини и на писателите кои се занимаваат со темите на егзилот и современиот номадизам. Најчесто тие и самите ги напуштаат своите земји поради разни причини. Она што нив ги карактеризира е дихотомијата меѓу стариот и новиот свет, искуството на невдоменост и сопствената несигурност, идентитет кој истовремено е и плурален и парцијален. Писателите кои можат да се носат со таквото искуство живеат во еден алтернативен свет, во светот на својата имагинација, на своето творештво кое ги прави среќни и исполнети. Посветеноста на темите на татковините на овие писатели, за кои што најчесто пишуваат, се метафори на световите кои од сега постојат само во областа на нивните имагинации.

Клучни зборови: напуштените татковини, темите на егзилот, современиот номадизам.

Фантазиите се скриен антипод на ограниченоста. Тие ја отвораат портата на бескрајните можности доближувајќи ги посакуваните нешта. Неретко ја прекинуваат еднообразноста и сивилото на секојдневието, претворајќи се во средство за остварување на мечтите и стремежите. Во нив е збрана сета моќ на духовното која помага во разрешувањето на различни состојби започнувајќи од смирување на емотивна напнатост, растерување на насобраниот страв, сè до исполнување на неосстварливите желби.

Од искона луѓето копнеат по она што го изгубиле, што го немаат, што им недостига. Носталгичниот поглед на оние кои ги напуштиле своите земји е вперен во запретаниот хронотоп, во земјата каде што се родиле и израснале. Сплотеноста со неа ги прави среќни исто како што и разделеноста ги натажува. Тие ја чувствуваат својата татковина како дел од себе, како доказ за постоењето на радосниот животен дух што згаснува веднаш штом ќе се оддалечат од родната грутка. Промената на местото од точката на националната стационираност, како и секоја друга промена, ги вознемирува луѓето, правејќи ги несигурни. Затоа повеќемина ја сметаат за непожелна. Тоа ги наведува да размислуваат за преселбите, како за болно и тешко животено исчащување. [9:145] Со текот на времето, некои од нив успеваат да го надминат несаканото искуство, додека на други никогаш не им успева да го сторат тоа.

Независно дали напуштањето на родната земја настанува поради прогон или доброволно, во нивните души секогаш се чувствува една тивка тага. Таа не мора секогаш да биде обична носталгија по одредено место или минато време. Може да се јави како внатрешен презир на осаменоста, тежина поради сознанието за неприпадноста кон средината или едноставно притисок поради сопствената празнина. Во нејзиното појавување нема одредени правила. Таа некогаш е толку силна што ги надминува сите разумни ограничувања засегнувајќи во самата смисла на постоењето. Ние и не сме свесни за нејзиното присуство кое често знае да не изненади преку соништата. Овде како илустрација на таа длабока тага ќе го наведем цитатот од авторефернцијалниот роман на писателката во егзил Дубравка Угрешиќ, метафорично насловен *Министерство за болката* според името на некој порно клуб од Холандија каде што таа ги минува своите азилантски денови.

Од пред некое време, повторно ме прогонуваат кошмарни соништата. Веќе не сонувам куќи, сонувам зборови. Во сонот зборувам со јазик незауздан и нескротлив, јазик со `дупл дно`, Чии зборови се однесуваат како `гаволот од кутијата` или како `шипинка во џебот`. Најчесто, изговарам монолози на променливи расположенија, ги требаат зборовите, зборувам долго и болно, листам некаква книга со жалби без крај. Од сон често ме буди сопственото болно квичење, слично на кучешкото. Во сонот со зборови го населувам просторот околу себе. Зборовите бујат се виткаат околу мене како лилјани, никнуваат како папрат, растат како ползавици, се разотвораат како лотоси, ме обраснуваат како диви орхидеи. Бујната реченична џунгла ми го одзема здивот. Наутро опустошена од ноќниот кошмар, се прашувам дали таа говорна бујност во соништата да ја толкувам како казна или како прошка. [10:236]

Примерот со младата жена Лалија од расказот *Носталгија* на корифејот на новогрчката проза Александрос Пападиамантис, и самиот познат по својот осаменички живот на родниот Скијатос каде се повлекува по незавршените студии по филологија ја разрешува дилемата на Угрешиќ укажувајќи дека едноставно постојат такви луѓе кои се осудени во својот ген да го носат проклетството на незаборавот. Овој расказ експлицитно покажува дека носталгијата не може ниту да се задржи, ниту да се скроти.

Неговата јунакиња Лајла по серија несреќни љубови е омажена во соседниот остров, за почитуваниот пријател на нивното семејство - чичко Монахаки. Во една тивка ноќ сосема непланирано таа си оди од својот почитуван маж, објаснувајќи ја својата постапка со следните зборови:

Воопшто не бегам, туку си одам дома, за да си ги видам родителите ...Ако чичко Монахакис дојде по мене во селото срдечно ќе го пречекам. Тој многу добро знае дека јас никогаш нема да фрлам дамка на неговата чест. Но го знае и тоа дека не можам да живеам во туѓина. [8:34]

Ваквата лекомислена постапка изведена со помош на голобрадото момче вљубено во неа, наидува на остра осуда во патријархалната средина на која ѝ припаѓаат протагонистите на расказот. Тој порив за дома кај неа е толку силен што воопшто не размислува за последиците. Таа, како и многу припаднички на женскиот род, по својата мажачка се чувствува невдомена во новиот дом. За жал, таква е судбината на секоја патријархална жена која мора да се прилагодува во новата средина. Меѓутоа, кај Лалија сиот тој процес обременет со длабока тага се чини невозможен. Тој притисок на внатрешен егзил и нереализираност, карактеристична за кревките женски битија што како неа повеќе се наклонети кон духовноста, отколку кон прагматизмот, не може да го излекува ниту нежната љубов на грижливиот сопруг.

тој ја придружуваше низ целиот нејзин живот, од мало дете преку девојче во расцут, па сè до зрела жена, темелно ѝ ја познаваше природата и знаеше дека таа се одликува со многу поголема фантазија отколку другите жени, како и дека нејзиниот душевен живот беше многу побогат. [8:39]

Токму кај личностите со сензитивна и сложена духовна аура се јавува чувството на несовладлива тага. Според сфаќањата на Јулија Кристева [3:124] меланхоличната носталгијата како екстремна состојба и посебност ја открива вистинската природа на уметничкото битие. Таа се насира преку сомнежот и немирот што тие го носат длабоко во себе. Таа состојба особено ги засега уметниците во времето на сопствениот егзил. Од богатиот арсенал книжевни парадигми како најсвеж потенцијал ми се наметнува случајот со Храпешко. Тоа е најновиот роман на Ермис Лафазановски, кој, и самиот уште како дете се бори со слични чувства искусувајќи го бегалскиот егзодус како потомок на Егејците. Во случајот на фикционалниот Храпешко се работи за уметничка душа постојано гонета од својот немирен дух да ги менува местата на престојувањето, но истовремено тој е индивидуа со силен носталгичен сензибилитет запретан длабоко во потсвеста. По сонувањето на страшниот сон за разурнатото Скопје – неговиот роден град, заминувањето од *горната земја* во која привремено се вдомил го поставува како ултиматум пред својата втора сопруга Мандалина велејќи ѝ:

Одам долу! Токму сега. Или ќе одам или ќе умрам. [6:101]

Скрасувањето на едно место за него е неодржлива работа или, како што луцидно забележува мајстор Ото, *тоа е работа што не треба да се спречува, туку треба да се лекува*, [6:101] кој за скитничкиот карактер на Храпешко бил свесен уште кога првпат го видел. Сосема очекувано, живеејќи постојано помеѓу мечтите и реалноста, помеѓу радоста и тагата, помеѓу двете жени, помеѓу Истокот и Западот, Храпешко ја завршува својата егзистенцијална приказна осамено, проколнувајќи се себеси. Вообичаен крај за една резигнирана уметничка душа.

Бројните емоции и растројства карактеристични за уметничкиот сензибилитет најсилни се во оние кризни периоди на осаменост. Нив ги чувствуваат сите, но сепак најмногу оние со креативна природа, осудени да го минат својот живот во отсуство и празнина. Тагата кај нив ја создава потребата преку имагинарни вообразби да го надоместат загубеното. Таа транспонирана во нивните дела е средство за самоспознавање, за осознавање на сопствениот идентитет, за прочистување на душата. Оттаму и поривот да се твори, да се пишува за напуштената татковина и дом кои од сега постојат единствено во областа на имагинацијата. Да ги споменеме само трогателните остварувања *Т'га за југ* на Константин Миладинов, *Мара Вонперката* на Евтим Спространов, *Македонише цуштенде* на Јордан Плевнеш и многу други, сите посветени на татковините на писателите.

Настојувањата на луѓето далеку од туѓината се барем во својата вообразба да се доближат до изворното огниште. Затоа тие за корените на своето потекло размислуваат во слики и метафори. Всушност, самата функција на реторичката фигура метафора како нешто што го преточува точното значење во фугуративно, го содржи во себе потенцијалот на трансферот. Менувањето на состојбите неминовно алудира на досегнување на нешто далечно, скриено, достапно за секого. Како што е достапна Македонија за своите поранешни жители, кои сега, како и секогаш низ нејзината мачна историјата, беа станале иселеници, азиланти, бегалци во далечината. Во романот - метафора *Снегот во Казабланка* во главата на нереализираната писателка Дина Аспрова, отсуството на татковината и нејзиното вистинско именување ја претвора малата европска земја Македонија во Казабланка. По десетгодишното странствување, таа ќе напише:

Во изминатите десет години мојот роден град за мене ги беше загубил сите реални белези. Тој некако беше станал предмет на мојата имагинација... Македонија ја гледав низ мојот личен филтер. Можеби затоа таа за мене се преобрази во фиктивната Казабланка која постои само во мојата фантазија. [5:72]

Што е всушност Каза(бланка)? Копнеж по загубениот дом? Слика за нашите стравови и желби? Имагинарна татковина? Каде се наоѓа таа земја?

Ако се обидам на Западен Европеец да му објаснам каде е мојата Каза(-бланка), тој обично ме прашува дали мислам на онаа во Африка. Не, јас Ви говорам за европската Казабланка, велам... Таа е појмот и симболот на сите Казабланки на светот. Освен тоа, таа е европски производ par excellence. Во неа секогаш другите воде војни. Само бегалците и жртвите од војните останувале во неа, како што е во секоја генуина Казабланка. Тоа е последното пристаниште за да се избега во белиот свет од сите балкански војни. Тоа е крстосница на сите светски патишта, споменик на сите неуспешни европски стратегии... [5:72-73]

Казабланка е име кое таа го избира посочувајќи го во својата виртуелна биографија како одговор за разочарувањето од непризнаеноста на идентитетот и културата на својата земја. Градејќи ја виртуелната биографија таа и самата се чувствува како виртуелно нешто. Како што вели: *како сегашен државјанин на поранешна република, на непостоечка држава. А бидејќи минатото е фикција така и јас за многумина во Европа сум фиктивна во моите најбитни биографски својства*. Тоа е она што ја измачува нејзината душа оставајќи траг на црно петно. Свесна за тежината на изреченото, под заштитничкиот превез на метафората, цинично се потсмева: *еве, и сега се вртам, да видам, да не гледа некој што сум напишала, за да ме пријави кај балканската и европската историска инквизиција*. [5:73]

Уметниците секогаш ги сфаќаме како истражувачи на непознатото, како опасни посегнувачи по забраниот збор што неминовно им носи казна. Од искона до денес иста е судбината на прогонетите уметници. Да ги споменеме само Хомер, Овидиј, Данте, Шекспир кои поради слични причини го минале својот живот далеку од дома, во далечните предели на туѓината, во областите зад познатите граници. Како прогонети, нивната егзистенција се засновува врз исклучувањето од родното место, од доминантниот јазик, од било какво културно наследство кое им влева надеж дека нивното постоење е вредно.

Ситуирани во својот свет, не сме во можност да сфатиме што значи да се живее и говори во прогонство. Само насетуваме што е тоа што се случува во душите на овие страдалници, кое ќе се обидеме да го објасниме преку размислувањето за нивниот растргнат идентитет кој во исто време е и плурален и парцијален. Тие го имаат чувството дека им припаѓаат на повеќе култури истовремено, иако доста често се наоѓаат во незавидна положба на оттуѓеност. *Емиграцијата, всушност, функционира како двојно кодиран сон. Автохтоната култура во потсвеста на сонувач/емигрант секојдневно се транслочира во новиот јазик, во нов состав на знаци, но без шанса за расплетување на мрежата сложени алузии која постојано кај нив ја произведува матичната култура во судир со новата*. [1:38] Во таквиот простор во кој место вистинските работи се случуваат и говорат алузивни дупликати, тие се чувствуваат изгубено и оттуѓено.

Ризикот што го преземаат оние кои не припаѓаат на еден етос или не се приклучуваат кон една определена парадигма и не се придржуваат до границите на спознанието е голем. Ваквите сфаќања ги влечат своите корени уште од митската свест која секогаш инсистирала на границите на овој свет зад кого се наоѓаат непознати чудовишта и сверки. Всушност, и самата идеја за границите ја содржи конотацијата за опасност. Оттука и лимитот на патувањето кој согледан преку митските димензии се движи помеѓу бинарните опоненти на строгото разграничување на профаното од светото. Едното е достапно за сите, додека до другото пристап имаат само избраните – оние кои ја воспоставуваат врската

со бога. Уметниците поради својата посебност се тие кои се повикани да го одржуваат тој линк. Ним им се дозволени патувањата во сите правци зошто единствено тие, според ренесансниот мит за равноправноста на Творецот и Создателот, можат да се носат со тој предизвик. Користејќи ги креативните способности, тие ја будат свесноста на луѓето оставајќи ги отвоени патиштата за спознавање на непознатливото. Во своите дела ја укинуваат разликата помеѓу реалноста и фикцијата, односно помеѓу уметничкото и неуметничкото искуство, правејќи го имагинарното пореално од самата реалност. Преку нив тие успеваат да ја остварат целта, да допрат до полната свест до која се доаѓа преку префинетите облици на свеста од несвесните манифестации на духот. Според зборовите на Ајнштајн, полната свест е само граничен случај. Таа е предмет на скалесто обликување кое единствено може да се оформи преку фантазијата, бидејќи само таа е во можност да ги совледа сите пречки.

Отсуството на домот ја поттикнува нивната имагинација истовремено, стимулирајќи ја автентичноста која единствено може да се оствари доколку не се поврзе со конкретен хонотоп. Ова го чувствуваат и мислат сите млади македонски уметнички души (Дина, Борис, Давид, Лила, Храпешко) - ликови од романите за кои овде говориме. Тие се убедени дека динамиката и менувањето на местата можат да значат поттик за уметникот чиј интегритет најдобро функционира во состојба на постојано движење. Обично нивниот менталитет (на уметниците) стои во правопрпорционален однос со промените кои го стимулираат творечкиот чин. Но, тие забораваат едно нешто, на кое луцидно нè потсетува стариот професор Гаврил Огненов [5:194] со двосмислената забелешка дека дарбата во нив проговорува единствено во дијалог со Другиот. Можеби тие се поблиску до Македонија кога се далеку од неа? Можеби поради расцепот со нивната татковина тие се осудени да пишуваат?

Во изведувањето на заклучокот подготвени сме на амбивалентен приод кој ги подразбира современите истражувања што укажуваат на релативноста во социјалното фиксирање на културниот идентитет. *Не постојат културни модели на кои човекот им припаѓа a priori, кој му се наметнати со местото на раѓање, туку нив тој самиот ги одбира и гради.* [4:371] Преку постојаните интерпретации на новата стварност и ширење на границите тие континуирано ги надополнуваат сознанијата за себеси и за другите. На тој начин го создаваат својот идентитет. Современите уметници се тие кои го градат својот културен идентитет ползувајќи се со истражувачкиот нерв што го поседуваат. Нивното творечко кредо гласи: *Смрт на постојаноста и едноличноста, отвореност за промените и разликите.* [7] Ова кредо го користи и младата македонска авторка Лидија Димковска во градбата на својот романескен лик Лила, од автореференцијалниот роман - првенец *Скриена камера*. Таа е способна да се вдоми во различни услови, затоа зборува само за варијанти на домот секаде каде што ќе

престојува и живее, забележувајќи ги притоа промените на сопствениот идентитет што настануваат при секојдневните средби со другите. Секако, за ваквите согледби ѝ помогнал „експериментот“ организиран од една западно-европска фондација што означувал творечки престој во заеднички стан во Виена на повеќе млади уметници од „неразвиените“ земји со соодветни задачи. Самата авторка (Лила) го прифаќа фактот дека домот го чувствува само таму каде што не си го поставува прашањето дали и каде е дома. *Дома веќе не постои, или постои на повеќе места...* [2]

Нешто слично размислува и јунакињата Дина Аспрова - потомок на бегалци од Егејска Македонија, од романот *Снегот во Казабланка* на авторката Кица Колбе која и самата ја носи тежината на напуштеното огниште. Таа себеси се доживува како *црвена ретка орхидеја на која не ѝ треба цврст корен со некоја земја.. Ако и има некаква врска со некоја земја, тогаш нејзината функција е онаа на земјата во стаклениците...* [5:35] Одгледувана и воспитувана од родители – бегалци, кои намерно не ѝ го всадуваат чувството на патриотизам, таа живее во стакленикот во кој завршуваат само оние што ѝ се предадени на уметноста. За неа, роднините се сите образовани луѓе на светот, татковината е светската култура, среќата е во космополитизмот, уметноста, науката. И затоа во младоста како секоја фиданка, способна за успешно пресадување, таа мисли дека *секоја земја е добра за неа, само ако има доволно хранливи состојки.* [5:35]

Потврда на ваквите размислувања наоѓаме во продуктивните активности (остварувања) на многу уметници – номади со суверен метапристап кон светот. За пронаоѓањето на себеси, кај нив значајна улога има творењето, создавањето на свој имагинарен свет во кого се чувствуваат среќни. Тоа ќе ги ублажи нивните стравови, ќе ја разбуди јасната самосвест која е неминовно поврзана со сеќавањето. Само во полната самосвест во која со најголема интензивност се вплетуваат сите доживувања од минатото и сегашноста се наоѓа место за изузијата. Никој не ја подигнал илузијата до ниво на егзистенцијалност, до сознанието за потребата од неа, како што го направил тоа Марк Твен обраќајќи ни се со остроумната максима: *Не се разделувајте од своите илузии, и кога ќе си заминат вие сеуште ќе можете да постоите, но веќе сте престанале да живеете.* Ние можеме да се ослободиме од многу илузии, но да побегнеме од илузиите целосно не можеме. Едниот крај од нивниот спектар се појавува како лек, а другиот како услов за живот. Тие поседуваат чудесна сила на живост која ги поткрева и реалноста и уметноста.

Како мелем за сите наши рани, илузиите се посочувани и од хрватската писателка во егзил Дубравка Угрешиќ. Во својата холандска лабораторија, заеднички со нејзините студенти – сите со југогени, таа го оживува животот на поранешната татковина.

Имаше тука од сè по нешто: исчезнатиот свет од југословенските основни и средни училишта, идолиите на југословенските поп-култури, југопроизводи, храна и пијалаци, облека, автомобили, југодизајн, предмети, идеолошки слогани, личности, спортисти, настани, југословенски социјалистички митови и легенди, телевизиски серии, стрипови, весници, филмови... Филмовите повеќе од било што друго покажуваа дека животот постоел. Тој поранешен живот го читавме сега од нов, во постмодерен ракурс и откривавме многу детали кои ја најавуваа иднината. [10:56]

Задавајќи семинарски вежби, со кои ги вади на површина работите кои веќе ги нема, манипулира со своите студенти – рековалесценти од војната во Југославија. Преку спомените и илузиите дека исчезнатиот свет сеуште постои таа, всушност, ги лекува и своите и ученичките рани. Употребувајќи ја илузијата како некое минато искуство гради широки симболички кругови околу стварноста. Бидејќи знае дека и кога најповеќе се оддалечува од темата и од стварноста, илузијата никогаш не ја губи врската со неа. Таа секогаш се врти околу стварноста, слично на стрелките од часовникот околу својата оска, враќајќи се повторно на исто место. За неа се мисли дека е најчудниот спој на духовни центрифугални и центрипетални сили, кои во еден единствен наш миг се претвораат во својата сопствена спротивност.

Илузијата е естетски вид лага, која уметниците со гордост ја носат. Таа не е способна за морални деградации, за разлика од етичката лага која го дисквалификува својот носител. И навистина, фантазијата може да биде и погубна, верен придружник на меланхолијата и мачнината, но истовремено и инспиративна и охрабрувачка. Таа може и да убие и да лекува, да измачува сеејќи го семето на омразата и да теши и помага при закрепнувањето, влевајќи надеж и охрабрување дека прашањето за припадноста е решливо. Прашањата за топосот или припадноста на одредена средина, на поврзаноста со земјата на своите претци, се прашања во кои човекот е врзан за својата вистина и својата мака. Нивната цел е да го зачуваат сеќавањето за тој свет и во него да ја пронајдат сопствената потпора. Тоа не мора секогаш да биде резултат на резигнација, ниту знак на морален опортунизам, туку едноставно желба во природниот тек на работите да најдат место за човечката среќа.

Литература:

- [1] Govedić, Nataša. 1997. Mitopoetika bezgraničnog. *Knjževna smotra*. XXIX. br. 104-105. Zagreb:Hrvatsko filološko društvo.
- [2] Димковска, Лидија. 2004. *Скриена камера*. Скопје: Магор.

- [3] Кристева, Јулија. 2005. *Токати и фуги за другоста*. Скопје: Темплум.
- [4] Crows, Peter. 1994. Identity: Cultural, Transcultural and Multicultural. in *Multiculturalism*. Oxford, Blackwell. P., 371-387.
- [5] Колбе, Кица. 2006. *Снегот во Казабланка*. Скопје: Три.
- [6] Лафазановски, Ермис. 2006. *Храпешко*. Скопје: Магор.
- [7] Мојсиева-Гушева, Јасмина. 2005. Светот како дом. Во: Нучна дискусија на Семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- [8] Сигмапрес. 2001. Копнеж за дома (Антологија на новогрчкиот расказ). Приредиле: Гилевски, Паскал и Асимакопулос Костас. Скопје.
- [9] Сувин, Дарко. 2005. Прогонството како масовно насилство и интелектуална мисија: Бедата и сјајот на принудното раселување. *Спектар*. Скопје: Институт за македонска литература.
- [10] Угрешиќ, Дубравка. 2005. Министерство на болката. Скопје: Сигмапрес.

Imaginary Homelands

Summary

This study is dedicated to the longing for the abandoned homelands and to the authors that dwell in the themes of exile and contemporary nomadism. They usually leave their countries for various reasons. What is characteristic for them is the dichotomy between the old and the new world; experience of homelessness and their own uncertainty. The writers who can bear such experience live in an alternative world, in the world of their imagination, of their own works making them happy and fulfilled. The dedication to topics regarding homelands of these writers, they mostly write about, are metaphors of the worlds that from now on exist in area of their imagination.

Author: dr. sc. Jasmina Mojsieva-Guševa, prof. (Skopje, Makedonija)

Review: Riječ 2006., god. 12., sv. 3., str. 156. - 164.

Title: Имагинарни татковини

Categorisation: znanstveni članak

UDC: 821.163.3(100).09

Letters and pages: 23.433 (:1800) = 13,018 (:16) = 0,813

Весна Мојсова-Чепишевска

ЗА НОМАДСКИОТ СТИЛ

Историјата на идеите е секогаш номадска приказна. Имено и самите идеи се смртни како што се смртни и луѓето или поконкретно речено и тие, како и луѓето, се подложни на луѓи пресврти и извртувања на историјата. Во тој контекст и на номадот може да се гледа како на една фигуративна претстава за ситуирано, постмодернистичко, културно издиференцирано сфаќање на субјектот воопшто. Тргувајќи од фактот дека јазикот не е само инструмент за комуникација, туку и место за симболична размена што нè поврзува во една мрежа која ние ја нарекуваме цивилизација, предизвик е да се стават во дијалог романите: *Времето на ирвасиите* на Митко Маџунков, *Osmi povjerenik* на Ренато Баретиќ и *Johann's 501* на Мирјана Новаковиќ. Имено, сите три романи во добар дел се пишуваат доста картографски и притоа промовираат една фреквенција на просторна метафора со што се изразува симултаноста на номадскиот статус. Номадскиот стил се однесува на транзиции и премини без предодредени дестинации или загубени татковини. Оставање на гласовите како на другите, така и на некои други јазици (реални, постоечки, па дури и измислени) да одзвонуваат во овие романи всушност е показ дека е актуализирана нецентралноста на поимот “Јас” во процесот на размислувањето, но и дека е процес со кој потенцијалните читатели на овие приказни стануваат номадски ентитети.

Клучни зборови: номадски субјект, номадски стил, просторна метафора.

Историјата на идеите, вели Роси Брайдоти, е секогаш номадска приказна. Имено и самите идеи се смртни како што се смртни и луѓето. Тие се подложни, впрочем како што сме подложни и ние, на луѓи пресврти и извртувања на историјата¹. Во тој контекст и номадот, според неа, е нејзина сопствена фигуративна претстава за ситуирано, постмодернистичко, културно издиференцирано сфаќање на субјектот воопшто. Притоа кога се артикулира поимот *номад*, тој секогаш се доведува во релација

---

¹ *Фиџураиџа на наомадои (...)* ни овозможува да размислуваме за меѓународна дисперзија и дисеминација на идеите, не само на банален и хегемонистички начин за патишници или туристички, туку истака и за нив како форми на општор, како начини на зачувување на идеите, кои на друг начин се осудени на намерно уништување или на колективно предизвикана амнезија. [2]

со еден друг поим, а тоа е *йайиување*. Но, треба да се земе предвид дека сите номади или поточно сите видови номади, не се светски патници, во вистинска смисла на зборот, зашто некои од најголемите патувања можат да се случат и без физичко менување на местото на живеење. Во тој поглед полиглотот², нагласува Браидоти, е лингвистички номад, зашто тој е специјалист за непостојаната природа на јазикот, на кој било јазик, и не секогаш неговиот номадизам е врзан со чинот на патувањето. Полиглотот ја разгледува ситуацијата со огромна критичка дистанцираност. Тој израснува во лице кое преминува од еден во друг јазик, а ниту е ваму ниту таму. Исто така тоа не значи дека дека секој искусен човек кој зборува неколку јазици автоматски има и номадска свест. Напротив, полиглотот е токму варијација на темата на критичката номадска свест. Имено тој, наоѓајќи се меѓу јазиците, ја конституира стратешката предност во разложувањето на идентитетот. Во тој контекст, на мултикултурализмот не треба да гледаме како на разлика помеѓу културите, туку како на разлика во рамките на истата култура, а тоа значи во рамките на едно себство. Полиглотот, заклучува Браидоти, нема изворен говор, туку многу фрази научени на преминот од еден кон друг јазик. Затоа кај него некои обични навики се заборавени, како на пример способноста за присетување на кој јазик му се пеени приспивните песни, на кој јазик сонува, љуби, фантазира. Овој мој текст насловен како *За номадскиот стил* се роди како продолжение или поточно како реакција на мојот интерес за номадскиот субјект виден во романот *Времето на ирвасиите* на Митко Маџунков. Така тргнувајќи од фактот дека јазикот не е само инструмент за комуникација, туку и место за симболична размена што нè поврзува во една мрежа која ние ја нарекуваме цивилизација, предизвик е да се стави во дијалог овој роман на Митко Маџунков [3] со романите *Osmi povjerenik* на Ренато Баретиќ [1] и *Johann's 501* на Мирјана Новаковиќ. [4]

Во времето на доминантните телевизиски форми, во времето на брзите СМС, во времето кога сè повеќе чувствуваме дека помалку се чита, овие романи веќе со самиот свој обем претставуваат пријатно изненадување. Најголем е романот на Мирјана Новаковиќ. Приказната е развиена на 524 густо напишани страници, без никаква поделба во глави или со поднаслови. Тоа е книга која и со својата содржина и особено со својата структура

---

² Наспрема полиглотот во денешни услови опстојува монолингвистичкиот човек: оној кој е роден во симболистичкиот систем на еден јазик кој ќе остане негов до крајот на животот. Значи се работи за тип на човек кој е удобно сместен во илузијата на фамилијарноста што му ја нуди токму неговиот “мајчин јазик”. Во оваа нова Европа, наспроти желбата за обединување, се повеќе се промовира концептот на мајчиниот јазик. А тој концепт ја потхранува, од друга страна, обновената и огорчена смисла за национализам, регионализам, локализам.

претставува вистински предизвик и за читателот и за проучувачот. *Времето на ирвасиие* на Маџунков е распослан на 450 страници, организиран во 19 глави, нумерирани и означени со посебен наслов. И во тој поглед овој роман ни изгледа беспрекорно организиран. Но во самите глави се случуваат голем број белини и ѕвездички кои графички се обидуваат да ни дадат можност да се одмориме и да собереме сили за да ги составиме настаните, да ги подредиме мислите расфрлени како кршотини. Најкус е романот на Баретиќ *Osmi povjerenik* кој е половина од страниците на *Jo-hann's 501*, но во него пасосите се визуелно одвоени со три ѕвездички и со белина доволна колку само читателот да земе здив за да го продолжи своето патување низ романот. Текстовите кои се забележени во лап-топот на главниот лик се предадени ортографски преку италиќ формата на компјутерската техника. Значи, се работи за доста калорични текстови кои читателот треба да знае добро да ги конзумира, долго да ги прец-вакува за да може, во вистинска смисла на зборот, да ги проголта и притоа да почувствува задоволство, сласт од самото цваќање. Да знае да ужива, а не само да го наполни желудникот како некоја празна торба. Затоа при читањето на овие романи се доживува чувството на влетување од јасно-светла во мрачна просторија, преполна со разноразни предмети, расфрлени низ кои ќе мора да се помине. И започнува лутањето по мракот, допирањето на предметите, сплеткувањето, сопнувањето и потоа кога ќе помине периодот на привикнувањето, како кога очите ќе се навикнат на мракот, тогаш постепено започнува владеењето со просторот и времето во романите, започнува снаоѓањето и препознавањето на облиците, ситуациите. На крај се случува откритието дека сè подобро се владееат јазиците. Особено оној новиот во романот на Мирјана Новаковиќ кој може да претставува (и кој секако претставува особено на почетокот) извесна тешкотија. Но тој е јазик кој со помош на речникот поместен на првите страници, читателот лесно го научува и брзо влегува во неговиот систем. Како кога Аксиома ѝ вели на Јелена: *Дај ми ѿо шѿо чини да аниѿикименујеш немоѓуће сѿвари*. [4:513] Бидејќи оваа изјава се случува при крајот на романот кога веќе добро е совладан понудениот речник, вие без проблем ја примате и семантиката на оваа изјава која би изгледала вака: *Дај ми го ѿокму ѿоа шѿо овозможува да создадеш замислена работѿа која ѿосѿои и во борбаѿа и во аниѿисѿварносѿа*. Или како кон крајот на романот на Баретиќ кога сосема доволно го разбирате и треќиќанскиот јазик или едноставно морате доволно да го разбирате зашто единствениот кој ви е официјален преведувач, ликот Тонино, умира некаде на педесет страници од крајот на приказната ситуирана на зафрлениот остров во Јадранското море.

Но колку и да се напнати, забавни, духовите како четива, колку и да се провокативни, тие во прв ред силно ја промовираат болната приказна за потребата светот да се менува. Да се патува и да се менува. Но и приказната за некои суштински непроменливи работи, како што е неможноста да се укине границата што го раздвојува животот од смртта.

Номадскиот стил на пишување копнее по пустината, по пределите на тишината, копнее да влета во меѓупросторот од службените неусогласени звуци. Во една таква атмосфера е ситуирана и приказната на Маџунков. Таа започнува кога: *Над свейоѝ владееше ѝишина*. [3:8] Таа започнува како приказна за едно семејство (семејството на Кирил и Марија Ана) или поконкретно како приказна за македонскиот печалбар Кирил (според квалификативот што Лена го дава за Кирил. [3:70]) Имено овој македонски печалбар е вистински интелектуален номад и како таков не може да се сведе на линеарна, телеолошка форма на субјективност, туку на место со повеќекратни конекции. Така најпрвин се откриваат односите во неговото потесно и пошироко семејство, потоа се откриваат неговите релации со Лена, па со соседството. Постепено семејниот хронотоп се заменува со библиотекарскиот и тогаш од семејството се селиме во библиотеката. Од тој момент започнува и потрагата по изгубениот или исчезнатиот Дон Кихот од рафтовите на белградската библиотека, која се преплетува со потрагата за оставената, заборавената, изгубената македонска куќа (партијата именува како *Кућаѝа на Дондоне*, 341-350, поместена во главата под наслов *Фраџмениѝ од ѝоѝраџаѝа*). Задоволството кај читателот се провоцира со мамутски градениот лавиринт од настани, со психолошките модели на восприемање и однесување кон светот, со уверливите филозофски и ерудитивни наслаги кои овозможуваат влетувања во и излетувања од текстот и главната приказна, залутувања, пронаоѓања во и надвор од текстот и приказните.

Мирјана Новаковиќ му нуди задоволство на читателот преку ненадејните и со ништо ненајавени филмски резони, со кои така лесно, така елегантно во средината на реченицата, во средината на мислата ја менува не само гледната точка, туку и целокупната ситуација, простор и време. Како кога од сликата за Јелена и нејзината јас-позиција, нејзината зима се влетува во сликата за Катисте и нејзината таа/тој-позиција, нејзиното лето: *Седела сам укочено, сѝежуѝи ѝалцем и кажиѝрсѝом црвену Левис маркицу, најољу је ѝадао снеџ, нисам морала да ѝоѓледам кроз ѝрозор, знала сам, а хиѝрим кораком, на јунској вруѝини, док се на ѝрсѝиима леѝио зној који је ѝовремено брисала о фармерке, Каѝиисѝе је ишла ѝрема бањичком базену, желеѝи само да зна ко је ѝамо чека*. [4:263] Таа нејзина приказна не е воопшто така едноставна како што онаа на Баретиќ. Таа

е уште позаплеткана од онаа на Маџунков и затоа обидот за нејзинот прераскажување паѓа во вода. Иако наједноставно кажано постои една организација на автенти, еден вид побуненици, кои сакаат да ја изменат стварноста. И покрај тоа што постојат повеќе фракции во нивните редови, за сите визата за премин од еден во друг свет т.е. од стварноста во антистварноста е печурката мухара или Аманита Мусцариа, со халицинантни својства. Трипот кој таа го произведува им дава можност на автентите да создадат нов свет т.е. икумен: *Еримија и Аксиома, обе су хѝеле да ѝромене свеѝ, и можда су желеле да сѝворе врло различниѝе свеѝове; или какве ѝод да су замишљале нове свеѝове, ѝи неће биѝи као овај; овај свеѝ ће неѝовраѝно несѝаѝи, оѝиѝи заувек у варљиве вијуѝе сећања нас који ћемо се уоѝиѝе ѝоѝрудѝи да заѝамѝимо; а ова улица ѝокривена снеѝом и ѝоло дрвеће и мрачне куће и ѝмурно небо биће замењени чиме? (...) ... хоће ли свеѝ изљедаѝи као на билбордима? (...) А Људи? Шѝа ће биѝи с људима? Хоће ли ѝроѝи сви или ће неки осѝаѝи овде? И они који ѝређу, како ће биѝи ѝромењени (јер не може се ѝреѝи у друѝи свеѝ, а ѝри ѝом не ѝрѝеѝи). (...) Јер кад се свеѝ ѝромени, а не знам с чим да ѝо уѝоредим, осим с оним кад неко умре, како ћемо само жалиѝи за оним ѝиѝо нисмо урадили.* [4:426-427] Но она на што авторката става акцент е светот во кој нејзините ликови се прикажани како осамени луѓе, толку осамени што осамата ја чувствуваат и тогаш кога се во некакво заедништво, кога се организирани во група.

За да ја сфати суштината на осаменоста Ренато Баретиќ го испраќа по казна својот главен лик Синиша Месњак на најодалечениот населен хрватски остров Треќиќ. И како што дознаваме на тој остров заедницата беспрекорно функционира без никакви органи на власта. Синиша Месњак, некогашниот политичар во раст, доаѓа како осми владин повереник само зашто му се случува сцена како на филм. Тој се буди во болничка постела и го запрепастува срамната слика во еден десничарски дневен таблоид: *(...) na najvećoj fotografiji vidjelo se kako policajac izvlači potpuno obeznanjenog Sinišu s vozačkog sjedala njegova službenog automobila, a na manjim su slikama druga dva policajca iz istog auta iznosila najpoznatijeg zagovornika legalizacije lakih droga i polugolu, jedva punoljetnu anonimnu plavušicu “za koju se osnovano sumnja da je prostitutka podrijetlom iz Bjelorusije”.* [1:6] Неговото патување е наметнато, тоа не е негов избор: *(...) moramo te maknuti na neko vrijeme. Neko vrijeme. Tek toliko da se ova gužva rasčisti, da te očistimo i operemo od tih govana.* [1:11] Тој патува на Треќиќ со една единствена задача: да организира нешто што дотогаш на ниеден претходен повереник не му успеало, а тоа се избори и легална локална власт. Но, на овој остров ништо не е така како што треба да биде или сè е наполно поинаку (...) дури и поин-

Osmi povjerenik, кој е инаку прв роман на Баретиќ, е пишуван дури на пет јазични нивоа, од кои барем четири полиглотски ги разбираме (нормално ако имаме превид читател на кој хрватскиот му е мајчин јазик или читател кој добро го владее хрватскиот јазик). Така најдоминантно е присутен хрватскиот (и стандардниот, но и говорниот) јазик. Босанскиот го примаме

преку говорот на Селим Ферхатовиќ, Бошњак-Муслиман, доселеник на островот: *Jes, pravos kazao, aferu! Mafja vod računa o državi Italiji i njenim interesima više neg oseb samoj, paće ostavt svjedoka ko što i inače radi. A i tis kalibar za izazvat međnarne trzavce ... Neće tebe, garant* [1:228] и босанската порно глумица во егзил, Зехра. Релациите што овој остров ги има и со Австралија и со Италија го промовираат англискиот и италијанскиот, особено преку двете Абориџинки, Муона и нејзината сестра Ела, и италијанските шверцери. Петтиот е оној, најновиот, необичниот, чудниот кој почнуваме да го учиме заедно со Синиша Месњак од првите страници - треќиќанскиот. Самите жители како да не чувствуваат дека нивниот остров е дел од Хрватска, а со тоа и нивниот јазик дијалект на хрватскиот. Тие имаа некое свое наречје на кое се особено горди. Така, добро е што Тонино *čisto i pravilno govori hrvatski književni jezik* [1:21] Тој најотворено му вели на Синиша: ... *držim da će ti prevoditelj biti neophodan. Paće nuždan.* [1:21] И започнува учењето. Лекција по лекција. Збор по збор. Фраза по фраза. Накрај и самите сме запрепастени како лесно го прифаќаме треќиќанскиот говор. Толку добро што дури и не забележуваме кога ни се случува преминувањето од еден во друг т.е. од хрватскиот во треќиќанскиот, зашто сè ни е наполно јасно, како во оној говор на Синиша кога прави последни обиди сепак да се спроведат изборите и да се организира локалната власт: *Na Drugiću ga ima, i još na pola pušine prema ovamo ga ima, ali na Trećiću - ne. Drugitjoani mu-oredu guovorit s kistin guod hoćedu i daj guod hoćedu, moa Tretjitjoani - ne. Tuka ni signala.* [1:226]

Мирјана Новаковиќ минуциозно гради еден понекогаш фасцинантен, а секако и иритантен Парасвет на мистериозни заедници (автенти, месанихти) кои со помош на габата мухара како агенс и низ бизарни ритуали (како што е говорењето во стихови-дванаесетерци таканаречени додеки) преоѓа во антистварност или дури во сосема нова димензија на светот именувана како агон. Овој агон е само едно скалило до совршенството кое ќе се вика мегагон и кое ќе го поништи дотогашниот Стварен свет. Тој мегагон не е никаква наркоманска фантазија, туку моќ за креирање на еден сосема опиплив, предметен Свет. И зарем не чувствувате како добро владеам со јазикот кој ни го наметнува токму авторката и кој постепено го прифаќаме како свој. Вам како идни читатели ви претставуваат проблем изразите од типот автенти, месанихти, агон, мегагон ... но за нив имате вистинско објаснување уште на самиот почеток на романот именувано како *Пелаџо - речник* за кој дури на 465 страница се добива вистинско објаснување за потребата овој роман да стартува со тој речник. Имено книжулето, кое навидум изгледа како телефонски именик, е испишано со поими, називи и објасненија од Еrimiја, една од главните борци за тој

мегагон. Еве како го доживува тоа забарката Јелена Стевановиќ, која благодарение на необичното наследство (мистериозната сребрена кутија со уште помистериозна содржина) може да ја прекрши оваа борба и на една и на друга страна: *Листјала сам речник и чиијала одреднице на прескок – углавном су дефиниције биле крајке, суве, беживотиње, наведене шек да би биле на броју. Поново сам покушала да замислам свој какав би био Еrimiјин – али нисам могла, или нисам умела, или ми је за то била пошребна печурка.* [4:466]

Пишувањето не е само процес на постојано толкување, туку исто така и sukcesивно приспособување кон различни културни реалности. Како интелектуален стил, номадизмот не се состои толку во тоа да се биде бездомник, туку се состои во способноста за повторно создавање дом на кое било место. Кон оваа идеја тежнеат сите ликови во посочените романи. Кон оваа идеја особено тежнее Синиша Месњак, осмиот владин повереник. Иако Трекиќ го добива како казна, овој остров за него станува убава животна школа и нов дом: *U sekundi je odlučio da izbore na tom nesretnom Trekiću organizira za najviše pola godine, ovako ili onako. To će mu vrijeme biti sasvim dovoljno za mentalni i fizički oporavak, a možda i za zaborav cijeloga njegova slučaja u javnosti. Možda se za to vrijeme i otkrije štogod što bi ga u potpunosti rehabilitiralo.* [1:24] Трекиќ, а не Загреб, е она што го рехабилитира вистински овој лик. Номадската свест се состои во неприфаќање на кој било вид идентитет како перманентен. Номадот само минува, тој ги прави неопходните врски, задолжителните поврзувања кои можат да му помогнат едноставно да преживее, но тој не ги прифаќа во целост границите на еден национален, фиксиран идентитет. Во тој поглед Дондоне од *Времејо на ирвасије* е вистински номад. Зашто тој го носи својот најнеопходен багаж со себе и каде и да оди, може повторно да го создаде својот дом на кое било место: *Кога ја виде како наеднаш изникна меѓу дрвјата, Дондоне помисли: “Еве една кука во која сум можел да живеам.” Тоа го помисли со желба, со значење “каде би сакл да живеам”, но без никаква зависност спрема висинскиот живот.* [3:344]

Како патуваат самите автори? Како патуваат нивните ликови? Како патува нивната приказна?

Романите во добар дел се пишуван доста картографски. Што значи тоа?

Имено воопшто не е случајно што картата или поточно правењето карта е присутно во нив. На тој начин тие промовираат една фреквенција на просторната метафора. А таа ја изразува симултаноста на номадскиот статус. Потребата за изготвување карти, вели Брайдоти, овозможува текстот да се доживуваа како еден камп. Така тој упатува на местата каде

што биле ликовите, но и на промената на пејзажот на нивната индивидуалност. Истовремено упатува и на местата кои се дел од животот на самиот автор и на промените кои се дел од неговата индивидуалност. Сите три романи изобилуваат со партии кои се читаат и како вистинска туристичка карта.

Митко Маунков до детали го опишуваат правецот на движењето на конкретните ликови низ Белград. Така патот што Дондоне го изминува секој ден од дома до работа е толку прецизно опишан (како возна карта, [3:125-129]) или пак патот што го поминува малата поетеса Ана заедно рака под рака со повозрасниот раскажувач Кирил [3:297] што едноставно нема шанси да не се снајдеш и притоа никогаш да не си бил во Белград. Она што особено паѓа в очи е дека Маџунков навистина не нè поштедува од присуството на голем број географски локации или топоними, па сепак она што го пишува не е патеписна литература. И ново прашање или поточно нова дилема. Дали Маџунков гаи посебни чувства за транзитните места што го придружуваат патувањето, како станиците и аеродромските чекалници, трамваите, автобусите и местата за чекирање карти. Па да! Скоро секогаш кога ги придвижува своите ликови низ улиците на Белград, тој крајно прецизно ги опишува имињата на станиците на кои тие треба да се качат или прекачат, да се симнат, кој број на трамвај треба да земат или да заменат. Значи тој ги користи овие просторни меѓузони, зашто во нив може да создаде врски кои се неодредени и зашто времето во нив може да го растегне до некоја продолжена сегашност. Тие меѓузони за него се оази на неприпадноста, се ничија земја. Во тој поглед особено е специфично патувањето што го прави со библиотеката во која се сместени или со која се поврзани скоро сите ликови од овој роман.

Просторната метафора Баретик започнува да ја развива од оној момент кога Синиша најотворено кажува дека за Трекиќ знае: *Ono, samo iz križaljki. Dvanaest vodoravno, šest slova: "naš najudaljeniji naseljeni otok". Ništa drugo* [1:12], за веќе во наредната сцена да избувне и да исплука разни гадости, со кои сепак се дополнува претставата за тоа каде е и што е Трекиќ: (...) *ja za pet dena idem u turbo pripizdinu! Na otok na kojemu nema ribarstva, nema stočarstva, nema vinarstva, nema ničega pod milim bogom! Samo grupa idiota koje moram dresirat!* [1:14] Тој е остров кој нема историја и кој добива можност преку задачата на Синиша да влезе во новата историја на Хрватска. Но инсистирањето на немањето историја произведува контра ефект, зашто се добива впечаток дека тој зафрлен остров на Јадранското море има сепак значајна геостратешка положба: *Ta zakrivljena plitka uvala i taj neveliki greben, Parvi Mur, jedva uočljiv i na najpreciznijim, profesionalnim pomorskim kartama, glavni su krivci za to što je Trečić, kad se sve zbrog i oduzme, zapravo*

otok bez povijesti. navraćali su ovamo kroz stoljeća i Mlečani i Francizi i Englezi i Austrujanci i Talijani i Nijemci i Jugosloveni, ali nikome nije pao na pamet način kako bez prevelike štete sniziti greben i produbiti uvalu, pa od ovog bogomdanog mjesta učiniti punkt za nadzor nad skoro petinom Jadrana. [1:62] И овој цитат од романот на Баретиќ не е во служба да покаже дека станува збор за патеписна литература. Во никој случај. Тоа е само показ како авторот успева да изгради една нова историја, воопшто ненаметливо, но крајно сугестивно, исто како што тоа ѝ поаѓа од рака и на Мирјана Новаковиќ. Белград во кој се одвива целокупното дејство на *Johann's 501* е еден истовремено познат и крајно непознат град. Воопшто не оној Белград од *Времејџо на ирвасијџе*. Современиот Белград на Новаковиќ е мизансцен на кој нешто му недостасува, простор со кој нешто не е во ред. Кога се поминува трамвајскиот мост, може да се вози и тоа по шини сè таму до Земун, попатно никако не може да се помине преку Нов Белград, зашто тој едноствано не постои. Улиците, сосема спротивно од оние кај Маџунков, ги носат имињата на историски личности кои живееле до Втората светска војна, а се појавува и една нова, во туристичката карта на Белград непостоечка - Бизмаркова. Јавната гаража се наоѓа на сосема друго место, а познатиот објект Сава центар е кај пристаништето. Но и самиот свет е во една доста чудна состојба. Сè е некако крајно нормално, само што на странците им е забранет влезот во Јапонија, што јасно укажува на некаков поинаков крај на Втората светска војна од овој кој го знаеме. Потоа чоколадото е илегален производ кој се набавува само од дилери. Ликовите во овој роман уредно користат интернет, но нема никаква трага од користење на мобилни телефони. А и самиот наслов колку што е една духовитата игра со самите имиња Леви Штраус – Јохан Штраус, толку е и воведување на еден нов бренд во облекувањето. Така скоро сите во романот ги носат новите јохански наместо некогашните или нашите култни левиски.

Номадот има изострено чувство за територија, но не и посесивност кон неа, чувство какво што манифестираат и Маџунков, и Баретиќ и особено Новаковиќ. Секој номад, сепак, мора да биде некаде лоциран, за да може да зборува за општи вредности. Така и Маџунков се лоцира во градот на своето живеење, а со тоа во тој град ги ситуира и своите ликови. Според Браидоти, номадизмот не е флуидност без граници, туку моментална свест за нефиксираност на границите. Тоа е интензивна желба да се продолжи со неовластеното присвојување и пречекорување на територијата. Ова Маџунков особено го постигнува со таа своја игра што ја прави со македонскиот и српскиот јазик, со тоа што укажува и на разликите, но и на блискостите на двата јазика. Но тој станува и вистински полиглот оној момент кога во романот ја внесува епизодата за Клавдија, сопругата на

Дондоне. Имено цело време додека таа говори за секојдневни нешта со сосетката Ана (сопругата на Кирил), ние како читатели не добиваме впечаток дека таа говори на некој друг јазик, освен на српски. Но кога ќе биде сварено кафето и кога ќе бидат послужени колачињата, доаѓа вистинското време таа да проговори на својот јазик – хрватскиот и тоа поточно на далматинскиот говор:

*“једини ѓди се можеш склониѝ на цилом истѝочном Хвару, кад бесни бура онде је бонаџа” – ѝаѝму било ѝобезбедно одоѝиѝо ѓоре во коријаѝа. [3:430];

* Таѝко ѝ ѝрѓнал без ѝаниѝалони (“биа је ѝоѝа без ѓаќа”) само со суври (“ми ѝо зовемо муданиѝе”). [4:430]

Оваа игра е уште поразвиена кај Баретиќ со тоа што нè втурнува во изучувањето/прифаќањето на новите, старите, помалку или повеќе познатите јазици. Едноставно ако сакаме докрај да ја дознаеме приказната за чудното, кое за Синиша Месњак на крај ќе стане дури и егзотично место, мораме суверено да владееме како со самите јазици, така и со емоциите изразени на тие јазици. Зашто радоста и тагата во овој роман, впрочем како и во секој живот, се неразделни како солта и водата во морето или како горкото кафе и чоколадото кое се конзумираат во оние ретки моменти на уживање на кои се препуштаат некои од ликовите на *Јоханн'с 501: Сркнула сам кафу и одмоѝала чоколаду. Била је црна као кафа без млека, савршено слаѝка и савршено ѓорка, ѝоѝила ми се усѝиѝма, најлеѝиѝа сѝвар коју сам икад окусила.* [4:373]

Така што играта и е потребна и на Новаковиќ за да даде одговор на неколку прашања. Самите ликови, кои и не комуницираат меѓу себе, како да се обидуваат да воспостават комуникација со нас - читателите. Зашто сите до еден сфаќаат дека токму неизреченото, премолченото, е она што најмногу ги боли. Во името на таа комуникација ние се напрегаме да ги совладаме новите зборови, новите изрази, за да можеме заедно да одговориме на прашањата: Дали може трајно и неотповикливо да се победи Стварноста? Може ли навистина да се креира некој Нов Свет? Дали за сето тоа вреди да се вложи труд и да се дадат жртви? И постои ли некаков свет – освен Ништавилото – без љубов и без болка?

Овие игри што ни ги нудат сите три романи истовремено се и процес со кој потенцијалните читатели стануваат номадски ентитети.

Кориштена литература

- [1] Renato Baretić, *Osmi povjerenik*, AGM, Zagreb, 2003
- [2] Роси Браидоти, *Номадски субјекти*, Македонска книга, Скопје, 2002.
- [3] Митко Маџунков, *Времето на ирвасиите*, Макавеј, Скопје, 2003.
- [4] Мирјана Новаковић, *Johann's 501*, Народна књига - Алфа, Београд, 2005.

O nomadskom stilu

Sažetak

Povijest ideja je uvijek nomadska priča. Naime, i same su ideje smrtne kao što su i ljudi smrtni ili konkretnije rečeno i one su, kao i ljudi, podložne ludim preokretajima i izvrtanjima povijesti. U tom se kontekstu i na nomada može gledati kao na jednu figurativnu predstavu o situiranom postmodernističkom, te kulturno diferenciranom shvaćanju subjekta uopće. Polazeći od činjenice da jezik nije samo sredstvo komunikacije, nego i mjesto simbolične razmjene koja nas povezuje u jednu simboličnu mrežu koju nazivamo civilizacijom, izazov je postaviti u dijalog romane: *Vremeto na irvasite* Mitka Madžunkova, *Osmi povjerenik* Renata Baretića i *Johann's 501* Mirjane Novaković. Naime, sva su tri romana dobrim djelom pisana kartografski, promovirajući pritom jednu frekvenciju prostorne metafore čime se izražava simultanost nomadskog statusa. Nomadski se stil odnosi na tranzicije i prijelaze bez predodređenih destinacija i izgubljenih domovina. Prepuštanje glasova drugima, te nekim drugim jezicima (stvarnim, postojećim, pa čak i izmišljenim), ostavljanje istih da odzvanjaju ovim romanima, zapravo je pokazatelj aktualiziranja decentralizma pojma *Ja* u procesu razmišljanja, ali i procesa kojim potencijalni čitatelji ovih priča postaju nomadski entiteti.

Ključne riječi: nomadski subjekt, nomadski stil, prostorna metafora.

Pour le style nomade

Résumé

L'histoire des idées est toujours un récit de nomade. Il est à savoir que les idées mêmes sont mortelles comme le sont d'ailleurs les hommes ou plus concrètement dit ce sont elles, comme le sont aussi les hommes, qui sont soumises à des fous retourne-

ments et controverses de l'histoire. Dans ce contexte on considère le nomade comme une représentation figurative de la compréhension dite située, post moderniste, culturelle et indifférenciée du sujet. Démarrant du fait que la langue n'est pas seulement un instrument de communication, mais aussi un lieu d'échange symbolique qui nous lie dans un réseau que nous appelons la civilisation, ainsi il est une véritable provocation de mettre en dialogue les romans ; *Le temps des rennes* de Mitko Madzunkov, *Le huitième témoin* de Renato Baretik et *Johann's 501* de Mirjana Novakovik. Précisément, ces trois romans dans une grande partie sont écrits d'une façon plus ou moins cartographique et ainsi ils promeuvent une fréquence de métaphore d'espace par laquelle s'exprime la simultanéité du statut de nomade. Le style nomade se rapporte à des transitions et des passages sans destinations prédéterminées ou à des patries perdues. Le fait de laisser des sons des autres hommes, comme à certaines autres langues (réelles, existantes et même inventées) raisonner dans ces romans est en fait une manifestation de la non centralité actualisée du terme *Moi* dans le processus de la pensée, mais aussi un processus avec lequel les potentiels lecteurs de ces récits deviennent des entités nomades.

Mot clés: sujet nomade, style nomade, métaphore d'espace.

Author: dr. sc. Vesna Mojsova-Čepiševska, prof. (Skopje, Makedonija)

Review: Riječ 2006., god. 12., sv. 3., str. 165. - 177.

Title: За номадскиот стил

Categorisation: znanstveni članak

UDC: 821.163.3.09

Letters and pages: 32.958 (:1800) = 18,310 (:16) = 1,144

Lidija Vukčević

ANDRIĆEV DOKTORAT U SVJETLU INTERKULTURALNOSTI

Tekst ovoga rada govori o interkulturalnim aspektima Andrićeva doktorata, pisanog i obranjenog na njemačkom jeziku 1924. godine ocjenom *izuzetan* na Sveučilištu u Grazu. Tema je doktorata *Razvoj duhovnog života u Bosni za vrijeme turske vladavine*, a objavljen je dvojezično u 1. broju Svesaka Andrićeve zadužbine, 1982. godine. Preveo ga je i opremio napomenama poznati andrićolog Zoran Konstantinović.

Naš rad polazi od teze da premda srodni, pojmovi multikulturalnost i interkulturalnost nisu i identični. Kako je riječ o Bosni koja je tijekom cijelog svog postojanja egzistirala kao multietnička pa time i multikulturalna zajednica, stupnjevi prožimanja, utjecaja ili dominacije među njenim kulturama nisu jednaki. Andrić je svoj rad povijesnoga karaktera temeljio na dokumentima: koristio je preko stotinu znanstvenih radova i dokumenata, na njemačkom, francuskom, ruskom, češkom, poljskom, staroslavenskom, hrvatskom, srpskom i latinskom jeziku, a služio se i kronikama franjevačkih samostana te pravoslavnih manastira.

U svom radu donosi i prijevod s arapskog iz jedne zbirke zakona iz Damaska, iz 635. godine. Već ovi podatci govore o implicitnoj interkulturalnosti Andrićeve disertacije. Ona obrađuje nekoliko poglavlja: pretpovijesne i povijesne okolnosti i općekulturno stanje u Bosni prije turskog osvajanja, crkvene prilike u zemlji, te posebno rad katoličke crkve i pravoslavne crkve, te bogumila u vrijeme turske vladavine, a kao poseban prilog donosi tekst: *Hibridni pisani spomenici bosanskih muslimana kao pojavni oblik djelovanja islama*. Budući da je istraživao područje od gotovo 400 godina turske vladavine, Andrić je uz znanstvenu akribiju morao koristiti i svoje književničko čulo koje je, pokazalo se ubrzo, crpilo teme i motive i iz ovog znanstvenog rada. Andrićeva je disertacija, osim zavidne znanstveničke ozbiljnosti pokazala i najavila gotovo sve kasnije književničke opsesije ovoga pisca, te ju možemo smatrati i prvim njegovim većim književnim radom, u širem smislu.

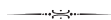
Andrić pokazuje da su se u Bosni prožimale tri dominantne vjere i tri veća etnita, te ih promatra i u svjetlu stanovitve interkofesionalnosti, iako se islam nametao kao dominantna vjeroispovijest. U kojoj su mjeri bogumili, npr. bili prvi reformatori u Slavena, i je li Bosna bila prikladan model za buduću multinacionalnu, multikonfesijsku i višejezičnu zajednicu kakva se ustanovljuje nakon 1. svjetskog rata, pitanja su koja zaokupljaju Andrića sve vrijeme njegove duge književne djelatnosti.

Dio desne bošnjačke inteligencije 90-ih godina 20. stoljeća proglasio je Andrića odgovornim za negativno poimanje islama u Bosni, te pjesnikom "bosanskog zla i mržnje". Od ovakve imputacije Andrića oslobađa samo njegovo djelo i njegova svjetska recepcija: posebice u tzv. islamskom svijetu. Samo do 1975. Andrićeva su 23 djela prevedena na turski jezik, te nekoliko na arapski, iranski

i indijski jezik. Jedna antologija turske pripovijesti "prepoznaje" ga i uvrštava kao turskog pisca jer je vrlo "plastično prikazao povijest Otomanskog imperija na Balkanu".

Shvaćajući egzistencijalnu identitetsku specifičnost Bosne koja se iskazuje multietničnošću (uz "autohtone" Hrvate, Srbe, Muslimane i Židove, u njoj žive i mnoge manjine: Romi, Crnogorci, Nijemci, Česi), multikulturalnošću i multikonfesionalnošću, u kojoj su se dramatično, ali i plodotvornom interakcijom prožimale različite kulture, te zemlju u kojoj je uza sve različitosti postojala lingvistička jedinstvenost koja je nedavno i posljedovala standardizacijom specifičnoga bošnjačkoga jezika, Andrić je naslutio i najavio bolne konzekvencije tragičnog sudara civilizacija koji se upravo u ovom dijelu Europe uspostavljaju kao zaseban entitet relacije Istok - Zapad. Možemo reći da je svojim profetskim kazivanjem najavio imoguće nadraščanje povijesnih trauma kroz jedinstvenu interakciju kultura koje se prepoznaju kao poseban *arhemitem* bosanskih tradicija, ali i kao moderna *polikulturalna parabola* o nužnosti zajedničkog bivanja, uz očuvanje identitetskih različitosti i moguću uspostavu jednog novog, *središnjeg mjesta susreta* Istoka i Zapada u proturječnim težnjama suvremene europske kulture.

Ključne riječi: povijest, dokument, kronika, identitet, razlika, različnost, multietničnost, multikonfesionalnost, monolingvizam i bilingvizam, intrakcija, kultura, interkulturalnost, multikulturalnost, bogumili/patareni, katoličanstvo, pravoslavlje, judaizam, islam, identitet, entitet, etnicitet, susret civilizacija, Istok, Zapad, Bosna, model, projekt.

Uvjeti i razlozi u kojima nastaje Andrićeva doktorska disertacija osim intelektualne znatiželje za temu *Razvoj duhovnog života u Bosni za vrijeme turske vladavine* bili su i oni koji se tiču njegova opstanka u diplomatskom svijetu. Naime, 1923. g. nakon kraćega odmora u Jugoslaviji Ivo Andrić vratio se u Graz gdje je bio u kozularnoj misiji. Kako nije bio ispunio sve svoje obveze iz svoga glavnog polja znanstvenog interesa, slavističkih studija, a u međuvremenu je stupio na snagu novi propis prema kojemu svi viši službenici uprave Kraljevine Jugoslavije, posebno oni koji službuju u inozemstvu, moraju imati doktorsku titulu, tako se Andrić našao u vrlo neugodnoj situaciji - u duhu sa spomenutim propisom dobio je otkaz uz dvomjesečnu naknadu. Usprkos tome, Andrićev pretpostavljeni, šef i generalni konzul u Grazu, uputio je molbu tadašnjem ministru vanjskih poslova da Ivu Andrića zbog njegove diplomatske vještine, obrazovanja i poznavanja jezika ipak zadrži u službi. Neki izvori napominju i intervenciju "utjecajnih prijatelja". Tako je ipak u veljači 1924. Ivi Andriću dopušteno da ostane u konzulatu kao vanjski suradnik s plaćom vicekonzula. Ova pogodnost egzistencijalne sigurnosti omogućila je budućem nobelovcu predati rad na izradi doktorata.

Stoga je već nekoliko mjeseci kasnije, 14. svibnja 1924., predao disertaciju povjerenstvu na Sveučilištu u Grazu koja je, bez obzira na primjedbe jednog od članova kako neki njeni aspekti nisu dovoljno istraženi, ocijenjena kao izuzetna. Time je Ivi Andriću bilo omogućeno da pristupi ispitima iz dviju disciplina: slavističke filologije i austrijske povijesti. Kako je uspješno već 13. lipnja iste godine obranio svoju disertaciju, članovi povjerenstva predložili su jednoglasno i njeno objavljivanje.

Disertacija je naravno i napisana na njemačkom jeziku i obranjena pred komisijom na ovom jeziku, a prvi njen prijevod na srpski jezik objavio je usporedno s izvornikom tek u prvom broju Svesaka Andrićeve zadužbine 1982. [1] poznati slavist i andrićolog Zoran Konstantinović [6]. Nije bez značaja činjenica da Andrić upravo u ovo vrijeme početka dvadesetih godina piše i objavljuje neke od svojih najsublimnijih, najboljih pripovjedaka; prva njegova pripovijetka *Put Alije Đerzeleza* objavljena je 1920., a one koje su slijedile; *Mustafa Madžar* (1923.) i *Most na Žepi* (1925.), također su vrlo amblematske u pogledu tematskoga izbora koji poseže za bosanskom poviješću.

No, neki znalci tvrde, npr. američki slavist Vejn S. Vučinić [10:64] da je Andrićevu tezu u izboru teme oblikovao, osim njegovih povijesnih lektira i kulturološke slavističke formacije, i njegov boravak u Ovčarevu, pored rodnog Travnika, kamo je interniran nakon svoje nacionalističke, integralističke političke epizode. Naime, kako je s hrvatskim pjesnikom i svojim prijateljem Vladimirom Čerinom i samim članom nacionalističke mladeži koja se protivila austrougarskoj vlasti, na povratku iz Krakowa, na relaciji od Zagreba do Splita putovao istim vlakom, njihovo držanje i razgovor tim povodom koji je bio neposredna reakcija na ubojstvo nadvojvode Ferdinanda u Sarajevu, bili su dovoljan povod da se istoga dana kad je Austro-Ugarska objavila rat Srbiji, 4. kolovoza 1914., uhiti Ivu Andrića zbog “antidržavnih izjava”. Tako se on obreo u splitskom zatvoru iz kojega je 19. kolovoza stigao u mariborski. Tu, uz tuberkulozu, započinje svoju književničku avanturu. Vejn Vučinić drži kako je upravo to doba tamnovanja bilo presudno za začetak i oblikovanje svih kasnijih njegovih proznih djela.

Kako nije bilo valjanih pravnih podloga za podizanje optužnice, austrijske vlasti oslobađaju Andrića, no morao je ostati u zatvoru dok se ne odredi kamo će biti interniran. 20. ožujka 1915. poslan je u Travniku blisko Ovčarevo, kamo stiže 22. ožujka. Biva interniran u franjevački samostan. Tu započinje njegov intenzivni studij samostanskih knjiga i rukopisa, te blisko prijateljstvo s fra Alojzijem Perčilićem koji je bio vrlo obrazovan jer je završio studij teologije u Rimu. Uz obuzetost tradicijom i poviješću bosanskih franjevaca, te katoličanstva i pravoslavlja pod turskom vlašću, tu, na licu mjesta, izučava samostanske kronike, i podatke, postaju ona književnopovijesna jezgra iz koje će izrasti, nepuno desetljeće kasnije, njegov doktorat. Franjevci se pojavljuju i kao *topos* u Andrićevu pripovjednom svijetu. Jedno od možda najzasićenijih Andrićevih djela, roman u romanu *Prokleta avlija*, vrlo uvjerljivo oblikuje nekoliko likova franjevaca. Smatramo da je ovčarevski boravak presudno utjecao ne samo na odabir teme disertacije već i na oblikovanje ovog Andrićeva remek-djela.

Sudeći prema povijesnim izvorima koje navodi Vejn S. Vučinić [10:64] u svom radu, Andrić je u ovčarevskom periodu doživljavao i trenutke koji su ga ispunjali zadovoljstvom, pa čak i u stanovitom smislu srećom, ako ta riječ nije odviše prejaka i stilski markirana za životnu i umjetničku filozofiju ovoga književnika. Budući da

je u Ovčarevu mogao raditi i "terenski" s pitomcima samostanske škole i župnikom koji ih je podučavao vjerskim pjesmama, u neposrednu je dodiru s njima mogao spoznavati sudbinu siromašnih bosanskih pitomaca, koja je u nekom smislu mogla biti ili bila i njegova vlastita sudbina u kojoj je možda bilo više sreće s poticajnim i uglednim savjetnicima i mentorima, ali također vrlo izraženog osjećaja melankolije zbog odvojenosti od roditeljskog doma. Još je jedna okolnost pogodovala Andrićevu osjećaju punine u tom vremenu: majka mu se, nakon tri godine odvojenosti od nje, mogla pridružiti, gdje je zauzvrat morala služiti u župnikovoj kući. Spočetka je Ivo Andrić i sam s majkom stanovao u župnikovu domu, no kasnije će morati prijeći u zenički zatvor. Do amnestije političkih zatvorenika u ljeto 1917., Ivo Andrić nije slobodan.

Zdravlje mu ne dopušta daljnje mobilizacije, pa se iz sarajevske premješta u zeničku bolnicu, u kojoj ostaje nekoliko mjeseci. Poslije, početkom 1918. u Zagrebu, pridružuje se svojim drugovima koji se nanovo okupljaju oko jugoslavenske ideje, i osnivaju časopis *Književni jug*. Poslije svršetka rata upisuje se na Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, na kojem su mu, zbog zatočeništva i internacije tijekom rata priznata dva semestra. U to vrijeme intenzivno se bavi književnošću, piše poeziju i eseje, prevodi sa slovenskog, španjolskog, poljskog, engleskog, a već 1919. postaje apsolvant jer pohađa intenzivne tečajeve na studiju. Sljedeće, 1920., izlaze njegova djela kojima se predstavlja kao lirski književnik: to su poetske proze *Ex Ponto* i *Nemiri*, a posljedica su meditativnih i melankoličnih nagnuća u iskustvu tamnovanja. Već 1914. bio se predstavio kao pjesniku glasovitoj *Antologiji hrvatske mlade lirike*. Od 1920. počinje njegova višegodišnja suradnja s revijom *Nova Evropa*, koju u Zagrebu uređuje i vodi Milan Ćurčin. Ove su književne i životne okolnosti prethodile i bile stanovita priprema Ivi Andriću za pisanje i istraživanje doktorske disertacije. Ako se u literaturi okrenuo od poezije prema meditativnoj prozi, onda se u znanstvenoj znatiželji priklonio istraživanju duhovnog razvitka vlastite zemlje u vrijeme turske vladavine, i time se ujedno, vrlo sustavno i vrlo temeljito, pripremio, faktografski i poetički, tematski, stilski i historiografski za pisanje svojih kasnijih, kraćih i opsežnijih pripovjednih djela. Njima će, uza sav svoj izrazit lirski talent, postati slavan kao nadasve ekspresivan narator nove epičnosti.

Njegova duža pripovijest i roman upravo to i jesu, *epovi u prozi* o historijskim aspektima života u Bosni, no ujedno i univerzalističke poruke o ljudskoj sudbini jednako fatalnoj u otomansko vrijeme koliko u oklonostima suvremenog mu 20. st.

Ubrzo nakon što je obranio doktorsku disertaciju i dobio diplomu, Andrić se molbom obratio tadašnjem Ministarstvu inostranih dela da mu se odobri povratak na mjesto vicekonzula u tršćanskom konzulatu. Ova je molba odobrena u rujnu i sve do zadnjeg dana listopada 1924. Ivo Andrić ostao je u Grazu, kad je premješten u matično ministarstvo u Beogradu. Dvije je godine kasnije, 1926., imenovan za vicekonzula u Marseilleu, a početkom prosinca iste godine privremeno je premješten u

Generalni jugoslavenski konzulat u Parizu. Tu je gotovo sve slobodno vrijeme proveo u pariškim arhivima istražujući izvješća koje je svojoj službi podnosio francuski generalni konzul u Travniku za svoga boravka u Bosni od 1809. do 1814. Ova će građa postati dokumentaristička jezgra za budući roman *Travnička hronika* koji je pisao u okupiranom Beogradu tijekom 2. svjetskog rata, a objavio već 1945. godine. No, uz ove izvore, kao građa su mu služili i oni koje je koristio istražujući dokumente i pripremajući se za pisanje svoje disertacije.

U daljnjem slijedu Andrićeva je karijera diplomata samo napredovala i bilježila uspone: od Madrida do Bruxellesa i Genève da bi gotovo na početku 2. svjetskog rata postao poslanik u Njemačkoj, u Berlinu. Nakon njemačkog napada 6. travnja 1941. na Jugoslaviju njemačka je vlada odbila Andriću i diplomatskom osoblju odlazak u neutralnu Švicarsku - prije toga on je časno odbio da otputuje sam bez svojih suradnika. U lipnju te prve ratne godine diplomatski službenici bivaju vraćeni u Beograd gdje su neki uhićeni, a neki ostaju pod prismotrom. Među potonjima je i Andrić. Sve ponude za objavljivanje dok je trajao rat Andrić odlučno otklanja. Kulturnom se i javnom životu vraća tek u listopadu 1944. poslije oslobođenja Beograda.

Ove smo životopisne momente Andrićeve naveli kako bismo barem donekle rasvijetlili njegovu tako naglašenu znatiželju za povijesni život i građu, za historijsko i prošlo, za arhivsko i dokumentarno koje je rabio strašću istraživača opisujući svoju neiscrpu arhetipsku temu, svoj mitem ili bolje reći *arhemitem*, svoju Bosnu.

Ta će riznica motiva, tema, simbola, povijesnih proturječja, paradoksa i predskazanja biti onaj beskrajni poetološki prostor na kojem će Andrić graditi svoje tako neusporedivo djelo: neusporedivo kako sa svojim suvremenicima iz istog kulturnog kruga tako i s onima tzv. europskoga; tek će ga nekoliko slabih epigona pokušati nasljedovati, u srodnom tipu epskoga prikazivanja i narativnih procedura, no nikad ni blizu izvorniku andrićevske univerzalističke priče o Bosni. Od lirskih zapisa *Ex Ponto*, *Nemiri* i *Znakovi pored puta*, preko nevjerojatno proročanskog *Pisma* iz 1920. - koje je ne baš slučajno, a zahvaljujući svojoj moći predskazanja, u svojim rukopisima bio naslovio i kao *Pismo iz 1992.*, - preko epohalnih romana: *Na Drini ćuprija*, *Travničke kronike* i *Proklete avlije* do dinamike njegovih kasnih eseja i kritika.

Stoga će i jedan od andrićologa, Svetozar Koljević u svome radu *Dve Bosne* Ive Andrića [5] moći kazati:

“U doktorskoj disertaciji Ive Andrića Bosna je duhovna pustinja... Za istoričara je možda u svemu tome osnovno pitanje da li je doista tako bilo. No kako Andrić nije prevashodno istoričar nego umetnik reči, umesnije je možda zapitati se kako to da nam je, slikajući upravo život te i takve Bosne pod Turcima, ostavio u svojim pripovetkama i romanima neuporedivo najbogatiji pejzaž duhovnog života na srpskohrvatskom jeziku? Pejzaž s tako čudesnom perspektivom, s takvim dijaboličkim, ljudskim i svetačkim elementima, s takvom šarolikošću i živopisnošću boja i sudbina, da ga zapravo u tom pravcu nemamo sa čim porediti na našem jeziku. A koliko je taj Vavilon istinski umetnički snažan lepo se vidi i po tome što se Andrić danas u Turskoj

toliko prevodi, preštampana i široko čita, a u kritici katkad smatra i jednim od najvećih turskih pisaca, jer zapravo niko drugi nije dao tako bogatu sliku ljudskih naravi i sudbina u vreme uspona i pada Otomanske Carevine. "[5:206]

Ovdje nam Koljević otvara barem dva interkulturalna momenta: prvi, ideju o babilonizaciji andrićevske Bosne gdje su dodiri ali i sudari kultura, religija i jezika stvorili stanovitu povijesnu pometnju sličnu onoj pretpovijesnoj. Ima li i u ovom Koljevićevu tekstu iz 1983. i stanovitih naznaka, ili čak nagovještaja o onome što će desetljeće kasnije uslijediti u Bosni i ne samo u njoj? Time se interkulturalnost/intra-kulturalnost pojavljuje kao svoja negacija, obrnuta uspostava vrijednosti i konačno, njihovo poricanje.

Druga važna interkulturološka činjenica jest podatak koji S. Koljević iznosi o važnosti Ive Andrića za tursku književnost. Navodi u svojoj napomeni, kako ovu informaciju duguje drugom značajnom andrićologu i diplomatu, Bosancu Ljubi Jandriću. Nemamo razloga sumnjati u vjerodostojnost ovoga podatka jer je on provjerljiv na razini konkretnih izdavačkih i prevodilačkih, te kritičkih poduhvata. Ova *par excellence* interkulturalna činjenica potire svaku kasniju andrićofobsku i negacijsku recepciju ovoga autora od strane dijela bošnjačke kritike na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće. Vrlo pažljivo i obzirno spram autora o ovome je kritički pisao Enver Kazaz u svome osvrtu na jedan zbornik radova. No, o tome nešto kasnije. Važno je sada napomenuti kako je visoka razina recepcije Andrića u Turskoj i znak neizmjerne snage njegova univerzalnog iskaza i s druge, stanovitog, na razini kolektivne svijesti, usvajanja književnih *mitema* i *arhetipova* o Otomanima, turskoj povijesti i kulturi, te dubokog razumijevanja islamske civilizacije, koji su mogli, usprkos "težini" književne aktualizacije, biti usvojeni i percipirani kao vlastiti i *turski* u suvremenoj turskoj kulturi.

Sami smo, istražujući autentičnost ovoga podatka, pronašli u bibliografiji djela, prijevoda i literature o Ivi Andriću, koju je još za života piščeva izdala SANU, potvrdi za razdoblje od samo 9 godina, od 1961. - 1970., o 23 prijevoda integralnih, ili fragmentarnih djela, odnosno o prijevodu na indijski, iranski i arapski jezik romana *Na drini ćuprija*. To znači da je samo u tzv. istočnome, u smislu arapsko-islamskom svijetu, u nepunom desetljeću, prevedeno gotovo trideset Andrićevih naslova. [1:65 - 127]

Vratimo se korespondencijama između deskriptivne historiografske disertacije i njihova kasnijeg književnoga uobličenja u raznovrsnim oblicima pripovjedne proze.

No, uzmemo li u obzir da je prva Andrićeva priča, upravo iz triptiha o Aliji Đerzelezu, ona *Đerzelez u hanu* intonirana dekonstrukcijski tako da, kako kaže jedan autor, "raskrinkava herojsku mitologiju" [4], onda nam valja u istraživanju motiva za Andrićevu disertaciju o duhovnom životu u Bosni za vrijeme turske vladavine tražiti osim onih vanjskih, kulturalnih i multikulturalnih i one druge, prikrivene, književničke nakane: da jednoj mitobiografiji tradicijskih likova koju je kroz ideologijsku i

donekle estetsku tragičnu idilu kosovskoga mitema novonastala država htjela oblikovati oko svoje ideologijske osi - Ivo Andrić daje jedan drugačiji, manje idiličan, no stvarniji i stvarnosniji vid, znatno ironičniji od oficijelne optimističke vizije doba. Naravno, da je s ovime u vezi i u Andriću duboko ukorijenjena vizija multikulturalne sinteze jugoslavenskih tradicija koja uza sve prepreke, u konačnici njegovih pripovjednih djela, ipak pobjeđuje: legendarni lik iz muslimanske kulture, svojevrsni orijentalni pandan južnjačkom Marku Kraljeviću, Alija Đerzelez, bježi da bi mogao podnijeti čaršijske sramote kojima je izložen, pa je i ironiziran od samog autora, ali ujedno i stavljen u središte pozornosti kao paradigma za tipično muslimansku priču i njenu epsku tradiciju. To je jedan od mnogobrojnih načina da se istodobno uključi bogato muslimansko naslijeđe u jugoslavensku multikulturalnu sintezu.

Jugoslavenski su pisci, zapravo jezgra njihove elite, boravili u više navrata i u trajanju od po nekoliko godina u inozemstvu: Crnjanski, Ujević, Andrić. I za njih i za domaće okolnosti bila je to jedinstvena prilika da se preispitaju i prevrednuju sistemi vrijednosti u jugoslovenskom polikulturalizmu, način da se europeizacija rukopisa u ovih autora postavi za estetski imperativ, te da se i usvoji dio trendova koje je bila iznjedrila recentna modernistička i avangardistička europska kultura. Stoga dolazi do vrlo specifičnoga amalgama u njihovu književnom izrazu, u kojem se naslijeđeni i tradicijski obrasci i modeli, nacionalni i folklorni, spajaju sa suvremenim izmima, te se kao u meštovićevskoj skulpturi osvajaju prostori novoga, autentično, recimo uvjetno, jugoslaveskoga kulturnoga prostora. Kipar je svojim kosovskim ciklusom na rimskoj izložbi 1939. osvojio takav tip neotradijskog monumentalizma u skulpturi, Andrić i Crnjanski u prozi, Ujević u stihu, a prije njih Matoš u eseju i putopisu, stanoviti paradoks kriticisma nacionalnog modela i njegova istodobnog uznošenja do, kako Vahtel kaže, "herojske multikulturalne sinteze". [4:149] Time su ovi autori osvajali prostor neke nove senzibilnosti koja je grotesku i parodiju lako pretapala u himnu i emfazu, a nacionalističku fantaziju u avangardistički roman (Crnjanski) ili naizgled klasicističku, historistički oblikovanu novelu ili pripovijest (Andrić). Stoga nisu ni slučajne kasnije analagije upravo na razini mitema koje će na primjer Margarit Jursenar pronaći u andrićevskom ili kiševskom pismu, kao svojevrsnu parodijsku evokaciju najpoznatijeg narodnog mita, onog o Kraljeviću Marku.

Stoga možemo bez ustezanja govoriti o stanovitoj kanonizaciji ideje nadnacionalne jugoslavenske kulture kao vrlo ambicioznog programa multikulturalizma/polikulturalizma koji usvajajući tradicionalne vrijednosti pojedinačnih nacionalnih kultura i izrastajući na ruševinama i dekonstrukcijskom principu Prvog svjetskog rata, istodobno osvaja unutar europskoga prostora forme nove osjećajnosti i nove ekspresije, amalgamizirajući često proturječna svojstva nacije, vjere, rase, tradicije, jezika i povijesti da bi ih u nekoj vrsti herojske vizije stvarnosti neprekidno i uvijek iznova nadmašivao, transcendirajući ih u stanovit oblik kozmičkog utopizma (Crnjanski će reći sumatraizma ili kozmizma, Andrić nova jugoslavenska pripovijest, a Krleža u

kritički i esejistički oblikovanom romanu kao stanovitu gestu lijeve literarnosti, internacionalistički orijentiranu). Time se jugoslavenski književni i kulturni diskurs između dvaju svjetskih ratova oblikovao u dva naizgled asimetrična smjera: jedan su vodili stariji mladojugoslaveni i mladobosanci, a drugi ljevičari: no oba su se smjera stapala ipak u jedinstveni zapadnjački orijentiran nadnacionalni kulturalni program gdje su kulture novonastale države ravnopravno nalazile svoje vrlo jedinstveno mjesto u vizurama nove europske kulturalnosti. U tom ključu valja i čitati nastojanja i stremljenja kojima je težio svojim doktoratom Ivo Andrić, kao nadasve svojevrsnim kulturalnim konceptom, ili projektom nove, posthabsburške interkulturalnosti.

Valja reći da ne samo prvi analitički istraživač Andrićeva doktorata Zoran Konstantinović, već i mnogi nakon njega (Rizvić, Kazaz, Vučinić) ovaj njegov rani rad smatraju ujedno i prvim književnim radom. Konstantinović kaže:

“(...) disertacija pruža najobuhvatniji susret s piščevom svešču, sa Bosnom (...) svim arhetipovima... i motivima koji ga opsjedaju... posebno motivom permanentnog genocida i permanentne buntovnosti... obeležja ‘pravog Bošnjaka’. U disertaciji se može otkriti geneza svega što je Andrić kao književnik oblikovao i iskazao”. [6:275]

Fatalni susret različitih i naizgled proturječnih kulturalnih obrazaca Andriću je nerijetko povod za tragično shvaćanje sudara civilizacijskih i konfesionalnih koncepcija i povijesne prakse: latentni sadržaj njegovih razmatranja je stanovito simpatiziranje s buntovnicima, posebno onima koji ne žele nametnuti red vrijednosti, dolazio on s otomanskog Istoka ili austrijskog Zapada. Kao mladome istraživaču i znanstveniku Andriću, ali i mladom književniku prozaiku, sigurno se nametala ideja *amalgamizacije* kultura i, uz sve njihovo međusobno potiranje ili negaciju, historijska nužnost njihove interkulturalne interakcije, da se izrazimo dvostruko jer je odnos među amblemima i simbolima islama, pravoslavlja, katolicizma, pa donekle i judaizma, išao u svim smjerovima međusobnih dodira, kontakata, prepleta, prema stanovitaj *organičkoj vezi* među ovim dominantnim trima, odnosno četirima konfesijama i njihovim kulturalnim konzekvencijama.

Već tada sklon naglašenom *dokumentarizmu* i *historizmu* u promatranju povijesnih činjenica, Andrić će u njihovu nerijetko taksativnom nabrajajnju pokušati zatomiti svoje literarno ili kritičko-filozofsko čuvstvo, no već i sam način na koji ih predstavlja, pokazuje i njegove stavove, na primjer, kad u inicijalnim poglavljima svoga doktorata pokušava odrediti fizionomiju kultura na teritoriju Bosne, on će govoriti o “duhovnom životu Bosne”, o “verskom životu u Bosni u doba njene samostalnosti”, o pitanju suštine i vrste bosanske kulture” [2:17], računajući uvijek na jedan i jedinstveni amalgam koji je iznjedrila bosanka matrica kultura. Tu je Andrić nastojao biti posebno pravedan, uz predstavljanje glavnih obilježja razvitka i postojanja katoličanstva i pravoslavlja u Bosni, i u prikazivanju postanka i duhovnog razvitka bogumilstva na prostoru Bosne. Čini to sa znanstvenom akribijom i znatiželjom svojstvenima upravo njemačkim đacima, ali i s jedva zatomljenom strašću promatrača

koji ove teme osjeća kao svoje, intimne. Već prvom konstatacijom on se u nekom smislu deklarira, uz poglavlje *Bogumilstvo*:

“Bosanska crkva’, kako su bogumili rado voleli da se zovu, bila je među tri vladajuće veroispovesti u zemlji od najvećeg uticaja i značaja na području duhovnog života u doba samostalnosti Bosne”. [2:33]

Pri tome se poziva na njemačko izdanje djela hrvatskog povjesničara Franje Račkoga *Bogumili i patareni*, te lingvista M. Weingarta u djelu *Počatky bogumilstvi*. Tu se lako razaznaje osim rane Andrićeve ozbiljnosti u izboru znanstvenih autoriteta i sklonost prema interdisciplinarnoj eksplikaciji građe. Kako je u početku tragove pravoslavne kulture pronalazio u arheološkoj građi, figurama, reljefima i nadgrobnim spomenicima, arhitekturi bogomolja i hramova, tako sada tragove patarenstva pronalazi u dokumentima suprotstavljenih konfesija kojima će se uskoro približiti i islam.

Mnogi su, posebno muslimanski istraživači prilično eksplicitno optuživali ranog Andrića i njegovo znanstveno djelo za nerazumijevanje i neprijateljski odnos spram islama. No, brižljiv će tumač morati uzeti u obzir svu andrićevsku tankoćutnost za razlike i snošljivost za diferentne kulture. On će, u nakani da objasni kako je on u odsutnom trenutku za Bosnu kada je:

“(…) previranje duhovnih snaga dostiglo vrhunac” bilo odlučujuće upravo to kako ju je okupirao jedan “azijatski ratnički narod” čije su društvene institucije i običaji značili negaciju svake hrišćanske kulture ...” [2:51]

Na istome mjestu Andrić upozorava na teškoće koje izaziva multikofesionalnost Bosne:

“Situacija u Bosni bila je utoliko teža što je u zemlji besnela strašna verska borba” [2:51]

I sami često, ne razumijevajući sasvim smisao i polisemičnost pojma interkulturalnost ne razumijevamo kako i taj pojam uza sve svoje pozitivne vrijednosti, može značiti i nešto manje afirmativno: interkulturalnost nije samo poticanje već često i svoja negacija, stanovita *antikulturalnost*, potiranje jedne kulture drugom, posebno u okolnostima političkoga pa shodno tome i kulturalnog kolonijalizma; naslage pret-hodne kulturne matrice nisu sasvim izbrisane, i kao na pergameni, ili palimpsestu, jedan se sloj razabire ispod drugoga. Znajući za moguće konzekvencije svoje prosudbe o utjecaju islama na kršćanstvo u Bosni, Andrić se, sebi svojstvenom obazrivošću u jednoj napomeni pokušao unaprijed ograditi od kritičara:

“Ovo mesto, kao i sva ostala mesta u ovoj raspravi u kojemu se govori o uticaju turske vladavine, ne bi trebalo shvatiti kao kritiku islamske kulture kao takve, već jedino kao kritiku onih posledica do kojih je došla usled njenog prenošenja na hrišćansku, slovensku zemlju”. [2:201]

Andrić nije daleko od revolucionarne ideje kad kaže kako je patarenstvo u Bosni bilo neka vrsta “slovenske reformacije u malom”. [2:51] Jer, u stvari, bogumilstvo je također u odnosu na temeljnu dogmatiku obiju kršćanskih ispovijesti bilo reformatorsko, danas bismo rekli dekonstrukcijsko, a kad uzmemo činjenicu da se javilo ne-

koliko stoljeća prije lutherovske reformacije, moramo znati da je taj kulturni zamah morao osjetiti i bosanski civilizacijski prostor mnogo znatnije nego što to možemo zamisliti i možda ništa manje nego kasniji nihilistički upad, "najezdu jednog osvajačkog naroda, tuđeg po veri, duhu i rasi". Doduše, okupacijski prodor u zadnjem je slučaju bio zapravo civilizacijska i kulturalna drama za sve strane i sudionike: možda ništa manje tragična za osvajače nego za osvojene. Jer, ako gledamo posljedice četrstoljetnoga otomanskog podjarmljivanja Bosne ili kako naš autor zove "jezovita istorija u trajanju od četiri stoleća", onda nailazimo na neprijeporne posljedice njenih "snažnih fluktuacija" kojih je neposredni izraz bio:

"(...) podjela hrvatsko-srpskog rasnog i jezičkog kompleksa u dva dela... a njegova senka ... morala je na rubovima s obe strane kao teret da pritiskuje do u daleku budućnost." [2:55]

I tu nam se zapravo po prvi put u svojoj disertaciji Andrić iskazuje kao novi strossmayerovac ili križanićevac: iskazuje svoje polikulturalne ideje i vizije Bosne koju je vidio najprije kao zemlju koja po svom:

"(...) geografskom položaju povezuje zemlje Podunavlja sa Jadranskim morem, a to znači dve periferije srpsko-hrvatskog elementa i ujedno dve različite oblasti evropske kulture." [2:53]

Uz to, ovdje se, uz svoju stanovitu panbosansku viziju balkanskog pitanja Andrić pojavljuje i kao sjajni projektant moguće europske kulturne politike. U svojevrsnoj lamentaciji nakon ove kritičke opservacije Andrić ovako kazuje dalje:

"Potpavši pod islam, Bosna ne samo da je bila lišena mogućnosti da ispuni svoj zadatak, koji joj je po prirodi pripadao, i da učestvuje u kulturnom razvoju hrišćanske Evrope (kojoj pripada po svojim etnografskim i geografskim obeležjima), nego je, štaviše, zbog domaćeg islamiziranog elementa postala moćna prepreka hrišćanskom Zapadu. U tome neprirodnom položaju Bosna je ostala za sve vreme turske vladavine." [2:53]

Uz poglavlja koja slijede, ona o dragovoljnoj i prisilnoj islamizaciji, njenim postupcima i institucijama, slijedi i razmatranje prirode te povijesnih, kulturalnih i civilizacijskih posljedica konvertitstva. Tu se autor ne libi citirati, osim povijesnih izvora ni narodnu pjesmu ni Njegoševe stihove. No, možda najsugestivnije, i za turskog osvajača najpogubnije, u smislu dezavuiranja svakog osjećaja za toleranciju i pravednost, jest navođenje zbirke propisa iz *Kanun-i raja* (zbirke zakona o raju) koji je još godine 635. kalif Omar al Katab propisao za kršćane i Židove u netom osvojenom Damasku, a koji su, samo donekle izmijenjeni i tek neznatno ublaženi, bili na snazi i kasnije u svim provincijama Turskoga Carstva. Ova zbirka propisa koja sadrži 24 stavka u svojoj je osnovi jedan od prvih oblika rasnih zakona. Navodimo ju, kao i Andrić, u cjelovitu obliku.

Ova zbirka propisa glasi:

- 1) Hrišćani i Jevreji ne smeju u pokorenim zemljama podizati manastire, crkve i isposnice.
- 2) Oni ne smeju popravljati svoje crkve.
- 3) Oni koji stanuju u susedstvu muslimana, svoje kuće mogu popravljati jedino u slučaju preke potrebe.

- 4) Za potrebe putnika proširivaće kapije manastira i crkava.
- 5) Svim strancima-namernicima ukazivaće tri dana gostoprimstvo.
- 6) Kod sebe neće primati uhode, a ukoliko takve prepoznaju, smesta će ih predati muslimanima.
- 7) Svoju decu ne smeju podučavati u Koranu.
- 8) Među sobom nemaju pravo da izriču presude.
- 9) Nikoga iz svoje sredine ne smeju sprečavati da postane musliman.
- 10) Prema muslimanima ponašaće se sa poštovanjem, ustajaće prilikom njihova ulaska i prepušćaće im počasno mesto bez gundanja.
- 11) U pogledu odeće i obuće ne smeju se nositi kao muslimani
- 12) Ne smeju učiti arapski književni jezik.
- 13) Ne smeju jahati osedlanog konja, nositi sablju niti drugo oružje, ni u kući ni van nje.
- 14) Ne smeju prodavati vino niti nositi dugu kosu.
- 15) Ne smeju svoje ime utisnuti u prsten s pečatom.
- 16) Ne smeju nositi širok pojas.
- 17) Izvan svojih kuća ne smeju javno nositi ni krst ni svoje sveto pismo.
- 18) U svojim kućama ne smeju glasno i snažno zvoniti, već jedino umereno.
- 19) U njima (mogu) samo umereno da pevaju.
- 20) Smeju samo tiho da mole za pokojnike.
- 21) Muslimani mogu da oru i seju po hrišćanskim grobljima ako više ne služe za sahranjivanje.
- 22) Ni hrišćani ni Jevreji ne smeju držati robove.
- 23) Ne smeju da kupe zarobljene muslimane niti da zaviruju u kuće muslimana.
- 24) Ukoliko bi neki hrišćanin ili Jevrejin bio zlostavljen od muslimana, ovaj će za to platiti propisanu kaznu. [2:72-73]

Ni u jednom svom članku, osim donekle u zadnjem, ovi propisi nisu ni po čemu izraz inače visokog civilizacijskog u materijalnom pogledu, uspona islama. Zanimljivo je kako se nigdje, osim, kako rekosmo u zadnjemu članku, zakon restriktivno ne odnosi na muslimane, već samo na kršćane i židove. Posebno je anticivilizacijski članak 21. koji predviđa korištenje kršćanskih groblja za oranice, pod uvjetom da ona više ne služe prvotnoj svrsi. Uza sve razumijevanje spram muslimanskoga fetišskog odnosa prema zemlji koja im je najčešće bila nedostupna i zabranjivana za kupovinu i korištenje u mnogim zemljama gdje su bili manjina. Također je vrlo uočljiva zabrana, gdje gdje implicitna, gdje gdje eksplicitna, zabrana molitve u kršćanskim kućama, osim za mrtve, koja zapravo znači sugestiju tihog gašenja kršćanske vjere.

No uz svo dužno štovanje prema inovjernima, nije nam jasno zašto je tako eksplicitan tvorac zakona u zabrani učenja arapskog jezika: nije li tu zaporavo nespretno skriven strah da bi se učenjem arapskog pisma i kulture kršćanin mogao približiti muslimanu, ili ga čak preteći u obrazovanju ili poznavanju Kurana?

O konzekvencijama ovog rasnog zakona Andrić piše dalje u nastavku svojih razmatranja, upozoravajući na još neke, specifične, novije mjere koje je carska administracija i vojska prakticirala u Bosni, bilo na razini institucije, bilo običajnosti, kao način da što više inferiorizira zatečeno autohtono stanovništvo. Na ovom mjestu moramo govoriti o gotovo potpunom odsustvu kulturalnih i civilizacijskih modela ponašanja, ophođenja, legaliteta ili humaniteta koji je, uostalom, već u svojoj pre-

porođenoj kulturi renesanse, Europa već bila iznjedrila i u praksi grada-države bila uspostavila. Na ovom mjestu multikulturalizam ili model polikulturalnosti društva postaje *unikulturalan*, a prevladavanje i dominacija nelegitimnim sredstvima prisile (stranih čak i monarhijskim političkim modelima istodobne Europe), isključivosti i apsolutizma monokulturalizma postaje uobičajena praksa i “kultura vladanja”. Tu vidimo i stanovit vrlo jasan uzmak i poraz suvremene europske politike koja je još od vremena Karla Velikog začela svoju paneuropsku političku viziju, dakle i njenog utopijskog kulturalnog projekta pankršćanske države, kao zajednice raznojezičnih, ali dominantno kršćanskih naroda.

Inače je Andrićeva literatura postala, kako kaže Enver Kazaz, “u našem vremenu prostorom otvorenog sukoba ideologija”. Pritom čak tvrdi kako je Andrić “postao opijumom i ključnim argumentom desnih ideologija u međusobnom obračunu” jer je interpretacija u tom procesu ideologizacije književnosti narcisoidno natkrilila Andrićev tekst, suspendirala njegovu *nesumnjivu polifoničnost* (istaknula L.V.), prevodeći je u monofonijski/monološki tekst/diskurs” [3:249], a kako navodi dalje, neki su zbornici čak pokušali znanstveno opravdati tezu o Andrićevu mizoislamskom odnosu spram Bošnjaka. Ovakav, rekli bismo, naopaki način čitanja Andrića, ne samo što potvrđuje neodgovoran odnos prema piščevoj ideologiji nego nadasve i prema njegovu djelu. Ne nalazimo ni jednog djela i ni jednog autora ni među Bošnjacima niti šire među Bosancima, koji su savršeni, umjetnički uvjerljiviji ili pak s više znanja pisali o muslimanskom svijetu i fenomenima Bosne; naprotiv, svojim književnim djelom Andrić je kao nitko prije ili poslije njega skrenuo dužnu pozornost na muslimanski prostor Bosne, podarivši mu *središnje* mjesto u cjelokupnom povijesnom životu Bosne. Od fenomenalne do filozofske razine, od etnografije i običajnosti do filozofema, konfesije ili životnoga fatalizma s kojim se muslimani odnose spram djelatne stvarnosti. U tom smislu Andrić je jedan od najvećih, možda i najznatniji apologet muslimanstava u Bosni: svaka je druga interpretacija Andrićeva uvida u islam ili zlonamjerna ili neznalačka. Utoliko je dragocjeniji Kazazov lucidni tekst u kojem, primjerice kad se radi o *Travničkoj hronici*, govori o *aksiološkoj traumi* povodom čitanja književnosti kao *imaginativne tvorevine* gdje se rukuje složenom povijesnom slikom, pa se povijest pojavljuje kao *povijesnost* koja se konačno prelama u *metaforičko/paraboličku egzistencijalnost*. [3:253]

I ako govorimo o tri identitetska, mahom konfesijska, a potom i kulturalna *genotipa* koje Andrić razrađuje u svojoj disertaciji, konačno ujedno u svom *prvom književnom djelu* i njihovoj *arhetipskoj* književnoj realizaciji, onda bez sumnje moramo ustvrditi kako onaj muslimanski genotip, odnosno *kulturotip*, snagom Andrićeva uobličenja, nadrašta i zasjenjuje svojom emanacijskom umjetničkom imaginativnom moći ona dva, odnosno tri preostala: katolički, pravoslavni i židovski. Naravno da će se uz tzv. pozitivne likove, ili nerijetko tragičke, mahom u fatalnim sudbinama muslimanskih žena, naći i negativni likovi, najčešće predstavnici otomanske vlasti,

ali, da paradoks bude veći, isti bosanski muslimani prikazani su u ruhu izvršitelja nesmiljene osmanlijske politike. Tu je, kad je o činjenicama riječ, Andrić bio vrlo ozbiljno izučio povijesne okolnosti već za vrijeme pisanja svoje disertacije u kojoj navodi u fragmentu o literarnom i kulturnom djelovanju franjevac:

“Sa turskom invazijom usledila je ne samo propast bosanskog kraljevstva već se raspala i organizacija katoličke crkve. Oko 32 manastira i parohija tom prilikom je razoreno.” [2:113]

Ipak, svjestan ciljeva koje je sebi postavio temom disertacije, Andrić brani i kulturni aspekt Bosne iz toga vremena:

“Unutrašnji život bosanske provincije nije bio ništa manje buran” što je posljedica nadasve franjevačkoga rada za očuvanje “majke provincije”, Bosnae Argentinae, koji su “ipak svojim šeststogodišnjim djelovanjem u Bosni dali redak i lep primer kulturnog rada i hrišćanskog žrtvovanja. Među zaslugama franjevac je i to da Bosna pod turskom vlašću razvila književnu delatnost..., za nas ona ima isključivo istorijsku vrednost, ta književnost je ipak plod plemenite težnje”. [2:129]

Kulturalna polifonija, ali i *kontrapunkti* vidljivi su ne samo u tzv. književnim umjetničkim tekstovima Andrićevim, već i u ovom ranom literarnom predtekstu kako je svoj svojoj akribiji usprkos, koncipirana sama disertacija. Ovom zaključku vode i neki najugledniji andrićolozi, kao što je to primjerice Zoran Konstantinović:

“I Andrićeva disertacija je u ovom (*hermeneutičkom*, op. L. V.) smislu pre svega sinteza dobijena izvlačenjem idejnog sadržaja iz pojedinih pojava: Andrić je osećao da istina postoji i van dokumenta, da se o totalitetu istorijskog procesa može zaključiti na osnovu detalja i da preterano obilje podataka samo prekriva ovaj proces. On želi da ocrta razvoj duhovnog života u Bosni, misaoni prostor kroz vekove, i svestan je da će samo preko pojedinog fragmenta uspeti da vidi celinu.” [6:268]

Dodali bismo, ne bez divljenja, kako je Andrić, svjesno ili intuitivno, odabrao filozofski metodički model za prikaz svoje teze i razrade njene teme: iz pojavnog, fenomenalnog, fragmentarnog, iz detalja, zaključivao je bitno: povijesni kontekst i njegov eho u sudbini običnoga bosanskoga čovjeka, tog vječno tragičnog protagonista povijesti. U tom smislu valja naglasiti, kako ni u doktoratu ni u kasnijim djelima, Bosna nije *prostor zla* i *mržnje*, kako bi željeli neki “tumači” Andrića, već ponajprije, *prostor trpnje*, prostor *ljudske*, pa onda i *bosanske patnje*. Izgleda da je ona u vrlo specifičnim, kulturološki rekli bismo *iznimnim* prostorima balkanskog područja, kao zadnje civilizacijske utvrde Zapada prema Istoku, patnja i bila uvjet za trpko i dugočasno osvajanje slobode. Ili, ako se sagleda egzistencija i esencija Bosne u dugovjekovnu povijesnom kontekstu, onda se ona mora razumijevati ne samo kao rubni prostor provincije na relaciji Istok - Zapad već i kao kulturalni identitetski i civilizacijski preplet četiriju dominantnih entiteta i etnita: muslimanskog, katoličkog, pravoslavnog te hebrejskog.

Vrlo je zanimljivo upravo s interkulturalnog pogleda na bosanski duhovni život kako Andrić na kraju svoga doktorata u posebnoj prilogi navodi bilješku u nekoliko kartica o pisanim spomenicima bosanskih muslimana, nazivajući ih pritom hibridni-

ma. U napomeni stoji "kao javni oblik delovanja islama na ovaj deo stanovništva". [2:185] Prilog slijedi nakon zadnjeg poglavlja o djelovanju Srpske pravoslavne crkve i njenog djelovanja za vrijeme turske vladavine. Zanimljivo je objašnjenje Z. Konstantinovića za pridjev *hibridan*:

"Hibridno za Andrića očito znači ne samo da je nešto dvojakog porekla, već značenje neposredno izvodi iz pojma hybris, pa bi hibridno bilo nešto što je nadmeno, uobraženo, što je naleglo kao stravičan teret i što neprekidno pritiskuje. A time kao da je našao određenje za odnos koji želi da definiše u sferi duhovnog: hibridan je zapravo celoukupan odnos Bosne sa Turcima." [6:269]

Slijedeći andrićevske konstatacije Konstantinović nalazi da su emfatične, no mi držimo da je osim osobnih, unitarističkih političkih ideja, Andrić imao razloge za pesimističke i kritičke tonove u povijesnim činjenicama, u tom svjetlu razumijevamo zaključke izvedene *ante festum* koje navodi u uvodnom dijelu (*Širenje islama kao neposredan uticaj turske vladavine*). Gledano kulturološki Andrić je zaključivao induktivno i analoški: od pojedinačnoga prema općemu, odnosno u povezivanju dviju mogućih opcija kad govori o osvajanju Bosne:

"(...) od jednog azijskog ratničkog naroda" (čije su) društvene institucije i običaji značili negaciju svake hrišćanske kulture", a njihova vjera je" prekinula duhovni život zemlje, izobličila ga i od tog života načinila nešto sasvim osobeno." [2:51]

Stoga kao aproksimativne, moguće varijante povijesnih događanja pretpostavlja dvije mogućnosti:

"Ili je Bosna u potpunosti imala da se okrene katoličkom Zapadu i da potpuno učestvuje u njegovom duhovnom životu...; ili je, što je manje verovatno, duhovni život Bosne mogao da nađe izraz pobedom patarenstva, u nekoj vrsti slovenske reformacije u malome. U ovom odlučujućem trenutku taj važni proces je naglo prekinut. Umesto toga, počela je najezda jednog osvajačkog naroda, tuđeg po veri, duhu i rasi. Zamršenost je postala još veća i zbog toga što je onaj deo naroda koji se nalazio na višem stupnju i bio imućniji prihvatio veru napadača da bi sačuvao svoj posed. Tako se dogodilo da je posred južnoslovenskih zemalja povučena linija koja je, bez obzira na snažne fluktuacije, uglavnom išla Dunavom, Savom, Unom, Dinarskim planinama. Taj zid razdvajanja podelio je srpsko-hrvatski rasni i jezički kompleks u dva dela, a njegova senka, u kojoj se odvijala jezovita istorija u trajanju četiri stoleća morala je na rubovima sa obe strane kao teret da pritiskuje do u daleku budućnost." [2:53]

Ivo Andrić postavlja se kao rani multikulturalist koji je svjestan komparativnih vrednota koje bosanske tradicije i kulture jedna na drugoj ostavljaju, tvoreći nerijetko proturječan i dramatičan preplet koji valja uvijek sagledavati i izvana, u kontekstu europocentričnih relacija, ali i u duhu s osobenostima koje posjeduje europska periferija: iznimnost susreta različitog nije nigdje veća u Europi uoči svjetskih ratova nego baš u Bosni. Andrić je toga svjestan i kao književnik, i kao povjesničar, no i kao svjedok dvaju svjetskih ratova i s njima drame gotovo cijelog 20. stoljeća.

I upravo ovdje, na ovome mjestu Andrić se, ni prvi ni zadnji put, otkriva kao neka vrsta kulturološkoga profeta ili arhitekta budućega. Ono za čime teži, intimno, kao revolucionar, znanstvenik i književnik je jedna polikulturalna, polietnička, plu-

rilingvalna Bosna. Taj san, u trenutku kad ga mladi Andrić projicira, takoreći na početku 20. stoljeća možda i jest fantastičan, utopijski, no svakako je vrlo daleko od nacionalističkih značenja kakve pripisuju njegovu autoru desni ideolozi kraja stoljeća. Posve slobodan od svih isključivosti i rasizma, doduše kritički raspoložen prema islamskome osvajaču, Andrić ovako vidi Bosnu (navodimo odlomak koji se odnosi na bogumilstvo):

“U neravnoj i veoma ogorčenoj borbi protiv katoličanstva, bogumilstvo je počelo da između Bosne i zapadnog sveta podiže onaj stenoviti zid koji će islam još više proširiti i podići do takve moći da se i danas još, premda se davno raspao, oseća njegovo delovanje kao mračna linija razdvajanja koju nije moguće preći bez napora i opasnosti. Otimajući se uporno podjarmljivanju sa Zapada, bogumilstvo je na kraju silom prilika zemlju dovelo pod jaram Istoka.” [2:41]

Valja naglasiti kako se i u ovom fragmentu doktorata zamjećuje onaj spisateljski ton koji, nasuprot svim svojim znanstveničkim ambicijama mladog povjesničara, Andrić ne će moći zatamiti. Stoga nijedan od istraživača Andrićeva doktorata u svo- me radu ne će moći zaobići ni književnoteorijsko pojmovlje za njegovo dekodiranje: termini *arhetip*, *genotekst* i *kronotop* bivaju odlučujući ključevi za ovo ipak, vrlo simplificirano tumačenje Andrićeva pogleda na Bosnu. [9:159] Autor studije o kojoj je riječ do te je mjere negativistički nastrojen i prema Andrićevu znanstvenome habitusu pa napominje kako je on namjerno zaobišao dvije studije koje su bile izišle i prije njegova doktorata (Bašagićeva bečka disertacija *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (Sarajevo, 1912.) i knjiga Sejfudina Kemura i Vladimira Ćorovića o odnosima Hrvata, Srba i muslimana u 17., 18. i 19. stoljeću (na njemačkom jeziku, Sarajevo, 1912.).

U ovu tezu ne vjerujemo jer držimo da je Andrić u žurbi koja ga je obvezivala da što prije obrani svoj doktorat, jednostavno nije stigao proučiti obje studije, te ih stoga samo *jednu* (onu pisanu iz dvije ruke i na njemačkom nije ni uzeo u obzir za literaturu).

Inače, provjerili smo u samome doktoratu koji je brižno objavljen: Bašagićevu studiju Ivo Andrić pet puta citira u svojoj disertaciji, te je ovakvo neistinito navođenje Mushina Rizvića zlonamjerno i u službi njegove teze o navodnoj andrićevskoj optužujućoj svijesti o “turskoj krivici” Bošnjaka, te negativnoj izričitosti njegove disertacije. [9:166] Ovo nije jedini tekst koji “ukazuje” na Andrićevu nedovoljnu upućenost u znanja o islamu. Takav je i onaj Aleksandra Popovića *Ivo Andrić i kuća islama* gdje se tendenciozno, promašujući sasvim bit andrićevske poetike, navode fragmenti autorove proze u kojima se “vidi” njegovo navodno slabo poznavanje islamologije. Svaki ozbiljniji znanstvenik koji je studirao Andrića bez predrasuda i apriornih sudova dobro zna da on nije ni islamofob ni mizomusliman: naprotiv, njegova narativna proza sva je u znaku islamske tradicije Bosne, i u fabularnom i u strukturalnom smislu i u pogledu književnih postupaka: najznatniji likovi njeni upravo su bosanski muslimani. No, ne pridržavati se faktografskoga u književnome djelu,

navesti citate iz Kurana koji "možda ne postoje" [7:510], nije drugo nego poetička gesta na koju slijedom *licentiae poeticae* svaki autor ima pravo.

Stoga smo bliskiji tumačenjima Draška Redepa koje je izrazio u tekstu *Ivo Andrić: Između Istoka i Zapada*. Ovaj kritičar drži da je Andrić oblikovao svoj "literarni zavičaj između Istoka i Zapada", u kojoj je:

"(...) sintezi obuhvatio dve civilizacije, dva duhovna principa, istočnjačkog verovanja u neshvatljivost sudbine i zapadnjačkog ubedenja u postojanje objektivne nužnosti." [8:517]

Citirajući jednog drugog lucidnog andrićologa, Dragana M. Jeremića, kako je:

"(...) čitavo Andrićevo delo jedna gigantska slika susreta Istoka i Zapada na našem tlu, na Balkanu, naročito na onom njegovom komadu koji se zove Bosna na kome se istok najviše približio centrima zapadne civilizacije i ostavio najvidnije tragove svoje civilizacije." [8:517]

Draško Redep zaključuje:

"Taj sukob je jedan vid one opšte dijalektike dobra i zla, svetlosti i senke, sna i jave, (...) jedna njena istorijska emancipacija." [8:518]

U tome duhu možemo zaključiti kako je Andrić jedan od prvih tragalaca *novog povijesnog*, mogli bismo čak reći *antiglobalističkog modela povijesti*. Unutar istoga konteksta, traženja *trećeg svijeta*, odnosno novog modela povijesnosti čitamo i danas rani Andrićev znanstveno-književni tekst, njegovu disertaciju: mogućnost da se na rubu, na periferiji stvori ono što će sutra postati svjetski model ili središte; poimanje provincije kao metafizičke radionice u kojoj uskrsava Novo, makar tek kao apokrif koji stoji prisutan, a nepriznat između dvaju većih civilizacijskih znakova. Svjestan burnih povijesnih tenzija koje su stajale među trima, odnosno četirima bosanskim konfesijama i narodima, Andrić je mogao naslutiti i tragiku kraja svoga stoljeća na tim prostorima. Stoga s mnogo više pozornosti i obzira čitamo danas davna andrićevska upozorenja i predskazanja o Bosni koja su se nažalost, u onom svom pesimističko-metafizičkom spoznajnom strahu i obistinila.

Izvori i literatura

- [1] Andrić, Ivo: *Bibliografija dela, prevoda i literature*, izdanje SANU, Beograd, 1974. (urednik Radomir Lukić).
- [2] Andrić, Ivo: *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine* (izvorni njemački tekst i srpski prijevod), Sveske ZIA, 1/82, str. 16-245., Beograd, 1982.
- [3] Baruh Vahtel, Endrju: *Stvaranje nacije, razaranje nacije (književnost i kulturna politika u Jugoslaviji)*, Stubovi kulture, Beograd, 2001.
- [4] Kazaz, Enver: *Egzistencijalnost/povijesnost Bosne - interpretacija u zamci ideologije*, Sveske ZIA, 18/2001., str. 239-257.
- [5] Koljević, Svetozar: *Dve Bosne Ive Andrića*, Sveske ZIA, 2/83, str. 203-214.
- [6] Konstantinović, Zoran: *O Andrićevu doktoratu*, Sveske ZIA, 1/82, str. 259-277.

- [7] Popović, Aleksandar: *Ivo Andrić i 'Kuća islama'*, str. 505 - 517., u: *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*, Izdanje Zadužbine Ive Andrića, Beograd, 1981.
- [8] Ređep, Draško: Ivo Andrić: *Između Istoka i Zapada*, ibid., str. 517-525.
- [9] Rizvić, Muhsin: *Bosanski muslimani u Andrićevu svijetu*, Sveske ZIA,13/97., str. 159 - 179.
- [10] Vučinić, Vejn S.: *Ivo Andrić i njegovo doba*, Sveske ZIA,13/97, str. 27-73.

Gli aspetti interculturali nella tesi di dottorato di Ivo Andric

Riassunto

Nel testo si trattano gli aspetti interculturali della tesi di dottorato di Ivo Andric dal titolo *Lo sviluppo della vita spirituale in Bosnia sotto la dominazione turca*. Andric ebbe il premio Nobel a seguito della notorietà derivatagli dalla pubblicazione del romanzo *Il ponte sulla Drina*. Tale tesi fu discussa da Andric nel giugno 1924 davanti ad una commissione di professori dell'Università di Graz.: La tesi (circa 300 cartelle) fu scritta e discussa da Andric in tedesco e la commissione la valutò con un voto "ecellente". La prima traduzione in serbo fu fatta da Zoran Konstantinovic, e fu pubblicata assieme al testo originale nei "Quaderni della Fondazione Andric", n. 1 del 1982.

Andric padroneggia in questa tesi oltre 400 anni di dominazione turca in Bosnia e le risonanze nelle pieghe spirituali del paese. Le direttrici della sua ricerca si concentrano su quattro principali temi, ossia la vita spirituale come fu coltivata dalla chiesa cattolica, da quella ortodossa, dai bogomili(patarini). Inoltre indaga i documenti scritti dai mussulmani di Bosnia nello stesso periodo.

La nostra ricerca sulla tesi di Andric oltre all'analisi del multiculturalismo come fatto storico nella Bosnia, in una situazione multiethnica, multiconfessionale, e raramente monolinguaistica, tiene conto di come questa situazione abbia prodotto una cultura la quale esibisce tutte le qualità di un *interculturalismo* ricco di sensi e di valori diversi. In Bosnia, per tutto il periodo che va dalla metà del Quattrocento sino agli inizi del Novecento- non bisogna dimenticare che a Sarajevo a seguito di un attentato scoppiò la I guerra mondiale – vivono assieme molte culture, dai differenti, ma comuni modi di vita quotidiana e spirituale. Andric ha basato la sua tesi su più di cento fonti documentarie, scritte in tedesco, francese, ceco, polacco, paleoslavo, latino, croato, serbo. Durante il suo isolamento politico (1917) ha avuto la possibilità di leggere le cronache dei monasteri francescani e di quelli ortodossi in Bosnia, nei quali trovava fatti sconosciuti e rari sulla vita del periodo descritto. Nella tesi Andric cita anche il *Codice di Damasco* dell'anno 635, tradotto dall'arabo, il quale bene illu-

stra le tendenze razziste del potere in Bosnia nel tardo Medioevo sotto gli ottomani. Nonostante tutte le “leggi” e le abitudini sgradevoli, in Bosnia per molti secoli hanno convissuto croati, serbi, mussulmani, ebrei, fra le etnie maggiori, ed altri, minoranze tzigani, montenegrini, macedoni, tedeschi, turchi, albanesi, italiani ecc. Le loro tracce ed influenze non sono solo a livello della lingua, ma anche nella letteratura e in generale nella cultura. Ad esempio, nel periodo della rinascita delle letterature, già nel Seicento esiste una pregevole poesia lirica ed una epica scritta in lingua bosniaca (“serbocroata”), ma dai caratteri arabi. E viceversa, c’è una grande tradizione di poesia lirico-epica che affascinava Herder e Goethe nell’Ottocento - la quale usa il tipico verso della lingua croata e serba, ma con motivi orientali e personaggi mussulmani. Alcune opere come la ballada “Hasanaganitza”, o il poema “Omer ed Merima” hanno una celebrità mondiale.

Nonostante i critici nazionalisti degli anni ‘90 del Novecento, i quali trovavano nello scrittore vincitore del Nobel un poeta e profeta “di odii bosniaci, del male e della sofferenza della terra di Bosnia”, la ricezione orientale dell’opera di Andric nega questa tesi. Fino al 1975, di Andric risultavano tradotti 23 titoli in Turchia, ed anzi, un’antologia di racconti turchi degli anni ‘70 lo riconosce come uno scrittore turco, per la sua maniera “di ricreare la vita nel periodo del Regno ottomano”.

Possiamo allora annoverare questo primo lavoro scientifico di Andric come inizio della sua carriera di scrittore. Anzi, possiamo dire che l’ autore ha preso dalla sua tesi tutti i motivi e le ossessioni che più tardi compariranno nelle sue opere maggiori. Andric era cosciente dei paradossi creati nei secoli in Bosnia ed ha previsto la sua tragedia recente, ma anche, in modo lucido, ha visto la Bosnia come un modello di vita comune, di coabitazione, un unicum in Europa. La Bosnia come terra d’incontro di Oriente ed Occidente, come una possibile prospettiva per l’ arricchimento nella diversità della stessa Europa.

Le parole chiavi: storia, documentarismo, etnicità, entità, multiculturalismo, interculturalismo, monolinguisimo, multiconfessionalità, alterità, diverso, paradosso, vita comune, modello bosniaco, influenza culturale, potere, conflitto, contatto, dominio, mussulmani, croati, serbi, ebrei, identità individuale, identità collettiva, cultura, europa, oriente, occidente.

Author: dr.sc. Lidija Vukčević, prof. (Samobor, Hrvatska)

Review: Riječ, 2006., god. 12., sv. 3., str. 183. - 200.

Title: Andrićev doktorat u svjetlu interkulturalnosti

Categorisation: znanstveni članak

UDC: 94(497.6):930.85.234.2

Letters and pages: 55.901 (:1800) = 31,056 (:16) = 1,941

KAZALO

Milan Nosić

- Život i djelo Ratimira Kalmete..... 7. - 22.

1

Nevenka Blažević - Maja Barac

- Pragmalingvistički aspekti pridjeva u stvaranju imidža turističke destinacije ..... 23. - 35.

Весна Костовска

- За сложенките во македонските црковнословенски текстови ..... 36. - 40.

Barbara Kryžan-Stanojević - Mateusz-Milan Stanojević

- Mjesto hrvatskih idioma u koncepciji “malih” jezika ..... 41. - 49.

Irena Stramljič Breznik

- Poskusni elektronski besednodružinski slovar slovenskega jezika ..... 50. - 64.

Катица Трајкова

- Кон категоријата *nomina instrumenti* во македонските црковнословенски текстови ..... 65. - 74.

Oldřich Uličný

- Slovanské jazyky a globalizace ..... 75. - 84.

2

Mirna Brkić

- *Ptice nebeske* - pikarski roman Ive Brešana..... 87. - 101.

Rajko Glibo

- Usmena hrvatska književnost između anegdote i vica ..... 102. - 113.

Dragica Haramija

- Mladinska proza Jadranka Bitenca ..... 114. - 123.

Stjepan Hranjec

- Krilićev *Krik*..... 124. - 131.

Maja Kodrič

- Podoba “južnjaka” v kratki prozi Polone Glavan in Maje Novak..... 132. - 142.

Dubravka Luić-Vudrag

- Bunjevački časopis *Klasje naših ravni* u očuvanju hrvatskog identiteta . 143. - 156.

Јасмина Мојсјева-Гушева

- Имагинарни татковини..... 157. - 165.

Весна Мојсова-Чепишевска

- За номадскиот стил..... 166. - 178.

Lidija Vukčević

- Andrićev doktorat u svjetlu interkulturalnosti..... 179. - 196.

Upute autorima

Riječ, časopis za slavensku filologiju, izlazi tri puta godišnje. U časopisu se uglavnom objavljuju radovi na slavenskim jezicima, ali i na drugima. Teme su uglavnom slavističke (jezik i književnost), ali i šire, slavenološke (kultura, folklor, povijest, mitologija...).

Rukopis se šalje glavnomu uredniku na njegov e-mail (milannosic@hotmail.com) i poštom jedan ispis koji autor prije slanja treba pregledati i vlastitim potpisom potvrditi točnost sadržaja. Komunikacija s autorima i recenzentima odvija se putem elektroničke pošte, prema potrebi i telefonski. Rukopisi i recenzije čuvaju se tri mjeseca od objave časopisa.

Svaki rad treba imati uvodni sažetak (sažimak, nacrtak) na jeziku kojim je pisan, također i ključne riječi. Obvezan je i sažetak na stranom jeziku, naslov na tom jeziku i ključne riječi.

Bibliografske jedinice se ne navode u podrubnicama (fusnotama) nego na kraju članka pod naslovom Izvori i literatura, odnosno Literatura. Bibliografske jedinice obvezno sadrže sljedeće: redni broj, ime i prezime autora, naziv članka ili knjige, naziv časopisa ili zbornika, godište i svezak za članke, broj knjige (toma) za publikacije koje imaju knjižne dijelove, broj stranica za knjige, a za članke početnu i završnu stranicu, mjesto i godinu izdanja, npr.:

[11] Milan Nosić, *Imena hrvatskih županija*, Riječ, god. 8., sv. 2., str. 31. - 45., Rijeka, 2002.

[43] Tadeusz Wojciechowski, *Bijela Hrvatska*, 260 str., Rijeka, 2005.

Od početka do kraja bibliografska jedinica je niz eliptičnih rečenica koje se razgraničuju zarezima. Radi bolje uočljivosti naslovi članaka i knjiga mogu biti otisnuti kurzivom.

Pri citiranju u tekstu je obvezno navesti među uglatim zagradama redni broj bibliografske jedinice i stranicu na kojoj se nalazi citirani dio, npr. [11:38].

Riječ
časopis za slavensku filologiju

Izdavač
Hrvatsko filološko društvo - Rijeka

Adresa izdavača
HFD, Trg I. Klobučarića 1, 51000 Rijeka, Hrvatska (Croatia)
tel. ++385 51 315 232, faks. ++385 51 315 228

Za izdavača
dr. sc. Milan Nosić, prof.

Lektura i korektura
Danijela Nosić-Papić, prof.
Magdalena Vidinić, prof.

Priprema, tisak i uvez
Studiograf, Rijeka
Podhumskih žrtava 6a